THALASSA

Pszichoanalízis–társadalom–kultúra

98/1

SZELF-FEJLŐDÉS ÉS PSZICHOPATOLÓGIA

Peter Fonagy–Mary Target	A kötődés és a reflektív funkció szerepe a szelf fejlődésében
Mary Target	A kötődés reprezentációja súlyos személyiségzavarban szenvedő betegeknél
Gergely György–John S. Watson	A szülői érzelmi tükrözés szociális biofeedback modellje
Judith Dupont	„Mesterségem a pszicho-analízis"
Ormay Antal Pál	A társas-én helye a személyiség struktúrájában

THALASSA görögül tengert jelent. Idegen nyelveken ez a címe Ferenczi Sándor egyik nevezetes írásának, a **Katasztrófák a nemi működés fejlődésében** című könyvének. Folyóiratunk címével Ferenczi klasszikus művére, s egyben az őstenger, a forrás, az anyaméh, a kezdet szimbolikájára kívánunk utalni.

Az 1990 óta megjelenő **Thalassa** a századelőnek ahhoz a hagyományához nyúl vissza, amelyben a pszichoanalízis a korabeli kultúrával, irodalommal, társadalomtudománnyal szoros összhangban hatott és fejlődött. A **Thalassa** évek óta ezt a hagyományt igyekszik feleleveníteni, ugyanakkor arra törekszik, hogy lépést tartson a modern társadalomtudományok és a pszichoanalízis legújabb fejleményeivel is.

A **Thalassa** nem pszichoanalitikus szakfolyóirat. „Műhely" rovatunkban azonban szívesen közlünk klinikai-terápiai vagy technikai-módszertani cikkeket, esetismertetéseket is, különösképpen olyanokat, amelyek általánosabb, történeti vagy elméleti szempontból is figyelemreméltóak. A **Thalassa** független folyóirat, nem kötelezi el magát egyetlen lélekelemzési irányzat mellett sem, de hangsúlyozott figyelemben kívánja részesíteni a pszichoanalízis filozófiai és társadalomtudományi alapjait és alkalmazási lehetőségeit bemutató és elemző írásokat. Feladatának tekinti, hogy hírt adjon az ilyen irányú hazai és külföldi törekvésekről. Mint interdiszciplináris folyóirat, hasábjai nyitva állnak a humán tudományok minden olyan művelője számára, akinek kérdésfelvetései a pszichoanalízissel érintkeznek, és ezzel kapcsolatban érdemi mondanivalója van.

Folyóiratunknak eddig a következő számai jelentek meg: **Pszichoanalízis és társadalom** (1990/1), **Ferenczi Sándor életműve** (1991/1), **Pszichoanalízis és hermeneutika** 1991/2**), Pszichoanalízis és politika** (1992/1), **Róheim Géza életműve** (1992/2), **Nyelv, fikció, megismerés** (1993/1), **Jacques Lacan munkássága** (1993/2), **a Holocaust és a pszichoanalízis** (1994/1–2), **a pszichoanalízis és művészet viszonya,** illetve **a tömeg és hatalom problémája a pszichoanalízisben** (1995/1–2), **Feminizmus és pszichoanalízis** (1996/1), **Szondi Lipót és Ferenczi Sándor** (1996/2). Az 1996/3. számunkban folytattuk a feminizmus és a pszichoanalízis viszonyával foglalkozó témát, továbbá többek között Marcel Prousttól, Georg Groddecktől, Bruno Bettelheimtől közöltünk írásokat. 1997/1. számunk a **pszichoanalízis és posztmodern** témakörével foglalkozott. 1997/2–3. számunkban elkezdtük **a Franciaországban élő magyar pszichoanalitikusokat** bemutató sorozatunkat, és a Grünberger Bélával és Fónagy Ivánnal készült interjúkat közöltük. Ugyanezen számunkban több cikk foglalkozott **a pszichoanalízis kelet-európai történetével.**

Lapunk **1–6. évfolyamának** (1990–1995) **összesített tartalomjegyzékét** az 1995/1–2. számunk, a **7–8. évfolyamét** (1996–97) pedig az 1997/2–3. számunk tartalmazza.

Következő (1998/2) számunkban Ábrahám Miklós és Török Mária életművét mutatjuk be, s többek között Alekszandr Etkind, Jacques Lacan, Székely Lajos, Tengelyi László tanulmányait tervezzük megjelentetni.

Olvasóink jóindulatú támogatása nagyban hozzájárul terveink megvalósításához.
A Thalassa Alapítvány bankszámlaszáma:
10200902-32711015-00000000 ABN-AMRO Bank Rt. Budapest, 1853.

SZERZŐINKHEZ ÉS FORDÍTÓINKHOZ

A *Thalassa* magyar, angol, német és francia nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat, dokumentumokat, könyvismertetéseket, hozzászólásokat, információkat – fogad el. Felhívjuk szerzőink és fordítóink figyelmét, hogy kéziratait előkészítésénél az alábbiakra legyenek tekintettel.

1. A kéziratot lemezen (WINWORD 2.0-ás vagy 6.0-ás változatban) és két kinyomtatott példányban szíveskedjenek elküldeni.

2. Tanulmányok esetén kb. egyoldalas magyar és/vagy angol nyelvű összefoglalót kérünk a kézirathoz csatolni.

3. Irodalmi utalásokat a szövegben a szerző vezetéknevével és a hivatkozott mű legutolsó magyar nyelvű megjelenési évszámával kérjük jelölni (Freud, 1985). Ha magyar kiadás nem létezik, lehetőleg a legújabb – a szerző eredeti nyelvén megjelent – kiadványra hivatkozzunk. Ha valamelyik szerzőtől több, azonos évben megjelent munkára hivatkozunk, a művek megkülönböztetése az évszám mellé írt a, b, c stb. indexszel történik. Szó szerinti idézet esetében az oldalszám is jelölendő (Freud, 1985, 46.).

4. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szövegközti utalásokat:

a) könyveknél:
Freud, Sigmund, 1985. *Álomfejtés*. Budapest: Helikon.

b) tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében:
Ferenczi Sándor, 1982. Pszichoanalízis és pedagógia. In: Linczényi Adorján (szerk.): *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból. Budapest: Magvető. 41–49.

c) folyóiratban megjelent cikkek esetében:
Litván György, 1990. Kollektív elfojtás – totális rendszerek. *Thalassa* (1), 1990 1: 47–52.
Folyóiratoknál a teljes címet írjuk ki, rövidítéseket ne alkalmazzunk (*International Journal of Psycho-Analysis*).

5. A jegyzeteket az automatikus jegyzetkészítő programmal, végjegyzetként szíveskedjenek megadni.

Szerkesztőségünk csak a fenti módon előkészített kéziratokat fogadja el. A kézirat mellett külön lapon kérjük feltüntetni, milyen adatokkal kíván szerepelni az „E számunk szerzői" rovatban. Kérjük közölni a honoráriumkiutaláshoz szükséges személyi adatait is.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segíti munkánkat.

A szerkesztőség

Ára: 350,– Ft

TARTALOM

KÖTŐDÉSELMÉLETEK

Bevezető:
Szelf-fejlődés és pszichopatológia: A pszichoanalitikus, a kötődéselméleti és a kognitív fejlődéslélektani megközelítések új integrációja *(Gergely György)* 3
Peter Fonagy és *Mary Target:*
A kötődés és a reflektív funkció szerepe a szelf-fejlődésben 5
Mary Target:
A kötődés reprezentációja súlyos személyiségzavarban szenvedő betegeknél: szempontok a terápiás gyakorlathoz 44
Gergely György és *John S. Watson:*
A szülői érzelmi tükrözés szociális biofeedback modellje: a csecsemő érzelmi öntudatra ébredése és az önkontroll kialakulása 56

MŰHELY

Ormay Antal Pál: A társas-én helye a személyiség struktúrájában 106

MAGYAR PSZICHOANALITIKUSOK PÁRIZSBAN II.

„Mesterségem a pszichoanalízis". Beszélgetés *Judith Dupont*-nal *(Erős Ferenc* és *Szilasi Judit)* ... 119
Török Mária halálára *(Nicholas Rand)* 139
Beszélgetés *Kathleen Kelley-Lainé*vel *(Aradi Péter)* ... 142

ARCHÍVUM

Harrach Andor: Margaret Mahler születésének századik évfordulójára. Személyes és szakmai gyökerek Magyarországon 151

KÖNYV

Edith Kurzweil: Az utánozhatatlan Bruno Bettelheim 160

ÚJ KÖNYVEK 169

HÍREK, INFORMÁCIÓK..... 171

SUMMARIES..... 172

CONTENTS..... 176

THALASSA

A Ferenczi Sándor Egyesület lapja

Thalassa Alapítvány, Budapest

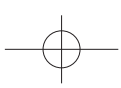

9. évfolyam, 1. szám, 1998.

A szerkesztőség tagjai
BÓKAY ANTAL, ERŐS FERENC (felelős szerkesztő), GÖNCZ KINGA,
HIDAS GYÖRGY, MÉSZÁROS JUDIT, VAJDA JÚLIA

Olvasószerkesztő
PALKÓ MAGDA

Szerkesztőségi titkár
KOVÁCS ANNA

E számunk megjelenését a
Nemzeti Kulturális Alap
támogatta

A Thalassa magyar, angol, német, francia és orosz nyelvű cikkeket
– tanulmányokat, kritikákat, hozzászólásokat – fogad el.
Kérjük szerzőinket, hogy kéziratikhoz magyar
és/vagy angol nyelvű összefoglalást csatoljanak.

A kéziratokat a következő címre kérjük elküldeni:
Thalassa szerkesztősége, MTA Pszichológiai Intézete,
1067 Budapest, Teréz krt. 13.
Tel.: (36-1) 322-0425/146 Fax: (36-1) 342-0514
e-mail: thalassa@c3.hu és feros@orange.okt.cogpsyphy.hu
Internet: http//:www.c3.hu/scripta/

Terjeszti a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
1078 Budapest, Murányi u. 21.
Tel.: (36-1) 342-7158
Előfizethető a terjesztőnél.

ISSN 0856-9362
Thalassa Alapítvány, 1998
Felelős kiadó: VAJDA JÚLIA
Nyomdai előkészítés: KISS GYULA
Borítóterv: SURÁNYI ANDRÁS
Megjelent 1000 példányban
Készült a Vel Kft. nyomdájában, felelős vezető: DARÓCI LAJOS

KÖTŐDÉSELMÉLETEK

SZELF-FEJLŐDÉS ÉS PSZICHOPATOLÓGIA

A pszichoanalitikus, a kötődéselméleti és a kognitív fejlődés-lélektani megközelítések új integrációja

A kilencvenes évek folyamán létrejött a pszichoanalízis, a kísérleti fejlődéslélektan, illetve a kötődéselméleti kutatások – korábban egymástól többé-kevésbé függetlenül fejlődő – irányzatainak új és ígéretes integrációja, amely sokban hozzájárult a modern fejlődés-lélektani pszichopatológia területének kialakulásához. Ezen új irányzat hazai bemutatására vállalkozik a Thalassa három tanulmány közlésével. Mindhárom cikk alapját képezte az 1997 november 17-én a korai kötődés és a pszichopatológia összefüggéseinek témakörében a Magyar Tudományos Akadémián megrendezett nemzetközi tudományos szimpózium előadásainak. A szimpózium célja az MTA Pszichológiai Intézetének Gergely György és Gervai Judit által vezetett kutatócsoportja, illetve a londoni University College Klinikai Pszichológia Tanszékének és az Anna Freud Centre-nek Peter Fonagy és Mary Target által irányított munkacsoportja közötti, mintegy három éve folyó tudományos együttműködési program kutatási eredményeinek bemutatása, illetve a szelffejlődés és a pszichopatológia modern megközelítéseinek ismertetése volt.

Peter Fonagy és Mary Target „A kötődés és a reflektív funkció szerepe a szelf fejlődésében" című tanulmányukban részletesen ismertetik elméletüket, amely (a) a szülői 'mentalizációs' képesség, (b) az egyéves kori kötődési biztonság, illetve (c) a 2 és 4 év között kialakuló naiv gyermeki 'tudatelmélet' közötti komplex viszonyt taglalja. A tanulmány ugyancsak kitér a mentalizációs készség és a traumafeldolgozás kapcsolatára, illetve ezeknek szerepére a borderline személyiségszerveződés kialakulásában.

Mary Target „A kötődés reprezentációja súlyos személyiségzavarban szenvedő betegeknél" című tanulmánya elsősorban klinikai tematikájú: a szerző Fonagynak és Targetnek a mentalizáció és a szelf-fejlődés kapcsolatáról kialakított elméletüket alkalmazza a borderline személyiségzavar természetének új felfogására, és áttekinti a tudatelméleti megközelítés következményeit az analitikus pszichoterápia technikájának szempontjából.

Gergely György és John S. Watson „A szülői érzelmi fejlődés szociális biofeedback modellje" című tanulmánya új elméleti megközelítést javasol a szülői érzelemtükrözés fejlő-

dési funkcióinak és az azokat mediáló pszichológiai mechanizmusok azonosítására. Elméletük a korai csecsemőkorban kimutatható kontingencia-detekciós perceptuális mechanizmus vizsgálatára, illetve reprezentációs világ kialakulásának tudatelméleti megközelítésére épül. Az „érzelmi tükrözés szociális biofeedback modellje" szerint az empatikus és kontingens szülői érzelemreflektív reakciók nemcsak a csecsemő érzelmi állapotának közvetlen szabályozásában (és ennek folytán a kötődési biztonság kialakulásában) játszanak fontos szerepet, hanem egyben – a felnőtt biofeedback tréninghez hasonlóan – szenzitizálják is a csecsemőt saját kategoriális érzelmi állapotaira. Ugyanakkor ez a folyamat reprezentációépítő funkciót is ellát. A „jelölt" érzelemtükröző szülői ingerek kódolása alapján jönnek létre az elsődleges és nem tudatos, automatikus és procedurális érzelmi állapotok másodlagos reprezentációi, amelyek az érzelmi tudatosság és önkontroll kialakulásának alapját képezik. Gergely és Watson elméletüket a deviáns szülői érzelemtükrözési stílusok azonosítására és az ezek dominanciája esetén létrejövő patológiás fejlődési vonalak felvázolására is alkalmazzák

.

Gergely György

A KÖTŐDÉS ÉS A REFLEKTÍV FUNKCIÓ SZEREPE A SZELF FEJLŐDÉSÉBEN[*]

Peter Fonagy és Mary Target

A „szelf” és a szelfhez kapcsolódó fogalmak iránti érdeklődés az utóbbi időben jelentős mértékben visszatért a társadalomtudósok és a fejlődéssel foglalkozó tudósok körében (pl. Bracken, 1996; Ciccheti és Beagley, 1990; Ciccheti és Toth, 1994). A szelf iránti pszichológiai érdeklődést gyakran Jameshez vezetik vissza (1890, 1892), aki a szelf két aspektusát különböztette meg: az „én”-t mint szubjektumot *(I)* és az „én”-t mint objektumot *(Me)*. A szubjektum-„én” *(I)* aktív ágens, mely felelős az objektum-„én” *(Me)* szelf-fogalmának kialakulásáért. A mai kognitív idegtudomány terminusaiban az objektum-„én” *(Me)* a mentális reprezentáció, míg a szubjektum-„én” *(I)* azokat a mentális folyamatokat és funkciókat öleli fel, melyek a szelf reprezentálását teszik lehetővé (Mandler, 1985). A szubjektum-„én” *(I)* szervezi és értelmezi az élményeket, biztosítja az élmények időbeli folytonosságát, a szabadság és a kezdeményezés érzését kelti, valamint olyan élményeket hoz létre, melyek által az egyén önmagát mint különálló személyt észleli.

---

[*] A cikk eredeti megjelenés helye: *Developmental Psychopathology,* 9 (1997), 677–699. Köszönjük a Gatsby Foundation és a Ludowyk Trust támogatását. Szeretnénk továbbá megköszönni Miriam Steele, Howard Steele és Juliet Holder hosszú távú együttműködését. Különösen hálásak vagyunk Gergely Györgynek kreatív észrevételeiért. Dante Cicchetti szerkesztői tanácsai is nagyon hasznosak voltak.

A reflektív funkció

Az utolsó tíz évben a fejlődés-lélektani kutatók felhívták figyelmünket arra, hogy a kisgyermekek már egész korán rendelkeznek azzal a figyelemreméltó képességgel, hogy a maguk és mások viselkedését mentális állapotok, például vágyak és vélekedések függvényében értelmezzék. Reflektív funkciónak azt a képességet nevezzük, amelynek segítségével a gyermek nemcsak a másik személy felszíni viselkedésére tud reagálni, hanem saját magának a másik vélekedéseiről, érzéseiről, vágyairól vagy terveiről alkotott *elképzeléseire* is. A reflektív funkció avagy mentalizációs képesség teszi lehetővé a gyermek számára *más személyek gondolatainak „olvasását"* (pl. Baron-Cohen, Tages-Flusberg és Cohen, 1993; Morton és Frith, 1995). A tudati állapotok tulajdonításával a gyermekek más személyek viselkedését *értelmessé* és elővételezhetővé teszik. Ez képessé teszi őket arra, hogy rugalmasan kiválasszák a korai élmények alapján szerveződött szelf-másik reprezentációkból azokat, amelyek a legadaptívabb választ képviselik az adott interperszonális helyzetben.

A reflektív funkciónak a szelftől és a másiktól való kölcsönös függőségét Cooley (1902/1964), a pszichológiai szelf-elmélet egyik úttörője emeli ki: „Ami büszkeséggel vagy szégyennel tölt el bennünket, azt nem a magunkról alkotott mechanikus reflexió okozza, hanem egy másoknak tulajdonított érzés, a reflexiónak a másokra gyakorolt elképzelt hatása" (153. o.). Fejlődés-lélektani szempontból ez azt vonná maga után, hogy mások mentális állapotának észleléséből a saját szelf-állapotra való következtetéshez egy mentális operáció elvégzése szükséges kora gyermekkorban. Mások cselekvéseinek jelentését vizsgálni így egy olyan képesség, mely előfutára annak a későbbi képességnek, melynek segítségével a gyerek címkézi, illetve értelmet tulajdonít saját pszichológiai élményeinek. Ez a képesség alapját képezi az érzelemreguláció, az impulzuskontroll, a szelf-monitorozás és a szelf-ágencia élményének, melyek valamennyien a szelf-szerveződés építőkövei. Korábbi tanulmányainkban (pl. Fonagy, Steele, Moran, Steel és Higgitt, 1991a) arra a képességre, mellyel a viselkedést mentális terminusokban értjük meg, mint reflektív szelf-funkcióra, vagy egyszerűen reflektív funkcióra hivatkoztunk.

A reflektív funkció fogalma a filozófus Daniel Dennett (1978, 1987) elképzeléséhez kapcsolódik, aki szerint a viselkedés elővételezését három különböző értelmezési hozzáállás teheti lehetővé: a fizikai, a tervezeti, illetve az intencionális hozzáállás. Dennett tézise az, hogy az emberi viselkedés

előrejelzéséhez a legalkalmasabb az úgynevezett intencionális tudati állapotok, úgy is mint vélekedések és vágyak tulajdonítása, vagyis az intencionális hozzáállás felvétele, amelyet naiv tudatelméletnek, illetve mindennapi lélektannak is szoktunk nevezni (lásd Churchland, 1986; Mele, 1992).[1]

A tudatelmélet vélekedések és vágyak összefüggő rendszere, melyet a másiknak tulajdonítunk, amikor a másik viselkedését magyarázzuk. Újabban egyes tudatfilozófusok (Hopkins, 1992; Wollheim, 1995) kiterjesztették Dennett megközelítését a tudattalan folyamatok területére is. E szerint az elképzelés szerint Freud egyik legjelentősebb újítása abban állt, hogy általánosította a tudatelmélet – avagy a mindennapi lélektan – magyarázó rendszerét a tudattalan folyamatokra is, ezzel értelmezhetővé téve az emberi viselkedés olyan mozzanatait is, amelyek az intencionalitás naiv lélektani fogalmaival nem voltak megfoghatóak (mint például az álmok, az elvétések, a neurotikus tünetek vagy a humor). A tudattalan vélekedések, gondolatok és érzések hozzáadásával a mindennapi tudatelmélet alkalmassá vált az irracionálisnak vagy értelmetlennek tűnő viselkedéses jelenségek érthetővé tételére.

A fenti elképzelést kiterjesztve a reflektív funkciót olyan mentális funkciónak tekintjük, amely az egyén saját és mások viselkedéseire vonatkozó élményeit mentális állapotok konstruktumaiba szervezi. A reflektív funkció egyfajta tudást jelent bizonyos vélekedéseket, érzelmeket és vágyakat előidéző élmények természetéről, vélekedések és vágyak által meghatározott valószínű viselkedésekről, vélekedések és érzelmek közötti várható tranzakcionális viszonyokról, valamint egy bizonyos fejlődési fázisra vagy kapcsolatokra jellemző érzésekről és vélekedésekről. A reflektív funkció lényege *nem* az – ahogy ez kiderül operacionalizációnkból is (Fonagy, Steele, Steele, Target és Schachter, 1996) –, hogy az egyén elméleti szinten artikulálni tudja ezt a tudást. A személyek között jelentős individuális eltérések tapasztalhatóak abban a tekintetben, hogy mennyiben lépnek túl a jelenségek megfigyelhető felszínén, és mennyiben alkalmaznak vélekedések és vágyak tulajdonításán alapuló mentális magyarázatokat a viselkedésre. Úgy gondoljuk, hogy e mentalizációs képesség minősége egyben fontos meghatározója a szelf-szerveződésben megjelenő azon individuális különbségeknek is, amelyek az én-tudatosság, az autonómia, a szabadság és a felelősség területén tapasztalhatók (Bolton és Hill, 1996; Cassam, 1994). Az intencioná-

[1] Dennett tézise szükségtelenül megszorító (Bolton és Hill, 1996), hiszen nem kívánja bejósolni azon rendszerek viselkedését, melyek nem racionálisak.

lis hozzáállás nemcsak a másik személy, hanem az egyén saját viselkedésének magyarázatára is szolgál, ily módon létrehozva a szelf-élmény folyamatosságát, amely a koherens szelf-struktúra alapját képezi.

Fontos megjegyezni, hogy a reflektív funkció nem mosható össze az introspekcióval. Bolton és Hill (1996) hívja fel a figyelmet arra, hogy az introspekció gyengesége abban áll, hogy a mentális állapotokat tudatos motivációk terminusaiban határozza meg, nem pedig, mint itt, a viselkedésre vonatkozó regulációs képességük szempontjából. Az introspekció vagy szelf-reflexió meglehetősen különbözik a reflektív funkciótól, az utóbbi egy automatikus folyamat, nem tudatosan működik az emberi cselekvés értelmezésének szolgálatában. Úgy tekintjük, mint egy túltanult képességet, amely szisztematikusan félrevezető lehet oly módon, hogy nehezebb észrevenni és korrigálni, mint a tudatos attribúciók esetében ejtett hibákat. A reflektív funkció formát és koherenciát kölcsönöz a szelf-szerveződésnek, amely kívül van a tudatosságon, ellentétben az introspekcióval, amelynek fontos hatása van az egyén magára vonatkozó élményeire.

A tanulmány központi kérdése a reflektív funkció elsajátításának módja és lehetséges befolyása a szelf-fejlődésre. Baron-Cohen és Swettenham (1996) jogosan kérdezik: „…hogy az ördögbe képes egy kisgyermek játszi könnyedséggel olyan absztrakt fogalmakat elsajátítani, mint a vélekedés (és hamis vélekedés), és tenni ezt nagyjából ugyanabban a korban bárhol a világon" (158.o.) A válaszuk az úgynevezett *modularitás-elmélet,* amely a nyelvelsajátítási készség veleszületettségének Chomsky nevéhez fűződő tanát követi. Egy veleszületett tanulási mechanizmust tételeznek fel, amely az agy egy specifikus területén lokalizálódik (lásd Leslie, 1994; Segal, 1996). Más pszichológiai elméletek a tudatelmélet kognitív előfutáraira helyezik a hangsúlyt. Az úgynevezett *elméletelmélet* megközelítés hívei úgy gondolják, hogy az emberi elme általános elméletalkotó képességét alkalmazva alakít ki a tudatról összefüggő, elméletszerű ismereteket a környezeti élmények alapján (pl. Botterill, 1996; Gopnik, 1996). Egy harmadik tábor pedig azt feltételezi, hogy a gyerek *szimuláción* keresztül ismeri meg mások tudati állapotait úgy, hogy helyükbe képzeli saját magát, és a másik cselekvését ily módon mintegy saját élményei alapján következteti ki (pl. Goldman, 1993; Harris, 1992). Egy még radikálisabb feltételezés szerint introspekcióra vagy következtetésre sincs szükség ahhoz, hogy a másik helyébe képzeljük magunkat (Gordon, 1995).

Az első elmélet mereven innátista, a tudatelmélet kialakulását csupán genetikusan meghatározott érési folyamatoktól teszi függővé. Az utóbbi két

elmélet hívei ugyan foglalkoznak a tudatelméleti fejlődés társas környezeti meghatározottságával, de csak a mechanizmusok szintjén, s anélkül, hogy figyelmük kiterjedne arra a kérdésre is, hogy mások mentális állapotainak azonosítása milyen érzéseket vált ki a gyermekből. Figyeljük meg azonban, hogy a tudáselsajátítás és az érzelmi reakciók ezen a területen szoros kapcsolatban állnak egymással. A másiknak tulajdonított mentális állapotok érzelmi jelentősége fontos meghatározója lehet a reflektív funkció kialakulásának. A tudatelméleti fejlődés mai kognitív modelljei viszont a gyermeket izolált információfeldolgozó rendszerként fogják fel, amely biológiai mechanizmusok alapján mintegy automatikusan építi fel az elme mentalizációs modelljét.

Ez az elképzelés azonban elfogadhatatlan a fejlődés-lélektani pszichopatológia szempontjából, mivel nem veszi figyelembe azt a központi szerepet, amelyet a gyermeknek a szülőkhöz fűződő érzelmi kapcsolata játszik az interakciók mentális értelmezésének kialakulásában. A tudati állapotok megismerésének alapját a társas világ komplex és sokszor érzelmileg erősen fűtött interakciói képezik. Erre utalnak azok a tanulmányok, amelyek kimutatták, hogy a családi interakciók természete, a szülői kontroll minősége (Dunn, Brown, Somkowski, Telsa és Youngblade, 1991b), az érzelmekről szóló szülői beszéd mennyisége (Denham, Zoller és Couchoud, 1994), illetve az érzelmek megbeszélésének színvonala (Dunn, Brown és Beardsall, 1991a) mind befolyással van az intencionális hozzáállás kialakulására. A családi kapcsolatoknak a tudatelmélet elsajátításában betöltött fontos szerepére utal az is, hogy a testvérek jelenléte pozitívan hat az úgynevezett „hamis vélekedés" feladatokban mutatott teljesítményre (Jenkins és Astington, 1996; Perner, Ruffman és Leekam, 1994; Ruffman, Perner, Naito, Parkin és Clements, megjelenés előtt).

A tudatelmélet moduláris megközelítéseinek nehézséget okoz az ilyen jellegű adatok magyarázata. Az elméletelmélet és a szimulációs megközelítés számára sem könnyű a szelf-szerveződés kritikus vonásainak társas eredetét megfelelően kifejteni. Az elméletelmélet megközelítés úgy érvel, hogy a mentális fogalmak egymástól kölcsönösen függő fogalmak hálózatában fejlődik a társas világ adatai alapján. A társas világ azonban általában nem „adja" a gyermeknek magát a fogalmat, csak a fogalom építéshez szükséges adatokkal látja el. A szimulációs elmélet szerint a mentális fogalmak az introspekcióból erednek. Ez azonban felveti azt a kérdést, vajon hogyan kezd a gyermek a saját mentális állapotairól érzések, vélekedések, vágyak stb. terminusaiban gondolkodni. Ebben a tanulmányban arra próbálunk vá-

laszt keresni, hogy hogyan befolyásolják a szülő–gyermek kapcsolatok a mentális állapotok reflektív megértésének kialakulását. A mentalizáló képesség mindkét szociális modellje érvényes lehet, az egyik vagy a másik elsődlegessége talán a gyerekek közötti egyéni különbségek függvénye, véleményünk szerint azonban a tudatelméleti fejlődés helyes modelljének kiindulópontját a gyermek korai kötődési kapcsolatai kell hogy képezzék.

A reflektív funkció csecsemőkori gyökerei
A „teleológiai" hozzáállás

Általánosan elfogadott, hogy a szelf-szerveződés kezdetben a testhez kötődő élmények integrációjához kapcsolódik, és ezáltal a szelf és a világ fizikai határait határozza meg (pl. Brownell és Kopp, 1991). Miután a fizikai szelf kialakult, a társas interakciók, a társas határok azonosítása, valamivel később pedig a társas okozás kerül a szelf-funkciók középpontjába. A gondozó már a gyermek születésekor nem verbális módon közvetíti a gyermek felé, hogy felismeri gyermeke intencióit. A születéstől öt hónapos korig a csecsemő és a gondozója közötti közvetlen érzelmi jelzések (Beebe, Lachmann és Jaffe, 1997; Tronick, 1989) játsszák a kulcsszerepet a gyermek érzelemreprezentációs képességének fejlődésében.

Mikroanalitikus megfigyelési paradigmát alkalmazva Beebe, Lachmann és Jaffe (1997) kimutatták például, hogy az anya és a gyermek közötti interakciókat a másik állapota iránti érzékenység és a szelf regulációja jellemzi. Az arckifejezéseik gyors váltakozást mutatnak: az érzelmek, a távolság és kontaktus foka 1,5 mp-es időperiódusban mérve közvetlenül reagál a másik előzőleg mutatott arckifejezésére feltételezhetően az elővételezett reakció sémája alapján. A magas szintű koordináció jó kognitív teljesítményt jósolt, míg az alacsonyabb szintű koordináció a biztonságos kötődés kialakulása és a könnyed temperamentum szempontjából volt optimális. Érdekes módon a négy hónapos kori idegennel való koordináció az anyával való koordinációnál jobban jósolta meg egyéves korban az anyával való kötődés biztonságát az „idegen helyzet"-ben.

Ezek az interakciók azonban még nem nevezhetőek szimbolikusnak vagy mentalizálónak: a csecsemő még nem reprezentálja a gondozó vágyait és gondolatait. Mindazonáltal, mint azt Gergely György és Csibra Gergely (pl. Gergely, Nádasdy, Csibra és Bíró, 1995) kísérleti munkái kimutatták, az első év második felében a csecsemő már képes a másik viselkedését jövőbe-

li helyzetek, azaz célok szempontjából értelmezni. Vizsgálataikban kilenc hónapos korú babák meglepődést mutattak, amikor mozgó tárgyak mintegy „irracionálisan" viselkedve a feltételezett céltárgyat nem a legrövidebb elérhető úton közelítették meg. Gergely és Csibra (1997) elképzelése szerint a csecsemő a „racionális cselekvés" elvét alkalmazva mások viselkedésének értelmezésekor abból az előfeltevésből indul ki, hogy a cselekvések természetüknél fogva jövőbeli célok megvalósítására irányulnak, és azokat egy adott helyzetben mindig az elérhető legracionálisabb úton érik el. Ez az úgynevezett „teleológiai hozzáállás" lehetővé teszi a csecsemő számára azt, hogy egy megváltozott helyzetben is elővételezni tudja egy másik személy várható célirányos cselekvését.

Ebből a kezdeti, s még nem mentalista teleologikus interpretációs rendszerből alakul ki a korai évek során a tudatelméleti hozzáállás. Az elmélet magyarázó elemei mentalizálódnak, mégpedig úgy, hogy a viselkedést irányító jövőbeli tényállást, azaz a célt, a másik személy tudatában reprezentált vágyként fogja föl a gyermek, míg a célirányos cselekvést korlátozó környezeti feltételek reprezentációját vélekedésekként tulajdonítja a másik tudatának. Amellett fogunk érvelni, hogy a korai teleologikus viselkedésmagyarázó modell mentalizációs modellé történő átalakulását igen erősen befolyásolja a csecsemő és gondozója közötti interakciók minősége.

A csecsemő egy idegenre adott válaszának jósló ereje Beebe vizsgálatában azt sugallja, hogy a szelf-másik kapcsolatok reprezentációi (munkamodelljei), még ha nem is mentalizálóak az első év során, nagyon különbözőek lehetnek, és ez a minőségi különbség a gondozó–csecsemő interakciók függvénye.

Reprezentációs illesztés

A reprezentációs illesztés a teleologikus modellből a mentalizáló modellbe történő fokozatos átalakulásnak egy lehetséges mechanizmusa. Hat és tizennyolc hónapos kor között a gyermek egyre inkább képes arra, hogy a saját mentális állapotait megfeleltesse a gondozóéval egy harmadik tárgy vagy ember jelenlétekor úgy, ahogyan például a közös figyelem vagy egy kérés kifejezése esetében (Bretherton, 1991). A kommunikáció ilyenkor már szándékosnak tűnik, amennyiben a gyermek ebben a fázisban már erőfeszítéseket tesz arra, hogy a kommunikáció – sikertelen gesztusok következtében megszakadt – folyamatát helyreállítsa, és így bizonyos mértékben képes felis-

merni a saját és a másik ágenciáját, érzelmi állapotait, észleléseit, intencióit (Stern 1985; Wellman, 1993). Neisser (1991) az észlelési folyamatokra alapozva azt javasolta, hogy a szelfnek két prekonceptuális sajátsága alakul ki: az ökológiai és az interperszonális. Míg az előbbi a nem társas környezetre vonatkozó észlelésekre utal, az utóbbi a szelf és a másik kontingens cselekvéseinek közös észleléseire alapulva formálódik. Stern (1985) és Neisser „interperszonális szelf" fogalma együtt a szelf interszubjektív fejlődésének három vonását írja le, melyeket Mundy és Hogan (1994) instrumentális cselekvésállapotként, érzékelési és észlelési cselekvés állapotként, valamint érzelmi cselekvésállapotként határoz meg. Rogers és Pennington (1991) a „reprezentációs illesztés" modelljét alakította ki az interszubjektív folyamatok leírására, melynek segítségével az interakciók során a szelf és a másik reprezentációs állapotaikat koordinálják. Ennek jó példája az Andrew Meltzoff (1993) által kimutatott utánzási képesség az újszülötteknél. A mentális állapotreprezentációk kialakulásának magyarázatakor azonban túl kell lépnünk a belső állapotok közvetlen társas tükrözésének egyszerű modelljein.

Az érzelmek reprezentációinak és tulajdonításuknak kialakulása jól illusztrálja a reprezentációs illesztés folyamatainak összetettségét és szerepét a reflektív képesség kialakulásában (Gergely és Watson, 1996; Target és Fonagy, 1996). A szorongás például először csupán a fiziológiai állapotok változásainak, viselkedéseknek és gondolatoknak zavaros keveréke lehet a csecsemő számára. Amikor az anya visszatükrözi a csecsemő szorongását, ennek percepciója megszervezi a gyermek élményét, és így már mintegy „tudni" fogja, mit érez. Ily módon a csecsemő reprezentálni fogja a szülőnek az ő érzelmi állapotáról kialakított reprezentációját, amelyet saját affektív állapotára vetít. A visszatükrözött reprezentáció és az én elsődleges állapota közötti bizonyos fokú eltérés elősegíti a szerveződés folyamatát, és így az anyai tükrözés létrehozza az érzelmek magasabb szintű reprezentációjának kialakulását. E modell szerint a tükrözés csak akkor éri el adaptív célját, ha a csecsemő élményéhez nem áll sem túl közel, sem túl távol. Amennyiben a tükrözés túlontúl hű, annak észlelése maga is félelmet kelthet, s így elveszítheti szimbolikus potenciálját. Amennyiben a szülői tükrözés teljesen elmarad, vagy a szülői válaszreakciókat uralják az anya önmagába forduló érzései, a szelf-fejlődés folyamatai súlyosan károsulhatnak. Például azok a személyek, akik szorongásos tüneteiket katasztrofális eseményeket (például szívrohamot vagy azonnali halált) előrejelző jelekként élik át, nem képesek saját érzelmeik metareprezentációit arra használni, hogy affektusaik intenzitását szimbolizáció segítségével korlátozzák. El-

képzelhető, hogy ennek hátterében olyan szülői érzelemtükrözéses gyakorlat rejlik, amely irreálisan eltúlozva, túlhangsúlyozva jelezte vissza a csecsemő érzelmi reakcióit.

Ez az – egyelőre bevallottan spekulatív – modell mindazonáltal empirikusan ellenőrizhetőnek tűnik. Segíthet választ találnunk arra a kérdésre, hogy a pánikbetegségben szenvedő személyek miért tulajdonítanak szélsőséges jelentőséget a valójában csupán enyhe fiziológiai állapotváltozásoknak is. Elképzelésünk az, hogy az érzelmi állapot szimbolikus reprezentációja az ilyen esetekben túlságosan közeli megfelelője az elsődleges élménynek, s ennek következtében – ahelyett, hogy az állapotot csupán jelezve, azt mintegy megnevezve képes lenne modulálni – további ingerlő tényezőként hat, amely az érzelmi állapot pánikszerű eszkalációjához vezet.[2] Gergely Györggyel kooperációban egy sor olyan kísérleti kutatást tervezünk az érzelmek megértésének kialakulásáról, amely remélhetőleg fényt fog deríteni e hipotetizált mechanizmusra is. Egy korábbi vizsgálatunkban (Fonagy és mtsai., 1995) azt találtuk, hogy azok az anyák tudták – oltás után – legsikeresebben megnyugtatni nyolc hónapos gyermeküket, akik az injekció beadását követően rögtön visszatükrözték a csecsemő negatív érzelmi állapotát, de ugyanakkor ez a tükrözött érzelem más affektusokkal vegyítve jelent meg viselkedésükben (például mosolygással, kérdezéssel vagy mókázó kifejezéssel keverve). Az ilyen úgynevezett „összetett érzelmi kifejezésekbe" ágyazott érzelemtükrözés (Fonagy és Fonagy, 1987) biztosítja, hogy a csecsemő egy – a saját érzelmi állapotával analóg, de azzal nem azonos – érzelmet észlel, s így a szimbólumalkotás folyamata megindulhat. Ily módon a szelf affektusai és a szülő érzelmei közötti reprezentációs illesztés az érzelmi kommunikáció során sajátos információs forrással szolgál a csecsemő számára saját belső állapotainak természetét illetően.

Javaslatunk értelmében tehát a szülői érzelemtükrözéses reakciók központi szerepet játszanak az érzelmi állapotok tudatosításában és az affektív kontroll kialakulásában. A tükrözéses interakciók ugyancsak hozzájárulnak a viselkedés teleológiai modelljének mentalizációjához, illetve a mentális világ megértésének kialakulásához, melynek következtében a csecsemő vágyak és érzelmi állapotok tulajdonításával kezdi értelmezni mások, illetve saját cselekedeteit. Véleményünk szerint a csecsemő érzelmei és a gondozó

[2] Nyelvelméleti megközelítésben azt lehetne mondani, hogy a jelentő nem eléggé „demotivált", más szavakkal, túlságosan is hasonlít a „jelentettre".

kontingens tükrözéses reakciói közötti reprezentációs illesztés központi tényezője az érzékeny gondozói attitűdnek, mely elősegíti mind a biztonságos kötődés kialakulását, mind pedig a mentalizációs képesség kifejlődését.

A biztonságos kötődés átadása

A kötődési rendszer (Bowlby, 1969, 1973, 1980) szorosan kapcsolódik a reprezentációs illesztés folyamatához és a reflektív szelf-funkció fejlődéséhez. Általánosan elfogadott, hogy mivel a szelf csak a másik kontextusában létezik, a szelf fejlődése egyenértékű a szelf kapcsolati élményeinek összességével (pl. Crittenden, 1994; Sroufe, 1990). A pszichoanalitikus tárgykapcsolati elmélet olyan képviselői, mint Kernberg (1982) és Winnicott (1965), és a kötődési elmélet fő képviselője, Bowlby (1980), egyetértenek abban, hogy a szelfmásik-kapcsolat ismétlődő, invariáns vonásai egy belső reprezentációs mentális modellben képeződnek le. Kernberg szakkifejezésével ez a modell szelf-másik affektus hármas reprezentációja, Bowlby pedig belső munkamodellként írja le. Habár a belső munkamodell fogalma korai megfogalmazásában még kidolgozatlan volt (Dunn, 1996), egyes modern pszichoanalitikusok empirikus munkái nagymértékben továbbfejlesztették azt (Horowitz, 1995; Luborsky és Luborsky, 1995).

Kognitív tudósok ugyanakkor kidolgozták a múltbeli élményeken alapuló, nem tudatos, implicit, úgynevezett procedurális emlékezet fogalmát (pl. Johnson és Multhaup, 1992; Schachter, 1992). Általánosan elfogadott, hogy az emlékezeti rendszer legalábbis duális természetűnek tekinthető. Két viszonylag független, neurológiai és pszichológiai szempontból homogén rendszer alkotja. Az önéletrajzi emlékezeten kívül, amely bizonyos mértékig átjárható a tudatosság számára, az emlékezet fontos alkotórésze egy nem akaratlagos rendszer is, amely implicit, észlelés alapú, nem deklaratív, és nem reflektív. Lehetséges, legalábbis bizonyos szempontból, hogy itt az érzelmi és benyomás jellegű információk hangsúlyosabbak, mint az önéletrajzi részletek (pl. van der Kolk, 1994). Akciósorozatok kivitelezésének „hogyanját", motoros készségek prototipikus példáit tárolja. A procedurális emlékezetben tárolt tudás csak a kivitelezés során érhető el. Csak akkor manifesztálódik, amikor az egyén olyan készségekbe, illetve műveletekbe vonódik bele, amelyekbe a tudás beágyazódik. Ezen vonások alapján valószínűnek tűnik, hogy a kötődési és a tárgykapcsolati elmélet képviselői által megfogalmazott sematikus reprezentációk leginkább procedurális emlékek

formájában tárolódnak, s szerepük az, hogy a szociális viselkedést a speciális interperszonális környezetnek megfelelően formálják.

A csecsemőkori kötődési minták osztályozása (Ainsworth, Blehar, Waters és Wall, 1978) tehát a procedurális emlékezet interperszonális struktúráit tárja fel (Crittenden, 1990; Fonagy, 1995). Az „idegen helyzetnek" mint pszichológiai módszernek az ereje abban áll, hogy olyan múltbeli szituációk analógiáját nyújtja, amelyekben egy adott gondozóval való viselkedés „hogyan"-jára, módjára vonatkozó tudás létrejött. Ebben az értelemben a kötődés egy készség, amely egy adott gondozóval való viszonyban sajátítódik el a viselkedés teleológiai modelljébe épülve. Az általunk folytatott „Londoni Szülő–Gyerek Vizsgálat"-ban felvettük az úgynevezett felnőtt kötődési interjút száz, túlnyomó többségében középosztálybeli, elsőgyermekes szülővel még a gyermek születése előtt. Azt vizsgáltuk, hogy mennyiben lehet megjósolni a szülők kötődési interjúja alapján a csecsemőnek az anyával való egyéves kori kötődési típusát, illetve az apával való tizennyolc hónapos kori kötődési típusát (Fonagy, Steele és Steele, 1991b). Az anyával, illetve az apával való kötődési típus között csak egy igen kismértékű szignifikáns kapcsolatot találtunk. Azonban a csecsemőnek egy adott szülővel (apával vagy anyával) mutatott kötődési mintázata az „idegen helyzetben" nagyon erősen megjósolható volt az adott szülő felnőtt kötődési interjújának alapján (Steele, Steele, és Fonagy, 1996). A két szülőre vonatkozó osztályozás közötti kisebb átfedés jól magyarázható, ha feltételezzük, hogy a temperamentumnak is szerepe lehet, illetve a gyermek anyával való viselkedése generalizálódhat az apával való viselkedésre is. Az eredmények tehát azt sugallják, hogy a csecsemő a kötődési viszonyokra vonatkozóan független modelleket, szelf-másik sémákat alakít ki az egyes gondozókkal (az apával, illetve az anyával) való elmúlt interakciók története alapján. Másfelől úgy tűnik, hogy ezeknek az interakciós élményeknek a minősége kapcsolatban áll a gondozó saját kötődési történetének reprezentációival.

Több kutatást is végeztek már arra vonatkozóan, hogy a kötődési reprezentációk hogyan hatnak a gondozónak a gyermekkel való viselkedésére. Van Ijzendoorn (1995) átfogó metaanalízise egy további magyarázatra szoruló jelenséget az úgynevezett „átadási rést" azonosított, amely arra a felnőtt kötődési interjú és az „idegen helyzet" osztályozás közötti variabilitásra utal, amelyet nem képesek a gondozói viselkedés érzékenységére vonatkozó megfigyelések megmagyarázni. Valójában a felnőtt kötődési interjú és az „idegen kelyzet" kapcsolatát vizsgáló azon kutatások, melyek egyidejűleg a gondozó–csecsemő interakció érzékenységét is mérték, negatív (Ward

és Carlson, 1995) vagy megkérdőjelezhető (van Ijzendoorn, Kranenburg, Zwart-Woudstra, Van Busschbach és Lambermon, 1991) eredményeket adtak. Korábban azt javasoltuk, hogy az „átadási rés" a szülői „érzékenység" mérésének korlátaiból adódik (Fonagy és mtsai., 1995). Az érzékenység egy túl általános konstruktum, a szülői viselkedések nagyon széles skáláját fedi le (Belsky, Rosenberger és Crnic, 1995). Valószínű azonban, hogy ezek közül nem mindegyik egyformán fontos a biztonságos kötődés létrehozásában. Amennyiben a biztonságos kötődést úgy tekintjük, mint célirányos racionális cselekvésmódok elsajátítását a kapcsolatokon belüli averzív állapotok szabályozása érdekében (Casidy, 1994; Sroufe, 1996), akkor úgy érvelhetünk, hogy ezek konzisztens elsajátítása és koherens reprezentálása akkor történik meg, ha a gyermek akut érzelmi állapotai pontosan, de nem nyomasztó módon eltúlozva kerülnek visszatükrözésre a gyermek számára.

A gyermek, aki keresi saját kellemetlen vagy gyötrő állapotának kezelési módját, a gondozó válaszában a saját mentális állapotának reprezentációját azonosítja, amelyet így belsővé tehet és az érzelmei szabályozásának magasabb szintű stratégiájaként használhat. A biztonságos gondozó úgy nyugtatja meg a gyermeket, hogy állapotát hűen visszatükrözve egyben egy másik, a negatív affektussal nem összeegyeztethető érzelmet is megjelenít (s ezzel talán a negatív állapottal való megküzdés lehetőségét érzékelteti). Az érzékenység ezen meghatározása hasonlatos a brit pszichoanalitikus, Wilfred Bion (1962) elképzeléséhez: ő az anya azon képességének szerepét emeli ki, mely a csecsemő számára tolerálhatatlan érzelmi állapotokat képes mentálisan „tartalmazni", és válaszolni ezekre olyan fizikai gondozás formájában, amely arra szolgál, hogy megváltoztassa a kezelhetetlen érzéseket. Az az eredmény, hogy az anya kötődési státusa és az anya viselkedése közötti kapcsolatot a szülő gyermekéről alkotott reprezentációjának világossága és koherenciája közvetíti, nyilvánvalóan konzisztens a fenti modellel (Slade, Belsky, Aber, és Phelps, megjelenés előtt). A reflektív szelf-funkció minőségének mértéke a két gondozónál függetlenül jósolta meg a gyermek kötődési biztonságát a „Londoni Szülő–Gyermek Vizsgálat"-ban (Fonagy és mtsai., 1991a).

Ha a biztonságos kötődés a sikeres „tartalmazás" eredménye, akkor a bizonytalan kötődést úgy tekinthetjük, mint ami megfelel a csecsemőnek a gondozó védekező viselkedésével való azonosulásának. A gondozóhoz való közelség csak a reflektív funkció korlátozása árán tartható fenn. Az „elutasító" típusú gondozó nem tudja jól tükrözni a gyermek kellemetlen érzéseit, vagy azért, mert azok túl fájdalmas emlékeket idéznek fel számára,

vagy azért, mert teljesen hiányában van annak a képességnek, hogy koherens képet állítson fel magában a gyermek mentális állapotáról. Ezzel szemben az „önmarcangoló" típusú gondozó a csecsemő állapotát vagy túlságosan felerősítve és nem kielégítően jelölve tükrözi vissza, vagy pedig a megjelenített érzelmi válaszba bevonódnak a szülő saját önmarcangolásának affektív jegyei is, olyannyira, hogy a gyermekkel való interakció szimbolizációra való alkalmassága elveszik. Mindkét esetben a csecsemő belsővé teszi a gondozó megjelenített attitűdjét, és, mint Crittenden (1994) írja, „ez a diszinkronitás a szelf-élmény tartalmává válik" (89. o.).

A csecsemőkori kötődés és a fejlődő szelf

Elgondolkodhatunk mindezen tényezők hatásáról a csecsemő szelf-érzésének fejlődésére nézve is. Tudjuk, hogy az „elkerülő", A-típusú csecsemő a szeparáció hatására nem mutat negatív affektusait kifejező viselkedéses jegyeket, holott számottevő fiziológiai stresszreakciót él át (Spangler és Grossman, 1993). Crittenden (1988; Crittenden és DiLalla, 1988) arról számol be, hogy bántalmazott kisgyermekek hamis pozitív érzelmeket mutatnak, amelyek nem felelnek meg valódi érzéseiknek. Szélsőséges esetben a gondozó védekezéseinek internalizációja nem csak az aktuális emocionális élmények adekvát reprezentációjának és kimutatásának hiányához vezet, hanem a hamis internalizáció köré épülő szelf-élmény kialakulásához is (Winnicott, 1960).

Míg serdülőknél ugyan igen gyakori a „megjátssza magát" élménye (Harter, Marold, Whitesell és Cobbs, 1996), itt az olyan személyiségzavaros gyermekek súlyosan gyötrő élményeire utalunk, akik a saját valódi szelfjüktől való teljes elidegenedés érzését élik át (Bleiberg, 1994). Az ilyen gyermekek később olyan védekezési stratégiához folyamodnak, amely externalizálja a szelf-reprezentáció internalizált hamis részét, oly módon próbálván manipulálni mások viselkedését, hogy az megfeleljen az inkongruens, kivetített szelf-reprezentációnak. Ezzel magyarázható a csecsemőkorban dezorganizált, D-osztályba sorolt óvodáskorú gyermekeknek jellegzetesen korlátozó viselkedése gondozójuk iránt (Crittenden, 1992; Main és Cassidy, 1988). Elkeseredett módon megpróbálnak olyan viselkedést provokálni másokban, amely az „idegenként" megélt szelf-reprezentációjuk egy részét testesíti meg, így saját maguk egy koherensebb maradvány-szelfet élhetnek át (Fonagy és Target, 1995).

A biztonságos csecsemő „mentalizáló" gyermekké válik

Általánosan elfogadott, hogy a „harmonikus anya–gyerek kapcsolat hozzájárul a szimbolikus gondolkodás fejlődéséhez" (Bretherton, Bates, Benigni, Camaioni és Volterra, 1979, 224. o.). Bowlby felismerte annak fontosságát, hogy a „gyermek képessé válik úgy tekinteni az anyjára, mint aki a sajátjától független célokkal és érdeklődéssel rendelkezik, és ezeket számításba is tudja venni" (1969, 368. o.). Moss, Parent és Gosselin (1995) arról számoltak be, hogy az anyával való kötődési biztonság jól megjósolta a gyermek metakognitív képességét az emlékezet, a megértés és a kommunikáció területén. A Szeparációs Szorongás Teszt, a kötődési biztonság projektív tesztje szintén jó prediktornak mutatkozott a három- és hatéves kori vágy-vélekedés következtetési képességre nézve, az életkor, a mentális kor és a szociális érettség kontrollálása után (Fonagy, Redfern, és Charman, 1997).

Nemrégiben fejeztünk be egy kutatást, amely az anyával való egyéves kori, illetve az apával való tizennyolc hónapos kori kötődési biztonság és három, öt éves korban vizsgált tudatelméleti feladat teljesítménye közötti kapcsolatra irányult (Fonagy, Steele, Steele és Holder, megjelenés előtt). Kilencvenkét gyerek, a kilencvenhat tizenkét hónaposan vizsgált gyerekből, részt vett az Idegen Helyzet tesztben 18 hónaposan is. A 12 hónaposan biztonságos B-típusú kötődést mutató csecsemők 82 százaléka sikeresen teljesítette a vágy-vélekedés következtetési feladatokat, míg 42 százaléka azoknak a csecsemőknek, akik a bizonytalanul kötődtek, megbuktak ezeken a feladatokon. Az apa–csecsemő 18 hónapos kötődés szintén megjósolta a későbbi teljesítményt: a biztonságosan kötődő csecsemők 77 százaléka teljesítette, míg 55 százaléka a bizonytalanul kötődőknek megbukott a tudatelméleti feladatokon. Volt némi jele a két szülővel való kötődési kapcsolatok közös hatásának is a feladatok teljesítményére nézve: a mindkét szülővel biztonságos kapcsolatot kialakító gyerekek 87 százaléka, a csak az egyik szülővel biztonságosan kötődők 63 százaléka teljesítette jól a feladatokat, míg a mindkét szülővel bizonytalanul kötődő gyermekeknek csak az 50 százaléka. Hasonló, bár némileg gyengébb mintázatot lehetett megfigyelni a másodszintű hamis vélekedés feladat esetében. A mindkét szülővel biztonságosan kötődő gyerekek 36 százaléka, a csak az egyik szülővel biztonságosan kötődő gyerekeknek a 23 százaléka, míg a mindkettővel bizonytalanul kötődő gyerekeknek csak a 9 százaléka teljesítette sikeresen a feladatot.

Egy valamivel kisebb, de gondosan kivitelezett longitudinális anya–csecsemő vizsgálat Meins és munkatársai nevéhez fűződik (Meins, Ferny-

hough, Russel és Clark-Carter, megjelenés előtt). Ők arról számolnak be, hogy a csecsemőkorukban biztonságosan kötődő gyerekek 83százaléka átment a hamis vélekedés feladaton négyéves korban, míg a bizonytalanul kötődőknek csak a 33 százaléka ment át. Ötéves korban a biztonságosan kötődők 85 százaléka és a bizonytalanul kötődők 50 százaléka sikeresen elvégzett egy olyan feladatot, amelyben az információ hozzáférhetőségének megértésére volt szükség. Mindazonáltal, valószínűleg mert a minta kicsi volt, ez a vizsgálat nem tudta megismételni a hamis vélekedés feladatra és az érzelem feladatra vonatkozó eredményeinket. Az eredmények általános iránya azonban igazolta, hogy a kötődés biztonsága szignifikánsan kapcsolódik a szimbolikus képességekhez általában, és ezen belül a korai mentalizációs képességhez.

Az eredmények magyarázatául adható egy triviális és egy mélyebb, érdemi válasz. Az eredményeket magától értetődőnek lehetne tekinteni, amennyiben a biztonságos kötődés és a hamis vélekedés megértése közötti kapcsolat egy eddig nem ismert és nem mért harmadik faktornak lenne tulajdonítható, mint amilyen a temperamentum. Plauzibilis magyarázatnak tűnik, ha úgy érvelünk, hogy a biztonságos kötődés hatása egy nyugodt, szabad, de feladatközpontú attitűdnek, egy általános facilitáló társas atmoszférának köszönhető, amely elősegíti egy kognitív erőfeszítést igénylő feladat teljesítését, illetve a felnőtt kísérletvezetővel való játékos és felfedező viszony kialakítását. Egy ilyen társas facilitáló hatás elsősorban a kivitelezési, úgynevezett performanciafaktorokat befolyásolja, s nem a megértést, azaz a kompetenciát. Ez a hipotézis ellenőrizhető lenne úgy, hogy egy hamis vélekedés feladat esetében a hamis vélekedés implicit és explicit megértését külön-külön vizsgálnánk. Ha a kötődési biztonság a performanciafaktorokat befolyásolja, akkor a biztonságosan kötődő gyerek esetében azt várnánk, hogy csak az explicit (verbális vagy rámutatásos választ igénylő) feladatokban teljesítene jobban. Az implicit, procedurális hamis vélekedés következtetést (amely az automatikus tekintetorientációban jelenik meg) csak akkor facilitálná a biztonságos kötődés, amennyiben szoros összefüggésben állna egy fejlett reflektív képesség kialakulásával. E vizsgálat még várat magára, de elvégzését már tervezzük kutatócsoportunkban. A következők kifejtésekor megkockáztatjuk annak a feltételezését, hogy a hamis vélekedés és a biztonságos kötődés közötti kapcsolat nem triviális.

A kötődési biztonság és a mentalizációs képesség kapcsolatának természetére vonatkozóan a modellek két alternatív csoportját vázoljuk fel: (a) A csecsemőkori biztonságos kötődés fogékonnyá teszi a gyerekeket arra, hogy

profitáljon azokból a szociális folyamatokból, amelyek közvetlenül facilitálják a reflektív képesség és a szociális kompetencia kialakulását (mediációs modellek). (b) A kötődési biztonság a szülő–gyermek kapcsolat azon kvalitásának indikátora, amely a pszichológiai megértést létrehozza. E második modellben ugyanazok a szociális folyamatok gyorsítják a szelf-szerveződés mentalizáló minőségét, mint amelyek a kötődés biztonságát ia biztosítják.

A közvetítő modellek olyan specifikus szociális folyamatok meglétét szükségeltetik, amelyek közvetlenül befolyásolják a mentalizáció kialakulását, ugyanakkor kimutatható, hogy ezeket a specifikus mediáló folyamatokat facilitálja a kötődési biztonság. Legalább három jelölt képes eleget tenni ennek a kritériumnak.

Az első jelölt a *mintha-játék.* Azok a gyerekek, akik harmadik életévükben könnyedebben vesznek részt kooperatív interakciókban (Dunn és mtsai., 1991b), különösen a közös mintha-játékokban (Astington és Jenkins, 1995; Youngblade és Dunn, 1995), fejlett mentalizációs képességet és érzelemmegértést mutatnak. Longitudinális kutatások megfigyelései azt mutatják, hogy csecsemőkorban az anyjukhoz biztonságosan kötődő gyerekek, óvodáskorukban sokkal inkább vonódnak bele fantáziajátékokba, mint az elkerülő gyerekek, akiknek az ilyen típusú játéka kevesebb és szegényesebb is (pl. Belsky, Garduque és Hrneir, 1984; Bretherton és mtsai., 1979; Main, Kaplan és Cassidy, 1985). Arra is vannak bizonyítékok, hogy biztonságosan kötődő gyerekek könnyebben használják felnőttek segítségét játékuk elmélyítése céljából (Meins és mtsai., megjelenés előtt; Slade, 1987).

Az is elég valószínű, hogy a közös mintha-játék vagy a játékos attitűd elősegítik a mentális állapotok megértését. Egyes modellek szerint a mintha-játék a tudatelmélet-mechanizmus korai megnyilvánulásának tekinthető (Leslie, 1987). Fontos kérdés, hogy a háromévesek vajon miért értik meg a mintha-reprezentációt, ugyanakkor miért nem értik a hamis vélekedést (Harris, Kavanaugh és Meredith, 1994), vagy miért képesek megkülönböztetni a mintha helyzetet a valóságtól, de a látszatot a valóságtól nem (Flavell, Flavell és Green, 1987). A mintha-játék esetében, a reprezentációk eltérnek ugyan a valóságtól, de megosztottak azok között, akik részt vesznek a mintha-játékban. Ahogy Astington (1996) megfogalmazta: „a reprezentációk *intermentálisak,* és nem *intramentálisak*" (193. o.). A valóságtól eltérő reprezentációk megosztása segíthet azoknak a helyzeteknek a megértésében, ahol a reprezentációk egyrészt eltérnek a valóságtól, másrészt nem képezik egy szociális mintha-szituáció közös reprezentációit. A közös

mintha-játék vagy együttjátszás során a felnőtt átveszi a gyermek mentális hozzáállását, és azt újraprezentálja a gyermeknek egy harmadik tárgyra vonatkoztatva, amely szimbolikusan mindkettejük tudatában jelen van (Target és Fonagy, 1996). A mintha-játékban a gyermek játszótársa által nyújtott támogatás (Vigotszkij, 1967) nemcsak a korai sikerességet segíti elő, hanem maga az a mechanizmus, ami által a reflektív funkció fejlődése létrejön. Lillard (1993) úgy érvel, hogy a mintha-játék a „proximális fejlődési zónát" nyújtja a mentalizációs képesség kialakulásához. Biztonságosan kötődő gyerekek nagyobb valószínűséggel vonódnak bele olyan aktivitásokba, amelyek feltételezik a bizalom egy olyan fokát, amelyben a gyerek képes a másik valóságészlelésére támaszkodni.

A második jelölt a *beszéd.* Kísérleti eredmények szerint az érzelmekről és az emberek viselkedései mögött húzódó indokokról való társalgás összefüggésben van a reflektív funkció korai fejlődésével. (Dunn és Brown, 1993). Azok a háromévesek, akiknek az édesanyja spontán módon megmagyarázta érzelmeit egy feladat elvégzése során, fejlettebb érzelemmegértést mutattak tizenöt hónappal később (Denham és mtsai., 1994).

Egy biztonságos anya–gyerek diád olyan interakciós mintái, mint a közös játék, a nyugtatás vagy a mókázás szintén olyan helyzetek, melyekben az anya mentális állapotokra vonatkozó értelmezése különösen elősegíti a reflektív funkció fejlődését (Dunn, 1996). A biztonságos kötődés a gondozó és a gyermek között olyan verbális interakciós mintázatot teremthet meg a későbbiekben, amely segíti az érzésekről és szándékokról való gondolkodást.

Smith (1996) erős érveket hoz fel a nyelvnek a mentalizációs képesség elsajátításában játszott központi szerepére főemlősökkel végzett kísérletei alapján. Még inkább ide tartozik Harris (1996) javaslata, mely szerint a társalgásba bevonódás élménye már *önmagában* is azt modellálja a gyermekek számára, hogy az emberek információk adói és fogadói. Az informatív társalgás szerkezete (például amikor valaki elmesél egy eseményt a másiknak, amelynek az nem volt tanúja, vagy a véleményegyeztetés, vagy információs hiányok pótlása) magában hordozza azt az információt, hogy a társalgási partnerek eltérnek egymástól abban, amit tudnak és hisznek a társalgás témájáról. A hatékony kommunikációhoz szükséges, hogy a közös tudás és vélekedések hiányai felismertek és megbeszéltek legyenek. Felnőtteknél a kötődés mérésében (Main, Kaplan és Cassidy, 1985) hangsúlyt kap az, hogy a biztonságos kötődés a társalgási szabályok iránti nagyobb érzékenységgel jár együtt.

A harmadik lehetséges közvetítő a *kortárs interakció*. Már korábban utaltunk rá, hogy a testvérekkel folytatott interakció javítja a tudatelméleti feladatokon mutatott teljesítményt. Független kutatások alátámasztják a csecsemőkori biztonságos kötődés és a kortárscsoportban mutatott kompetencia – például a szociális orientáció, a reciprocitás, a népszerűség, az empátia – közötti erős kapcsolatot (pl. Elieker, Englund és Sroufe, 1992; Park és Waters, 1989).

A mentalizációs képesség fejlődését magyarázó szimulációs elmélet és az elméletelmélet egyaránt alkalmas az intenzívebb kortárs interakció facilitáló hatásának alátámasztására (Ruffman és mtsai., megjelenés előtt). A kortársakkal való interakció növeli annak a lehetőségét, hogy a gyereknek szimulálni kell vagy el kell képzelni, hogy mit látna, gondolna vagy érezne, ha saját maga lenne a másik helyzetében. Ugyanúgy a kortársakkal vagy az idősebb testvérekkel való interakciót az elméletelmélet szemszögből úgy is lehet tekinteni, mint a tudat működésére vonatkozó ismeretek gazdag forrását. Alternatív magyarázat az lehetne, hogy a kulturális nevelés (enkulturáció) maga a gyerek mentális állapot fogalmainak a forrása (Astington, 1996). Bruner (1983) azt javasolta, hogy a szülők gyakran úgy kezelik a csecsemők spontán gesztusait, *mintha* az intencionális kommunikáció lenne. Ez aztán ahhoz vezet, hogy a csecsemők saját magukat úgy kezdik látni, mint akik intenciókkal rendelkeznek, és intencionális módon kezdenek kommunikálni. A szociális világ (a szülő, az első példában) a gyerek saját mentális szelf-érzését segíti elő komplex nyelvi és interakciós folyamatokon keresztül, ami oda vezet, hogy a csecsemő végül maga is osztani kezdi azt a feltételezést, hogy saját és a másik viselkedése (szimuláció vagy a gondozó és mások közötti hasonló helyzetek megfigyelése segítségével) mentális állapotok terminusaiban megérthető (Fonagy és Target, 196; Target és Fonagy, 1996). A gyermekek kulturális aktivitásokban való részvételen keresztül sajátítják el az emberi viselkedés kultúrájukra jellemző megértését. Amennyiben tényleg létezik egy olyan kritikus „tanoncidő" a fejlődésben, melynek során a kortársakkal és a gondozókkal való interakciók elősegítik a mentális fogalmak használatának elsajátítását (Astington, 1996), akkor a biztonságos kötődés ennek a tanulási folyamatnak a katalizátora lehet. A biztonságosan kötődő gyerekek könnyedebben fedezik fel a szociális világot és inkább készek részt venni benne, ami ily módon megmagyarázhatja a jobb mentalizálási készségeiket.

Nincs semmi egymást kizáró a fenti három közvetítő modellben. A mintha-játék gyakran vonja maga után mentális állapotokra utaló szavak hasz-

nálatát. Kortársakkal folytatott interakció mind a mintha-játékot, mind a beszédet magában foglalja. A társas helyzetekben való részvétel általában erősíti a szociális megértést, és az ilyen típusú részvétel jobban elérhető biztonságosan kötődő gyermekek számára. Van azonban egy probléma a fenti modellel. Juddy Dunn munkájából úgy tűnik, hogy ezek a különböző társas helyzetek rosszul korrelálnak egymással (Dunn, 1996). Például, megfigyeléses adatok szerint a mintha-játékban, konfliktus kezelésben és a mentális állapotokra utaló társalgásban talált egyéni különbségek nem korrelálnak a különböző társas helyzetek között (pl. anyával, testvérrel, közeli baráttal), habár mindegyik korrelál a szociális megismerés fejlettségével (pl. Youngblade és Dunn, 1995). Ezek az eredmények arra utalnak, hogy lehetséges, hogy több, egymástól független, párhuzamos út áll fenn a kötődés, a szociális helyzetek és a szociális megismerés között.

Ezzel szemben a másik lehetőség az, hogy a közbülső változók nem okságiak, hogy korrelációjuk a mentalizációs képesség elsajátításának mértékével nem valóságos, és így a facilitáló hatás közvetlenül kapcsolódik a gyerek kötődési státusához. A gondozóhoz fűződő korai élmények képezhetik a tudatelméleti képesség alapkövét, elősegítve ezzel, hogy a gyermeknél a teleológiai viselkedésmagyarázó modell helyét a mentalizáló viselkedésmagyarázó modell vegye át. Milyen bizonyítékok állnak rendelkezésünkre ezen állítás alátámasztására?

Először is idézzük fel Fonagy, Steele, Steele és Holder (1997) eredményeit, melyek azt mutatták, hogy az anyának a kötődési interjú alapján még a gyermek születése előtt megállapított kötődési típusa jól előre jelezte a gyermek ötéves kori tudatelméleti feladatokon mutatott teljesítményét. Habár erre magyarázatul szolgálhatnak a közvetítő modellek is, mi mégis úgy gondoljuk, hogy van arra bizonyíték, hogy a gondozó valami olyannal járul hozzá a későbbi szülő–gyerek kapcsolathoz, amely már a gyerek születése előtt megvolt, s amely kritikus lehet a gyermek kötődési biztonsága és mentalizációs képessége szempontjából.

Mi lehet ez a képesség? Azt biztosan tudjuk, hogy csecsemőkorban a biztonságosan kötődő gyermek édesanyja érzékenyebb a gyermek szükségletei iránt (Ainsworth, Bell és Stayton, 1971; Isabella, 1993). Már korábban említettük, hogy a szülő azon képessége, hogy saját szüleinek mentális állapotait elképzelje, jól megjósolja a csecsemő kötődési biztonságát az adott szülővel (Fonagy és mtsai. 1991a). Egy követéses vizsgálatban ugyanez a képesség sikeresen jósolta be a gyermekek jobb teljesítményét egy ötéves kori hamis vélekedés feladaton, ahol a gyerekek verbális fluencia képessége kontrollálva volt.

A fenti adatok analízise azt mutatta, hogy nem a teljes megjósolt variancia közvetítődött az egyéves kori anya–gyerek kötődési státuson keresztül. Az anya mentalizáló képessége mind közvetlen, mind pedig közvetett módon is kapcsolatban állt a gyerek tudatelméletével. Így a gyerek kötődési biztonsága csak az egyik tényező, az anya azon képessége, hogy az embereket (beleértve a gyereket is) mentális lénynek tekinti, szintén fontosnak látszik.

Összefoglalva tehát a fenti adatok azt sugallják, hogy a gondozó és a csecsemő kötődésének szerveződését és a gyerek mentalizációs képességének korai megjelenését egy közös mechanizmus támasztja alá. Emlékeznünk kell arra is, hogy a közvetítő modellek közül egyiknél sem lehetett tiszta oksági kapcsolatot azonosítani. A lehetséges közvetítő mechanizmusok viszonylagos fontossága a kötődés és tudatelmélet kapcsolatára nézve kontextusonként eltérő, a generációk közötti adatok pedig konzisztensek lehetnek legalább két modellel (mintha-játék, nyelv). További kutatásra van még szükség, amely a szülői viselkedés, a kötődés és a tudatelmélet feladatok közötti viszonyt vizsgálva (van IJzendorn, Juffer és Duyvesteyn, 1995) arra irányulna, hogy vajon a biztonságos kötődésben szerepet játszó bizonyos viselkedések elősegítik-e ugyanakkor a mentalizációs képesség fejlődését is. Egy ilyen vizsgálat elvégzéséhez szükség van egy modellre, amely a kötődés és a tudatelmélet színvonala közötti közvetlen kapcsolatot írja le. A következőkben egy ilyen mechanizmus működésének lehetséges modelljét vázoljuk fel.

Reflektív szülői attitűd és a mentalizáció kialakulása

Elképzelésünk szerint a tudatelmélet elsajátítása a csecsemő és gondozója közötti interszubjektív folyamat része (lásd Gopnik, 1993, aki szintén egy ilyen modellt állít fel). A szülő komplex nyelvi és metakommunikatív folyamatokon keresztül segíti elő a mentalizációs modell létrejöttét, elsősorban azáltal, hogy kialakítja a gyermekben azt a nézetet, miszerint saját viselkedését legjobban úgy tudja megérteni, ha feltételezi, hogy azt saját gondolatai és érzései határozzák meg, s hogy ezek egyben mások reakcióit is befolyásolják. A viselkedés eme mentális oksági modelljét aztán általánosítja a gyermek más személyek cselekedeteinek megértésére is. Az érzékeny gondozó a síró gyermeket látva arra gondol: „Szeretnéd, hogy tisztába tegyelek?”, „Jó lenne, ha felvennélek?” Így tehát nem csupán a gyermek fizikai állapotára reagál, azaz nem azt a kérdést teszi fel magában,

hogy „Nedves lett a feneked?" vagy „Hosszú ideje álldogálsz már itt?". Így az érzékeny szülő képes áthidalni a gyermek számára a fizikai valóságra, illetve a belső állapotokra irányuló figyelem közötti szakadékot úgy, hogy a csecsemő azonosítani tudja a belső és a külső élmények közötti megfeleléseket. Ennek következtében a gyermek végül is arra a belátásra jut, hogy a szülő iránta tanúsított reakcióit úgy képes leginkább racionális magatartásként értelmezni, ha feltételezi, hogy saját magának belső mentális állapotai, vágyai és vélekedései vannak, amelyekre a szülő viselkedése irányul. Anélkül, hogy ezt tudatosan tenné, reakcióival a gondozó mentális állapotokat tulajdonít a csecsemőnek, úgy kezeli, mint tudattal bíró személyt. Ez mindennapi és nem tudatos attitűd, amely rutinszerűen érvényesül a szülő–gyermek interakciók során. A szülők azonban nem egyformán látják el ezt a tudatépítő természetes funkciót. Egyesek mintegy kiélezett érzékenységgel reagálnak még a legkisebb és legkorábbi intencionalitást sugalló viselkedéses jegyekre is, míg mások csupán jóval egyértelműbb indikációk esetén tulajdonítanak mentális állapotokat a csecsemőnek. Megint mások szisztematikusan félreértelmezik a gyermek belső állapotait, s ennek megfelelően reagálnak rá, ennek következtében pedig a gyermek kialakuló szelf-reprezentációja eltorzul.

A gyermek fejlődése és a saját és a másik mentális állapotainak észlelése így gondozója mentális világának megfigyeléseitől függ. Annyiban válik képessé mentális állapotok percepciójára, amennyiben a gondozó viselkedése implikálja az ilyen állapotok létezését. Ezt segíti elő például a közös mintha-játékokban való részvétel (mint azt a mintha-játék és a korai mentalizáció közötti korreláció is mutatja), vagy a mindennapi interakciók (fizikai gondozás, nyugtatás, társalgás a kortársakkal), melyek szintén állapotok megosztását vonják maguk után. Ez az, ami az olyan, mentális állapotra vonatkozó fogalmakat, mint a gondolkodás, interszubjektívvá teszi; a mentális állapot fogalmak lényegi része az élmények megosztottsága.

Így elmondható, hogy a szülőnek a gyermek pillanatonként változó mentális állapotainak megfigyelésére irányuló képessége áll az érzékeny szülői magatartás középpontjában, amelyet a kötődéselméleti szakemberek a biztonságos kötődés elsődleges előfeltételének tekintenek (pl. Ainsworth és mtsai, 1978; Grossmann, Grossmann, Spangler, Suess és Unzner, 1985; Isabell és Belsky, 1991). A biztonságos kötődés pedig optimalizálja a tudatolvasás kialakulásának feltételeit. A biztonságosan kötődő gyermek biztonságban érzi magát, amikor mentális állapotokat tulajdonít gondozójának. Ezzel szemben az elkerülő, A-kötődési kategóriájú csecsemők inkább elkerülik

azt, hogy a szülő mentális állapotaira gondoljanak, míg az ellenálló, C-kategóriájú gyermekeket annyira elfoglalja a saját szorongásukra való figyelés, hogy nem is nagyon jut el hozzájuk a gondozó esetleges interszubjektív reflexiója. Az úgynevezett dezorganizált/dezorientált D-kategóriájú csecsemők egy sajátos profilt mutatnak: különleges figyelemmel monitorozzák a szülő cselekedeteit prediktáló viselkedéses jegyeket, és így speciálisan érzékenyekké válhatnak a másik intencionális állapotaira. Noha ezek a gyerekek ily módon jobban képesek a szülő viselkedésének mentalizációs magyarázatára, a náluk megjelenő mentalizáció mindazonáltal nem játszik olyan központi és hatékony szerepet a szelf-szerveződésben, mint ahogy az a biztonságosan kötődő gyermekeknél tapasztalható.

Úgy gondoljuk, hogy a mentalizáló szelf-szerveződés kialakulása szempontjából a legfontosabb az, hogy a gyermek megfigyelhesse és biztonságosan explorálhassa az érzékeny és tükröző gondozó tudati állapotait, és így azokban felfedezhesse saját magának mint tudati állapotok (vélekedések, vágyak és érzések) által vezérelt személy képét. Sok adat támasztja alá azt a nézetet, hogy a biztonságos kötődés elősegíti a pozitív önértékelés és az autonómia kialakulását (pl. Londerville és Maine, 1981). A dezorganizált, D-kategóriájú gyermekek, még ha el is sajátítják a mentalizációs képességet, nem képesek azt szelf-szerveződésükbe integrálni. Ennek több – egymással összefüggő – oka is lehet: (a) A D-kategóriájú csecsemő gondozójára kevésbé jellemzőek a gyermek belső állapotaira való megbízható és kontingens reakciók, viszont gyakran megfigyelhető náluk az ilyen állapotokat szisztematikusan torzító percepció és az ennek megfelelő reflexió; (b) a szülő mentális állapota gyakran vált ki intenzív szorongást a gyermekből vagy azáltal, hogy ijesztő viselkedése rosszindulatot, illetve rosszakaratot sugall a csecsemő iránt, vagy azáltal, hogy a szülő félelemmel teli viselkedést mutat, ami megint csak félelmet indukálhat a gyermekben; és (c) a gyermek figyelmi kapacitásának túl nagy részét köti le az a próbálkozás, hogy megértse a szülő viselkedése mögött húzódó indítékokat, s így kevés alkalma nyílik arra, hogy saját állapotaira reflektáljon. Elképzelhető, hogy a fenti okok kombinációjának eredményeként a dezorganizált gyermek bizonyos körülmények között igen érzékeny gondolatolvasójává válik gondozójának, de ugyanakkor saját mentális állapotainak ismeretében deficitet mutat. Így a riválisa tudatelmélet-fejlődés modellek szempontjából egy ilyen gyermek elsajátíthat egy elméletet a tudatelméletről, de nem képes a mentalizálás szimulációját olyan biztonsággal használni, mint az a gyermek, akinek a kötődése (habár bizonytalan) a szelfbe intergrált. Az alternatív modellekről talán hasznosabb

úgy gondolkodni, mint a mentalizációs képesség kialakulásának alternatív útjairól, az első (az elméletelmélet) mindenki számára elérhető, míg a második (a szimuláció) inkább azoknak a gyerekeknek kedvez, akiknek a korai kötődési kapcsolataik lehetségessé tesznek egy ilyen stratégiát.

A mentalizáció kialakulásának elméleti modellje

Korábbi írásainkban (Fonagy és Target, 1996; Target és Fonagy, 1996) már elemeztük a reflektív funkció kettőtől ötéves korig tartó fejlődésmenetét. Elsősorban klinikai szempontok figyelembevétele alapján dolgoztuk ki a pszichés szelf kialakulására vonatkozó elképzeléseinket.

Ezek a következők:

1. Három-négy éves a korig a reflektív funkciót az jellemzi, hogy a belső tapasztalás kétféle módon kapcsolódik a külső valósághoz. (a) A nem játékos, adaptív működés során a gyerek igyekszik a saját és mások belső valóságát a külső világhoz igazítani, miközben a szubjektív tapasztalás gyakran módosul a külvilágból jövő információk hatására („pszichés azonosság") (pl. Gopnik és Astington, 1988; Perner, Leekam és Wimmer, 1987), (b) másrészről a mintha-játék során a gyerek tisztában van vele, hogy a belső élmény nem tükrözi a külső valóságot (pl. Bartsch és Wellman, 1989; Dias és Harris, 1990), és úgy érzékeli, hogy e kettőnek nincs is kapcsolata egymással („mintha-mód").

2. A normális fejlődés esetén ez a kétféle működésmód integrálódik, majd a *mentalizációs képesség* vagy *reflektív működésmód* kialakulásához vezet, mely során a mentális állapotok mint reprezentációk jelennek meg. A gyermek a belső és a külső valóságot egymáshoz kapcsolódónak, de fontos eltérések alapján mégis különbözőnek tekinti, és a továbbiakban már nem is válik teljesen szét, illetve nem is felel meg teljesen a kettő egymásnak (pl. Gopnik, 1993). A mentalizációs képesség a gyermek mentális állapotainak visszatükrözése során alakul ki, például a szülővel vagy egy idősebb gyerekkel való biztonságos játék során, mely a gondozó komplex tükrözése során meggyorsítja a „mintha-mód" és a „pszichés azonosság" integrációját. A játék során a gondozó úgy adja vissza a gyerek érzéseit, hogy azokat mintegy a gyerek „tudatán kívül" lévő valósághoz kapcsolja. A szülő érzékelteti, hogy játékos módon eltorzítható a valóság. Játék közben a „mintha" és egyben mégis a valós mentális tapasztalást közvetíti.

3. Traumatizált gyerekek esetében, intenzív érzelmek és konfliktusok a

fent említett integrációs folyamat részleges zavarához vezethetnek, így a „mintha-működésmód" bizonyos aspektusai a realitásérzékelő „pszichés valóság" részévé válhatnak. A háttérben állhat rossz bánásmód vagy a családban előforduló trauma, mely miatt a környezet nem alkalmas arra, hogy a gondozó játékos módon fejezze ki a gyerek kínzó gondolatait, melyek gyakran ugyanolyan zavaróak és elfogadhatatlanok a felnőtt, mint a gyerek számára. Az óvodáskori merev, kontrolláló viselkedés hátterében dezorganizált kötődés áll, tekinthető olyan részleges működési zavarnak, amelynek során a gyerek ugyanolyan intenzitással tapasztalja a belső érzéseit, mintha azok valóságos, külvilágban létező események lennének.

A reflektív funkció és a szelf-fejlődés

Míg a mentalizációs képesség megjelenése nem egyértelműen pozitív élmény, Dunn munkája azt mutatja, hogy az érzelmek megértése három és fél éves kor körül a szociális viszonyok pozitív észlelésével, érettebb erkölcsi érzékenységgel és komplexebb érzelem megértéssel jár együtt (Dunn, 1996). Stern (1985) rámutat arra, hogy a cselekvőnek az akció feletti uralom érzése, eredjen akár a tervezés élményéből, akár a proprioceptív visszajelentésből, vagy az akció objektív fizikai következményeiből, mindenképpen hozzájárul a szelf-ágencia érzéséhez. Nézetünk szerint ez az ágenciaérzés meghatározó részben függ a reflektív működés minőségétől és megbízhatóságától, mivel az akciók feletti uralom érzése közvetlenül kapcsolódik azokhoz a mentális állapotokhoz (vágyakhoz és vélekedésekhez), melyek azokat kiváltották. A szelfágencia-érzést lehetetlen úgy tekinteni, mint amit pusztán a gyerek cselekvései váltanak ki, hiszen a legtöbb akció a csecsemő még éretlen fizikai és kognitív képességei miatt nem érik el céljukat. A gyermek intencionális állapotainak mások általi felismerése lényeges a gyerek gondolatainak úgymond „valóságossá" válása szempontjából. Úgy gondoljuk, hogy az interakciók, gondolatok és érzelmek, mint egy-egy akció kiváltó okai és következményei, továbbá a mentális állapotok félelem nélküli megfigyelése jelentős részben hozzájárulnak a szelf-ágencia érzésének kialakulásához. Ennek az érzésnek feltételezhetően a legkorábbi formája akkor jelenik meg, amikor a csecsemő a gondozóból érzelemtükröző viselkedést vált ki (Gergely és Watson, 1996).

Természetesen a szelf-ágencia érzése kezdetben testi érzés, melyben a csecsemő kontrollgyakorlásra irányuló törekvései egyre sikeresebbek. Ma-

gasabb szinten, bonyolultabb cselekvésekben, már a gyerek életének más szereplői is részt vesznek. Ezek az akciók gyakran megkövetelik a reflektív gondozótól, hogy a gyermek vágyait átfordítsák cselekvésszekvenciákká, ezáltal megteremtve a kapcsolatot mentális állapotok és akciók között. Feltételezhetően azok az egyének akik elhanyagoló, megfélemlítő vagy szélsőségesen módon bántalmazó szülői környezetben nőttek fel, gyakran fogják tapasztalni a szelf-ágencia érzéscsorbulását és alacsonyabb testi szintre korlátozódását.

Reflektív funkció és patológiás szelf-fejlődés

A mentalizációs képesség általunk javasolt fejlődési modelljének figyelemreméltó klinikai vonatkozásai közül említünk meg néhányat a következőkben.

A gyerekkori bántalmazás hatása a reflektív funkcióra. Azok a bizonytalanul kötődő gyerekek, akik bántalmazásban részesültek, ki vannak téve annak a veszélynek, hogy nem sikerül saját magukat a gondozó közvetítésével intencionális lénynek látni, továbbá, hogy a mentalizációs képességük szegényessé válik. Egyre több bizonyíték van, hogy a rossz bánásmód károsítja a gyerek reflektív képességeit és szelf-érzését. Schneider-Rosen és Cicchetti (1984, 1991) megfigyelték, hogy bántalmazott kisgyermekek, semleges vagy negatív érzelemkifejezést mutattak, amikor felismerték magukat a tükörben, eltérően a nem bántalmazott kortársaiktól. Beeghly és Cicchetti (1994) kimutatták, hogy a rossz bánásmódban részesülő gyerekek nyelvmegértése nem sérült, miközben a beszédprodukció területén jelentős hátrányban voltak, ami a társas interakciók területéről való visszavonultságra utal. Speciális deficit a belső állapotokra utaló kifejezések majdnem teljes hiányában, illetve kontextusfüggő használatában mutatkozott. A másoknak tulajdonított mentális állapotok is kevéssé voltak differenciálva. A megismerésre és a vélekedésekre utaló mentális kifejezések különösen ritkán fordultak elő, szemben az észlelésre és vágyakra utaló kifejezésekkel. Cicchetti és Beeghley (1987) úgy találták, hogy a rossz bánásmódban részesülő gyerekek, kisiskolás korukban kevesebb belső állapotra utaló kifejezést használtak, a belső állapotaikat ritkábban tulajdonították szociális ágenseknek, és a használt mentális kifejezések sokkal inkább kontextusfüggőek voltak, mint a hasonló korú társaik esetében. Úgy tűnt, hogy szorongásukat a nyelvhasználat módosításával igyekeztek szabályozni, így küszöbölve ki azokat a vonatkozásokat és kontextu-

sokat, amelyek asszociálódhatnak a bántalmazással. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a rossz bánásmód a mentális világtól való visszavonulást eredményezheti. A bántalmazott gyerekek számára a fizikai tapasztalatok valószínűleg sokkal nagyobb jelentőségűvé válnak, és emiatt paradox módon közelebb kerülnek a bántalmazójukhoz. Az a képességük, hogy alkalmazkodjanak a bántalmazóhoz, elkerüljék őt, vagy befolyásolják viselkedését, beszűkült a korlátozott mentalizációs képességük miatt.

Számos oka van annak, hogy a bántalmazó családi környezet miért ássa alá a reflektív funkció fejlődését.

Először is a bántalmazó családok számára az iskola és más közösségek társas világa – ahol gyakorolják és elvárják a reflektív funkció használatát – nagyon idegennek és távolinak tűnik. Az ilyen családi környezetben az embertelenül viselkedő felnőtt mentális állapotának felismerése veszélyt jelent a fejlődő szelf számára. A rossz bánásmódban részesülő gyermekek érzékenységük, válaszkészségük folytán előnyt élvezhetnek a közösségben, és kialakíthatnak egy alternatív modellt a kapcsolódásra és élményeik átélésére. A közösségi, illetve a családi tapasztalatokra épülő kétféle modell látszólag izoláltan működik, alkalmazásuk szigorúan elkülönül a különböző kontextusokban.

Másodsorban, a gyermek számára speciális problémát jelent az eltérő környezetből származó tapasztalatokkal való megbirkózás. A bántalmazó családokban az intencionális állapotok léte vagy tagadott, vagy jelentésük eltorzított. A bántalmazó szülők olyan vágyakat és vélekedéseket fejezhetnek ki, melyek ellentétesek a viselkedésükkel. Különösen a családon belüli erőszak az, ami visszatartja a gyereket attól, hogy felülvizsgálja és módosítsa a mentális állapotokról való reprezentációkat. Így a mentális állapotokról alkotott elképzelések merevekké, alkalmazhatatlanokká válnak, és ebből következően részben vagy teljesen elmaradnak.

A harmadik lehetőség az, hogy a bántalmazott gyermek rákényszerül arra, hogy egy modellt konstruáljon a bántalmazó gondozó elmeállapotáról, mely a saját magában tudatosított mentális állapotokon alapul. A szimulációs elmélet alapján úgy érvelhetünk, hogy a szimulációra való lehetőség korlátozódik egyrészt a gyerek és a bántalmazó eltérő mentális tapasztalatai miatt, másrészt a szimulációval párosuló fenyegetettség érzés miatt. Amikor a bántalmazott gyerek megérti gondozójának viselkedését, elképzeli annak feltételezhető gondolatait és érzelmeit, akkor szembekerül a feléje irányuló attitűddel, mely különösen fájdalmas lehet: gyűlölet, kegyetlenség, érdektelenség. Az erőszak lerombolhatja a gyermekben azt a hitet, hogy a másik ember az érzelmein keresztül megérthető (Herman, 1992).

A negyedik lehetőség pedig az, hogy a problémák nem magából a rossz bánásmódból erednek, hanem a családi légkörből. A mentalizáció fejlődésének szociális konstruktivista nézetei említhetők meg itt (pl. Astington, 1996). Az autoriter büntetés és az engedelmesség kikövetelése nem serkenti a mentalizációs képesség fejlődését. Másként alakul ez egy olyan helyzetben, ahol a gyerek egyenrangúnak érezheti magát a szülővel, aki a döntéseit és a szabályokat érvekkel és magyarázatokkal támasztja alá, és a másik ember viselkedését, annak eltérő szempontjait figyelembe véve értelmezi (Baumrind, 1971). Van néhány bizonyíték arra vonatkozóan, hogy az autoriter gondozás összefügg a „hamis vélekedés" feladatokban való lemaradással (Holmes, Roldan és Miller, 1994, lásd Astington, 1996). Vigotszkijánus elméleti keretben gondolkodva, az egyéni kompetencia a társas interakciókból származik és ezek során internalizálódik, így az abnormális szülő–gyerek kapcsolat a rossz bánásmódban részesülő gyerekek esetében az elme torzult élményéhez vezethet. Alessandri (1991, 1992) megfigyelte, hogy a bántalmazott gyerekek szimbolikus mintha-játék során mutatott inkompetenciája azzal függ össze, hogy az anyák számára nehézséget jelentett a játékos hozzáállás kialakítása, illetve a figyelem és az elköteleződés a pozitív interakciókban. Az eredményeknek mintázata konzisztens azzal a modellel, mely szerint a megfelelő szociális segítség hiánya akadályozza meg a bántalmazott gyerekek mentalizációs képességének normális fejlődését.

Abnormális reflektív funkció kialakulása

Meglehetősen könnyű abba a kísértésbe esni, hogy az agresszív viselkedéses problémák *(conduct disorder)* és a határeseti állapotok *(borderline)* megmagyarázhatók lennének a nem mentalizáló szelf-szerveződés „elutasító" *(dismissive),* illetve „tépelődő" *(preoccupied, entangled)* formáival. Ez az érvelés azonban túlságosan is leegyszerűsített volna. Mindkét esetben a problémák gyakran meglehetősen eltérőek, és a kötődési kapcsolatok típusai is különbözőek. A bűncselekményt elkövető serdülő tudatában van a másik galeritag mentális állapotainak, és a határeseti személyiségzavarban szenvedő egyének időnként hiperérzékenyek családtagjaik vagy terapeutáik érzelmi állapotai iránt. Ezek az anomáliák csupán egy kidolgozottabb fejlődéselmélet segítségével tisztázhatók.

Modellünk keretét a „dinamikus készség elmélet" *(dynamic skills theory)* adja (Fischer és Fischer, 1987; Fischer, Kenny és Pipp, 1990), mely a fejlő-

dést úgy írja le, mint egyre komplexebb szabályzó rendszerek (készségek) kialakulását. A reflektív funkciót az egyik ilyen szabályozó rendszernek tekinthetjük, amely a szelf szerveződéséhez nélkülözhetetlen. A dinamikus készség elmélet keretei között a reflektív funkció nem egyszerűen az egyén sajátsága, inkább az egyén és a helyzet együttesen határozza meg, hiszen minden készség az egyén tevékenységéből és abból a kontextusból tevődik össze, amelyben a tevékenység zajlik. Bizonyos feladatok, meghatározott események, más emberek, a kultúra is része a készségnek. Egy készség fejlődése továbbá nem egyetlen úton megvalósuló, az érés által meghatározott progresszív fejlődést jelent. A reflektív funkció mint készség számos dinamikus hatás által formálódik, mint például az egyén érzelmei, szociális interakciói, családi kapcsolatai, a környezete, fontosabb szociális csoportok és a tágabb társas világgal való kapcsolata stb. (Fischer, Knight és Van Parys, 1993).

A reflektív funkció egy fonal a fejlődés pókhálójában, egy a sok különálló szabályozó rendszerből, mely nem kapcsolódik túl erősen a többihez, és nem is integrálódik, illetve koordinálódik a többivel (Fischer és Pipp, 1984). Jól ismert a képességek feladatoktól és területektől függő „szétesésének" *(fractionation)* vagy hasításának lehetősége, így joggal várhatjuk, hogy a reflektív funkció is ki van téve a fejlődési egyenlőtlenségnek *(decalage),* amely az egész kognitív fejlődést jellemzi (Flavell, 1982). A „szétesés" arra a tendenciára utal, hogy az egyén nem szervezi össze azokat a készségeket, melyek eredendően különállóak, mégis valamilyen külső kritérium alapján összetartozóknak gondolhatók (Fischer és Ayoub, 1994). Mint ahogy a folyadékmegmaradás (konzerváció) megértése nem generalizálódik a területmegmaradás megértésére, a reflektív képességtől sem várhatjuk, hogy az interperszonális interakció egyik területéről a másikra általánosuljon. A reflektív funkció nem egy általános képesség, hanem egy feladathoz, egy területhez, a kapcsolatok bizonyos kategóriájához kötődő készség. A reflektív funkció mint készség kontextuális támaszként vagy érzelmi állapotként többé kevésbé jelen lehet egy helyzetben, és az egyént a fejlődési pókfonálon fel-le mozgathatja. Fentebb megjegyeztük, hogy a gyermek mentális állapotokra vonatkozó nyelvi élményei és nyelvhasználata meglehetősen eltérőek a különböző szituációkban. Persze lehetséges, hogy egy olyan feladatalapú készség, mint a szelf-funkció összehangolódik, de ez a folyamat nem feltétlen automatikus. A szituációk közötti egyenlőtlenség valószínűleg még felnőttkorban is megmarad, főleg emocionális helyzetben (Fischer és Ayoub, 1994).

A normális fejlődés az integrálódás felé halad, a kezdetben különálló készségek összerendeződnek. Ez szolgál alapjául a komplexebb, kifinomultabb szabályozó rendszerek kialakulásának (Bidell és Fischer, 1994). A reflektív funkció abnormalitásait, azaz a viselkedések megjóslására a mentális helyett a teleológiai modell használatának tovább folytatását, nem úgy kell tekinteni, mint egy korábbi stádiumon való fixációt vagy regressziót. A bántalmazott gyermek reflektív funkciójának patológiái – hasonlóan más készségekhez – idővel komplexebbé válhatnak. Egy olyan készség, amely csak korlátozott reflektivitást enged meg a bántalmazás és annak fájdalmas fizikai és pszichológiai hatásainak előrevetítésére, illetve megjóslására, adaptív egy ilyen környezetben, de más helyzetekben az várható el, hogy egyszerű adaptáció helyett bonyolult formákat hoz létre (Noam, 1990). A szétesés könnyen vezethet oda, hogy valaki, aki ugyan képes általában reflektívnek lenni, ugyanakkor csak minimális reflektivitást tud mutatni a saját gyerekkora és szülei felé, illetve az olyan kapcsolatokban, melyek hasonló interperszonális sémát idéznek fel. A reflektív képesség egyenlőtlensége vagy hasítása annak is a következménye lehet, hogy az egyén aktívan (szándékosan, tudatosan vagy tudattalanul) megpróbálja elkerülni, hogy különböző kapcsolati területekben kialakított reflektív funkciója integrálódjon. Itt az egyenlőtlenség egy „fejlődési teljesítmény" olyan értelemben, hogy az egyénnek aktívan külön kell tartani olyan helyzeteket, melyek egyébként integrálódni igyekszenek. A család, ahogy már említettük, természetesen elősegíti az ilyen hasításokat nyilvános világuk és privát, zsarnoki világuk közötti éles disszociáció révén. A hasítás kontextus- és affektusfüggő: kötődéselméleti keretben úgy mondanánk, hogy a szelf oly módon szerveződik, hogy bizonyos belső munkamodellek fontos reflektív komponenseket tartalmaznak a másik és a szelf mentális állapotaira vonatkozó elvárások formájában, míg más kapcsolatokra vonatkozó munkamodelljei szegényesek, a mentalizáló készség hiányát mutatják. Ez utóbbi esetben az egyén csak sztereotípiákat, konkrét, alacsony szintű leírásokat tud nyújtani. Ez nem azt jelenti, hogy fejlődési késésről vagy regresszióról lenne szó, inkább egy meglehetősen komplex képességről, két különálló működési szint koordinációjáról. A bántalmazó vagy érzelmileg deprivált világ ezekben a működési szintekben az adaptációhoz szükséges kifinomult készségeket alakítanak ki, így egy képesség sérüléséről vagy hiányáról beszélni leegyszerűsítés volna. Globális képességek mérése talán nem mutatna ki különbségeket ilyen egyének és más csoportok között. A klinikai benyomás mögé kell menni méréseinkkel, hogy a reflektív funkció sérülésének szituációspecifikus voltát meghatározhassuk.

Térjünk vissza az agresszív viselkedésproblémás gyerekek példájához, akikről azt feltételeztük, hogy viselkedésüket nem reflektív belső munkamodellek dominálják, amikor a kapcsolaton belül egy konfliktuózus elem van jelen. A konfliktus vagy inkább annak adaptív megoldása a szelf és a másik szelfhez való viszonyának észlelését kívánja meg, és így azt követeli az egyéntől, hogy kibékítse a saját legitim igényeit a másikkal kapcsolatos aggodalmaival (Killen és Nucci, 1995). A családi környezet abnormalitása viselkedésproblémás gyermekeknél a normális konfliktusok esetében a legvilágosabb (Patterson, 1982; Perry, Perry és Kennedy, 1992). Itt a gyermek sérülékeny mentalizációs képessége nem talál megerősítést, és így nem tudja a cselekvéseit sajátjának megélni, ami a szelf-ágencia érzéséhez nélkülözhetetlen. Következésképpen autonómia érzése sérülékennyé válik és az eredeti intenciónak fontossága eltúlzódik. Az ellenkezés és ellenszegülés viselkedési mintázatát (pl. negativisztikusság, engedetlenség, agresszió) részben úgy lehet tekinteni, mint próbálkozásokat a szelf-ágencia érvényesítésére, ott ahol a mentális állapotok és a cselekvés közötti kapcsolat a szelfen belül megsérült az érzéketlen és korlátozó szülői bánásmód miatt.

A szülői nevelés abnormalitásai csak az egyik módját képezik a reflektív funkció korlátozódásának. A gyerek biológiai sérülékenysége, mint a hiperaktivitás, a figyelmi problémák, az alacsony impulzuskontroll, valószínűleg szintén akadályozzák, hogy a gyerek mentalizáló reflektív modellt alakítson ki a konfliktushoz kötődő interperszonális helyzetekben. Dialektikus vagy tranzakcionális megközelítési keretben kétirányú okságot lehet feltételezni a biológiai érzékenységre. Mindkettő konfliktuózus helyzeteket provokál és korlátozza a rugalmas adaptációs képesség elsajátítását. Talán ez az oka annak is, hogy az agresszív viselkedéses problémák gyakran járnak együtt hiperaktivitással vagy figyelemi problémákkal (Kazdin, 1995). A korai viselkedési problémákhoz ugyancsak kapcsolódnak olyan faktorok, mint a nem megfelelő szülői hozzáállás (agresszió, gyanakvás, hangulati zavarok) – (Ahaw, Owens, Vondra, Keenan és Winslow, 1996; Zahn-Waxler, Ianotti, Cummings és Denham, 1990) vagy házassági problémák, szülői konfliktusok (Block, Block és Gjerde, 1986; Campbell, Pierce, Moore, Marakovitz és Newby, 1996). Ezek mind csökkentik a szülő azon képességét, hogy úgy reagáljon a gyermekére, hogy az elősegítse a szelf-másik kapcsolat mentalizáló modelljének kialakulását.

A cselekvés elszakadása az intencióktól aláássa azokat az érzelmi reakciókat, melyeket az egyén a cselekvéseinek következményeire adhat, hiszen ahogy Hart és Killen (1995) kimutatta: az erkölcsi érzések elsajátításához az szükséges, hogy az egyén „aktívan hozzájáruljon a saját fejlődéséhez, ér-

telmezze a világot, cselekvéseit meghatározó ítéleteket alkosson" (7. o.). Ennek következtében az emocionális helyzetekre adott válaszok nem lesznek reflektívek, és könnyen elidegenednek a szelftől. A reflektív funkció hiánya ezekben a helyzetekben az egyén viselkedésének merevséget kölcsönöz, mintha csak egyetlen válaszmintázat lenne csak elérhető. Továbbá, a válasz gyakran konfliktusban van a szociális normákkal, mivel a másik figyelembevétele nem történik meg, így az erkölcsi érzések, melyek a cselekvések következményeit ítélnék meg, hiányoznak. A reflektív funkció hiánya antiszociális választ is eredményezhet oly módon, hogy az egyén a másikat nem egy intencionális ágensnek tekinti, hanem nem emberként, pusztán egy testként, egy csoport arctalan tagjaként kezeli őt.

A bántalmazást, vagy tágabb értelemben a traumát, tekinthetjük úgy, mint ami a reflektív funkció helyzet- és területspecifikus korlátait két szinten befolyásolják. Először, ahogy korábban érveltünk, a bántalmazás érzelmileg hátráltatja a másik figyelembevételének képességét, egyrészt a bántalmazó intencionális hozzáállásának ellenségessége miatt, másrészt amiatt, hogy a bántalmazó képtelen a gyermek bimbózó intencionális igényeit megérteni. Másodszor, a gyermek hiányában van egy védelmező faktornak, a traumatikus interperszonális helyzetek megértési képességének, amely valószínűleg csökkentené a traumák hatását (Fonagy, Steele, Steele, Higgitt és Target, 1994). Így a családi környezet által traumatizált egyén sérülékennyé és rugalmatlanná válik a későbbi traumákra való reakció tekintetében. Az ezekben a helyzetekben felvett nem mentalizáló hozzáállás ezért hátrányos az egyén számára, és ha ez az ördögi kör nem törik meg, az interperszonális kapcsolatok minden területére kiterjedhet. Úgy gondoljuk, valószínűsíthető, hogy ezen a szinten súlyos fejlődési pszichopatológia, felnőtt korban pedig tartós személyiségzavar következik be.

Bíró Szilvia, Gergely György és Koós Orsolya fordítása

Irodalom

Ainsworth, M. D. S.–Bell, S. M.–Stayton (1971): Attachment and exploratory behaviour of one year olds. In H. R. Schaffer (ed.): *The origins of human social relations*. New York: Academy Press.

Ainsworth, M. D. S.–Blehar, M. C.–Waters, E.–Wall, S. (1978): *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Alessandri, S. M. (1991): Play and social behaviours in maltreated preschoolers. *Development and Psychopathology, 3*, 191–206.

Alessandri, S. M. (1992): Mother-child interactional correlates of maltreated and nonmaltreated children's play behavior. *Development and Psychopathology, 4*, 257–270.

Appleton, M.–Reddy, V. (1996): Teaching three-year-olds to pass false-belief tests: A conversational approach. *Social Development*.

Astington, J. (1996): What is theoretical about the child's theory of mind?: a Vygotskian view of its development. In P. Carruthers–P. K. Smith (eds.): *Theories of theories of mind* (184–199): Cambridge: Cambridge University Press.

Astington, J.–Jenkins, J. M. (1995): Theory of mind development and social understanding. *Cognition and Emotion, 9*, 151–165.

Baron-Cohen, S.–Swettenham, J. (1996): The relationship between SAM and ToMM: Two hypotheses. In P. Carruthers–P. K. Smith (eds.): *Theories of theories of mind* (158–168): Cambridge: Cambridge University Press.

Baron-Cohen, S.–Tager-Flusberg, H.–Cohen, D. J. (1993): *Understanding Other Minds: Perspectives from Autism*. Oxford: Oxford University Press.

Bartsch, K.–Wellman, H. M. (1989): Young children's attribution of action to beliefs and desires. *Child Development, 60*, 946–964.

Baumrind, D. (1971): Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monographs, 4* (1, Part 2).

Beebe, B.–Lachmann, F.–Jaffe, J. (1997): Mother- infant interaction structures and presymbolic self and object representations. *Psychoanalytic Dialogues, 7*, 133–182.

Beeghley.–Cicchetti, D. (1994): Child maltreatment, attachment, and the self system: Emergence of an internal state lexicon in toddlers at high social risk. *Development and Psychopathology, 6*, 5–30.

Belsky, J.–Garduque, L.–Hrncir, E. (1984): Assessing performance, competence and executive capacity in infant play: Relations to home environment and security of attachment. *Developmental Psychology, 20*, 406–417.

Belsky, J.–Rosenberger, K.–Crnic, C. (1995): The origins of attachment security: „Classical" and contextual determinants. In S. Goldberg, R. Muir–J. Kerr (eds.): *John Bowlby's Attachment Theory: Historical, Clinical and Social Significance* (153–184): Hillsdale, NJ: Analytic Press.

Bidell, T. R.–Fischer, K. W. (1994): Developmental transitions in children's early on-line planning. In M. M. Haith, J. B. Benson, R. J. Roberts–B. F. Pennington (eds.): *Development of future-oriented processes* . Chicago: University of Chicago Press.

Bion, W. R. (1962): *Learning from Experience*. London: Heinemann.

Bleiberg, E. (1984): Narcissistic disorders in children. *Bulletin of the Menninger Clinic, 48*, 501–517.

Bleiberg, E. (1994): Borderline disorders in children and adolescents: The concept, the diagnosis, and the controversies. *Bulletin of the Menninger Clinic, 58*, 169–196.

Block, J. H.–Block, J.–Gjerde, P. F. (1986): The personality of children prior to divorce. *Child Development, 57*, 827–840.

Bolton, D.–Hill, J. (1996): *Mind, meaning and mental disorder*. Oxford: Oxford University Press.

Botterill, G. (1996): Folk Psychology and theoretical status. In P. Carruthers–P. K. Smith (eds.): *Theories of theories of mind* (105–118): Cambridge: Cambridge University Press.

Bowlby, J. (1969): *Attachment and loss, vol. 1: Attachment*. London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.

Bowlby, J. (1973): *Attachment and loss, vol. 2: Separation: Anxiety and anger*. London: Hogarth Press and Institute of Psycho-Analysis.

Bowlby, J. (1980): *Attachment and loss, vol. 3: Loss: Sadness and depression*. London: Hogarth Press and Institute of Psycho-Analysis.

Bracken, B. A. (ed.) (1996): *Handbook of self-concept: Developmental, social and clinical considerations*. New York, NY: John Wiley.

Bretherton, I. (1991): Intentional communication and the development of an understanding of mind. In D. Frye–C. Moore (eds.): *Children's theories of mind: Mental states and social understanding* (271–289). Hilldale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Bretherton, I.–Bates, E.–Benigni, L.–Camaioni, L.–Volterra, V. (1979): Relationships between cognition, communication, and quality of attachment. In E. Bates, L. Benigni, I. Bretherton, L. Camaioni–V. Volterra (eds.): *The emergence of symbols.* . New York: Academic Press.

Brownell, C. A.–Kopp, C. B. (1991): Common threads, diverse solutions: Concluding commentary. *Developmental Review, 11*, 288–303.

Bruner, J. (1983): *Child's talk: Learning to use language*. Oxford: Oxford University Press.

Campbell, S. B.–Pierce, E. W.–Moore, G.–Marakovitz, S.–Newby, K. (1996): Boys' externalizing problems at elementary school age: Pathways from early behavior problems, maternal control and family stress. *Development and Psychopathology, 8*, 701–719.

Carlson, E.–Sroufe, L. A. (1995): Contribution of attachment theory to developmental psychopathology. In D. Cicchetti–D. J. Cohen (eds.): *Developmental Psychopathology. Vol. 1: Theory and Methods* (581–617). New York: Wiley.

Cassam, Q. (ed.) (1994): *Self-knowledge*. Oxford: Oxford University Press.

Cassidy, J. (1994): Emotion Regulation: Influences of Attachment Relationships. In N. A. Fox (ed.): *The development of attachment regulation. Monograph of the Society for Research in Child Development (Serial No 240)* (228–249).

Churchland, P. S. (1986): *Neurophilosophy*. Cambridge, Mass: MIT Press.

Cicchetti, D.–Beeghly, M. (1987): Symbolic development in maltreated youngsters: An organizational perspective. In D. Cicchetti–M. Beeghly (eds.): *Atypical symbolic development. New Directions for Child Development* (Vol. 36, 5–29). San Francisco: Jossey-Bass.

Cicchetti, D.–Beeghly, M. (1990): *The self in Transition: Infancy and Childhood.* Chicago: University of Chicago Press.

Cicchetti, D.–Toth, S. L. (eds.) (1994): *Disorders and dysfunctions of the self*. (Vol. Vol 5). Rochester, New York: University of Rochester Press.

Cooley, C. H. (1964/1902): *Human Nature and the Social Order (revised edition)*. New York: Shocken Books (Original work published 1902).

Crittenden, P. A. (1992): Quality of attachment in the preschool years. *Development and Psychopathology, 4*, 209–241.

Crittenden, P. M. (1988): Relationships at risk. In J.Belsky–T.Nezworski (eds.): *Clinical implications of attachment* (136–174). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Crittenden, P. M. (1990): Internal representational models of attachment relationships. *Journal of Infant Mental Health, 11*, 259–277.

Crittenden, P. M. (1994): Peering into the black box: A exploratory treatise on the development of self in young children. In D. Cicchetti–S. L. Toth (eds.): *Disorders and*

dysfunctions of the self. Rochester Symposium on Developmental Psychopathology, Vol 5 (79–148). Rochester, NY: University of Rochester Press.

Crittenden, P. M.–DiLalla, D. (1988): Compulsive compliance: The development of an inhibitory coping strategy in infancy. *Journal of Abnormal Child Psychology, 16*, 585–599.

Denham, S. A.–Zoller, D.–Couchoud, E. A. (1994): Socialization of preschoolers emotion understanding. *Developmental Psychology, 30*, 928–936.

Dennett, D. (1987): *The intentional stance*. Cambridge, Mass: MIT Press.

Dennett, D. C. (1978): *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology*. Montgomery, VT: Bradford.

Dias, M. G.–Harris, P. L. (1990): The influence of the imagination on reasoning by young children. *British Journal of Developmental Psychology, 8*, 305–318.

Dunn, J. (1996): The Emanuel Miller Memorial Lecture 1995. Children's relationships: Bridging the divide between cognitive and social development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 37*, 507–518.

Dunn, J.–Brown, J. (1993): Early conversations about causality: Content, pragmatics, and developmental change. *British Journal of Developmental Psychology, 11*, 107–123.

Dunn, J.–Brown, J.–Beardsall, L. (1991a): Family talk abut feeling states and children's later understanding of others' emotions. *Developmental Psychology, 27*, 448–455.

Dunn, J.–Brown, J.–Somkowski, C.–Telsa, C.–Youngblade, L. (1991b): Young children's understanding of other people's feelings and beliefs: Individual differences and their antecedents. *Child Development, 62*, 1352–1366.

Elicker, J.–Englund, M.–Sroufe, L. A. (1992): Predicting peer competence and peer relationships in childhood from early parent-child relationships. In R. Parke–G. Ladd (eds.): *Family-Peer Relationships: Modes of Linkage* (77–106). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Fischer, K. W.–Ayoub, C. (1994): Affective splitting and dissociation in normal and maltreated children: Developmental pathways for self in relationships. In D. Cicchetti–T. H. Toth (eds.): *Rochester Symposium on Developmental Psychopathology: Vol. 5. Disorders and dysfunctions of the self* (149–222). Rochester, NY: University of Rochester Press.

Fischer, K. W.–Farrar, M. J. (1987): Generalisations about generalisation: How a theory of skill development explains both generality and specificity. *International Journal of Psychology, 22*, 643–677.

Fischer, K. W.–Kenny, S. L.–Pipp, S. L. (1990): How cognitive process and environmental conditions organize discontiuities in the development of abstractions. In C. N. Alexander, E. J. Langer–R. M. Oetzel (eds.): *Higher stages of development* (162–187). New York: Oxford University Press.

Fischer, K. W.–Knight, C. C.–Van Parys, M. (1993): Analyzing diversity in developmental pathways: Methods and concepts. In W. Edelstein–R. Case (eds.): *Constructivists approaches to development. Contributions to Human Development* (Vol. 23, 33–56). Basel, Switzerland: S. Karger.

Fischer, K. W.–Pipp, S. L. (1984): Development of the structures of unconscious thought. In K. Bowers–D. Meichenbaum (eds.): *The unconscious reconsidered* (88–148). New York: Wiley.

Flavell, J. (1982): On cognitive development. *Child Development, 53*, 1–10.

Flavell, J. H.–Flavell, E. R.–Green, F. L. (1987): Young children's knowledge about the apparent-real and pretend-real distinction. *Developmental Psychology, 23*, 816–822.

Fónagy, I.–Fónagy, J. (1987): Analysis of complex (integrated) melodic patterns. In R. Channon–L. Shockey (eds.): *In honour of Ilse Lehiste* (75–98). Dodrecht, The Netherlands: Foris.

Fonagy, P. (1995): Mental representations from an intergenerational cognitive science perspective. *Infant Mental Health Journal, 15*, 57–68.

Fonagy, P.–Redfern, S.–Charman, T. (in press): Individual differences in theory of mind acquisition: The role of attachment security as measured by the Separation Anxiety Test (SAT). *British Journal of Developmental Psychology*.

Fonagy, P.–Steele, H.–Moran, G.–Steele, M.–Higgitt, A. (1991a): The capacity for understanding mental states: the reflective self in parent and child and its significance for security of attachment. *Infant Mental Health Journal, 13*, 200–217.

Fonagy, P.–Steele, H.–Steele, M. (1991b): Maternal representations of attachment during pregnancy predict the organization of infant–mother attachment at one year of age. *Child Development, 62*, 891–905.

Fonagy, P.–Steele, H.–Steele, M.–Holder, J. (submitted): Quality of attachment to mother at 1 year predicts belief-desire reasoning at 5 years. *Child Development*.

Fonagy, P.–Steele, M.–Steele, H.–Higgitt, A.–Target, M. (1994): Theory and practice of resilience. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 35*, 231–257.

Fonagy, P.–Steele, M.–Steele, H.–Leigh, T.–Kennedy, R.–Mattoon, G.–Target, M. (1995): Attachment, the reflective self, and borderline states: The predictive specificity of the Adult Attachment Interview and pathological emotional development. In S. Goldberg, R. Muir–J. Kerr (eds.): *Attachment theory: Social, developmental and clinical perspectives* (233–278). New York: Analytic Press.

Fonagy, P.–Steele, M.–Steele, H.–Target, M.–Schachter, A. (1996): *Reflective Function Manual for Application to Adult Attachment Interviews*. London: University College London.

Fonagy, P.–Target, M. (1995): Towards understanding violence: The use of the body and the role of the father. *International Journal of Psychoanalysis, 76*, 487–502.

Fonagy, P.–Target, M. (1996): Playing with reality: I. Theory of mind and the normal development of psychic reality. *International Journal of Psycho-Analysis, 77*, 217–234.

Gergely, G.–Csibra, G. (in press): Teleological reasoning in infancy: The infant's naive theory of rational action. A reply to Premack and Premack. *Cognition*.

Gergely, G.–Nadasdy, Z.–Csibra, G.–Biro, S. (1995): Taking the intentional stance at 12 months of age. *Cognition, 56*, 165–193.

Gergely, G.–Watson, J. (1996): *International Journal of Psychoanalysis*, *77*, 1181–1212. Lásd jelen számunkban is: 56–109

Goldman, A. (1989): Interpretation psychologized. *Mind and Language, 4*, 161–185.

Goldman, A. (1993): *Philosophical applications of cognitive science*. Boulder, CO: Westview Press.

Gopnik, A. (1993): How we know our minds: The illusion of first-person knowledge of intentionality. *Behavioral and Brain Sciences, 16*, 1–14, 29–113.

Gopnik, A. (1996): Theories and modules; creation myths, developmental realities, and Neurath's boat. In P. Carruthers–P. K. Smith (eds.): *Theories of theories of mind* (169–183). Cambridge: Cambridge University Press.

Gopnik, A.–Astington, J. W. (1988): Children's understanding of representational change and its relation to the understanding of false belief and the appearance-reality distinction. *Child Development, 59*, 26–37.

Gordon, R. M. (1995): Simulation without introspection or inference from me to you. In T. Stone–M. Davies (eds.): *Mental simulation: Evaluations and applications* (101–119). Oxford: Blackwell.

Grossmann, K.–Grossmann, K. E.–Spangler, G.–Suess, G.–Unzner, L. (1985): Maternal sensitivity and newborn orienting responses as related to quality of attachment in Northern Germany. In I. Bretherton–E. Waters (eds.): *Growing points in attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development* (Vol. 50 (1–2, Serial No. 209): 233–256).

Harris, P. (1996): Desires, beliefs, and language. In P. Carruthers–P. K. Smith (eds.): *Theories of theories of mind* (200–221). Cambridge: Cambridge University Press.

Harris, P. L. (1992): From simulation to folk psychology: The case for development. *Mind and Language, 7*, 120–144.

Harris, P. L.–Kavanaugh, R. D.–Meredith, M. (1994): Young children's comprehension of pretend episodes: The integration of successive actions. *Child Development, 65*, 16–30.

Hart, D.–Killen, M. (1995): Introduction: perspectives on morality in everyday life. In M. Killen–D. Hart (eds.): *Morality in everyday life* (1–22). Cambridge: Cambridge University Press.

Harter, S.–Marold, D. B.–Whitesell, N. R.–Cobbs, G. (1996): A model of the effects of parent and peer support on adolescent false self behavior. *Child Development, 67*.

Herman, J. (1992): *Trauma and recovery*. New York: Basic Books.

Hopkins, J. (1992): Psychoanalysis, interpretation, and science. In J. Hopkins–A. Savile (eds.): *Psychoanalysis, mind and art: Perspectives on Richard Wollheim* (3–34). Oxford: Blackwell.

Horowitz, M. J. (1995): Defensive control states and person schemas. In T. Shapiro–R. N. Emde (eds.): *Research in psychoanalysis: Process, development, outcome* (67–89). Madison, Connecticut: International Universities Press.

Isabella, R.–Belsky, J. (1991): Interactional synchrony and the origins of infant-mother attachment: A replication study. *Child Development, 62*, 373–384.

Isabella, R. A. (1993): Origins of attachment: Maternal interactive behavior across the first year. *Child Development, 64*, 605–621.

James, W. (1890): *Principles of Psychology*. New York: Henry Holt–Co.

James, W. (1892): *Psychology: The briefer course*. New York: Henry Holt–Co.

Jenkins, J.–Astington, J. W. (1996): Cognitive factors and family structure associated with theory of mind development in young children. *Developmental Psychology, 32*, 70–78.

Johnson, M. K.–Multhaup, K. S. (1992): Emotion and MEM. In S. Christianson (ed.): *The handbook of emotion and memory: Research and theory* (33–66). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Johnson-Laird, P. N.–Byrne, R. M. (1991): *Deduction*. New Jersey: Erlbaum.

Kazdin, A. E. (1995): *Conduct disorder in childhood and adolescence*. (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Kernberg, O. F. (1982): Self, ego, affects and drives. *Journal of the American Psychoanalytic Association, 30*, 893–917.

Killen, M.–Nucci, L. P. (1995): Morality, autonomy and social conflict. In M. Killen–D. Hart (eds.): *Morality in everyday life* (52–86). Cambridge: Cambridge University Press.

Leslie, A. M. (1987): Pretense and representation: The origins of 'Theory of Mind'. *Psychological Review, 94*, 412–426.

Leslie, A. M. (1994): TOMM, ToBy, and agency: core architecture and domain specificity.

In L. Hirschfeld–S. Gelman (eds.): *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture* (119–148). New York: Cambridge University Press.

Lillard, A. S. (1993): Pretend play skills and the child's theory of mind. *Child Development, 64*, 348–371.

Londerville, S.–Maine, M. (1981): Security of attachment, compliance and maternal training method in the second year of life. *Developmental Psychology, 17*, 289–299.

Luborsky, L.–Luborsky, E. (1995): The era of measures of transference: The CCRT and other measures. In T. Shapiro–R. Emde (eds.): *Research in psychoanalysis* (329–351).

Main, M.–Cassidy, J. (1988): Categories of response to reunion with the parent at age 6: Predictable from infant attachment classifications and stable over a 1-month period. *Developmental Psychology, 24*, 415–426.

Main, M.–Kaplan, N.–Cassidy, J. (1985): Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. In I. Bretherton–E. Waters (eds.): *Growing points in attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development* (Vol. 50, 66–104).

Mandler, G. (1985): *Cognitive Psychology. An Essay in Cognitive Science*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Meins, E.–Fernyhough, C.–Russel, J.–Clark-Carter, D. (in press): Security of attachment as a predictor of symbolic and mentalising abilities: a longitudinal study. *Social Development*.

Mele, A. R. (1992): *Springs of action: Understanding intentional behaviour*. New York: Oxford University Press.

Meltzoff, A. (1993): The role of imitation in understanding persons and developing a theory of mind. In S. Baron-Cohen, H.Tager-Flusberg–D.Cohen (eds.): *Understanding Other Minds: Perspectives from Autism*. New York: Oxford University Press, Inc.

Morton, J.–Frith, U. (1995): Causal modeling: A structural approach to developmental psychology. In D. Cicchetti–D. J. Cohen (eds.): *Developmental psychopathology. Vol. 1: Theory and methods* (357–390). New York: John Wiley.

Moss, E.–Parent, S.–Gosselin, C. (1995): *Attachment and theory of mind: Cognitive and metacognitive correlates of attachment during the preschool period.* Paper presented at the biennial meeting of the Society for Research in Child Development, Indianapolis, Indiana, March–April.

Mundy, P.–Hogan, A. (1994): Intersubjectivity, joint attention, and autistic developmental pathology. In D. Cicchetti–S. L. Toth (eds.): *Disorders and dysfunctions of the self. Rochester Symposium on Developmental Psychopathology, Vol 5* (1–30). Rochester, NY: University of Rochester Press.

Neisser, U. (1991): Two perceptually given aspects of the self and their development. *Developmental Review, 11*, 197–209.

Noam, G. G. (1990): Beyond Freud and Piaget: Biographical world – Interpersonal self. In T. E. Wren (ed.): *The moral domain* (360–399). Cambridge, MA: MIT Press.

Park, K.–Waters, E. (1989): Security of attachment and preschool friendships. *Child Development, 60*, 1076–1081.

Patterson, G. R. (1982): *Coercive family processes*. Oregon: Castilia Publishing Co.

Perner, J.–Leekam, S.–Wimmer, H. (1987): Three-year-olds' difficulty in understanding false belief: Cognitive limitation, lack of knowledge, or pragmatic misunderstanding? *British Journal of Developmental Psychology, 5*, 125–137.

Perner, J.–Ruffman, T.–Leekman, S. R. (1994): Theory of mind is contagious: You catch it from your sibs. *Child Development, 65*, 1228–1238.

Perry, D. G.–Perry, L. C.–Kennedy, E. (1992): Conflict and the development of antisocial behavior. In C. U. Shantz–W. W. Hartup (eds.): *Conflict in child and adolescent development* (301–329). Cambridge: Cambridge University Press.

Rogers, S.–Pennington, B. (1991): A theoretical approach to the deficits in infantile autism. *Development and Psychopathology, 3*, 137–162.

Ruffman, T.–Perner, J.–Naito, M.–Parkin, L.–Clements, W. (in press): Older (but not younger) siblings facilitate false belief understanding. *Child Development*.

Schacter, D. L. (1992): Understanding implicit memory: A cognitive neuroscience approach. *American Psychologist, 47*, 559–569.

Schneider-Rosen, K.–Cicchetti, D. (1984): The relationship between affect and cognition in maltreated infants: Quality of attachment and the development of visual self-recognition. *Child Development, 55*, 648–658.

Schneider-Rosen, K.–Cicchetti, D. (1991): Early self-knowledge and emotional development: Visual self-recognition and affective reactions to mirror self-image in maltreated and non-maltreated toddlers. *Developmental Psychology, 27*, 481–488.

Segal, G. (1996): The modularity of theory of mind. In P. Carruthers–P. K. Smith (eds.): *Theories of theories of mind*. Cambridge: Cambridge University Press.

Shaw, D. S.–Owens, E. B.–Vondra, J. I.–Keenan, K.–Winslow, E. B. (1996): Early risk factors and pathways in the development of early disruptive behavior problems. *Development and Psychopathology, 8*, 679–699.

Slade, A. (1987): Quality of attachment and early symbolic play. *Developmental Psychology, 17*, 326–335.

Slade, A.–Belsky, J.–Aber, L.–Phelps, J. L. (in press): Maternal Representations of their toddlers: Links to adult attachment and observed mothering. *Developmental Psychology*.

Smith, P. K. (1996): Language and the evolution of mind-reading. In P. Carruthers–P. K. Smith (eds.): *Theories of theories of mind* (344–354). Cambridge: Cambridge University Press.

Spangler, G.–Grossman, K. E. (1993): Biobehavioral organization in securely and insecurely attached infants. *Child Development, 64*, 1439–1450.

Sroufe, L. A. (1990): An organizational perspective on the self. In D.Cicchetti–M.Beeghly (eds.): *The self in transition: Infancy to childhood* (281–307). Chicago: University of Chicago Press.

Sroufe, L. A. (1996): *Emotional development*. New York: Cambridge University Press.

Steele, H.–Steele, M.–Fonagy, P. (1996): Associations among attachment classifications of mothers, fathers, and their infants: Evidence for a relationship-specific perspective. *Child Development, 67*, 541–555.

Stern, D. N. (1985): *The interpersonal world of the infant: A view from psychoanalysis and developmental psychology*. New York: Basic Books.

Target, M.–Fonagy, P. (1996): Playing with reality. II: The development of psychic reality from a theoretical perspective. *International Journal of Psychoanalysis, 77*, 459–479.

Tronick, E. (1989): Emotions and emotional communication in infants. *American Psychologist, 44*, 112–119.

van der Kolk, B. (1994): The body keeps the score: Memory and the evolving psychobiology of post-traumatic stress. *Harvard Review of Psychiatry, 1*, 253–265.

van IJzendoorn, M. H. (1995): Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological Bulletin, 117*, 387–403.

van IJzendoorn, M. H.–Juffer, F.–Duyvesteyn, M. G. C. (1995): Breaking the intergenerational cycle of insecure attachment: A review of the effects of attachment-based interventions on maternal sensitivity and infant security. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 36*, 225–248.

Van IJzendoorn, M. H.–Kranenburg, M. J.–Zwart-Woudstra, H. A.–Van Busschbach, A. M.–Lambermon, M. W. E. (1991): Parental attachment and children's socio-emotional development: Some findings on the validity of the Adult Attachment Interview in the Netherlands. *International Journal of Behavioral Development, 14*, 375–394.

Vygotsky, L. S. (1967): Play and its role in the mental development of the child. *Soviet Psychology, 5*, 6–18.

Ward, M. J.–Carlson, E. A. (1995): Associations among Adult Attachment representations, maternal sensitivity, and infant-mother attachment in a sample of adolescent mothers. *Child Development, 66*, 69–79.

Wellman, H. M. (1993): Early understanding of mind: The normal case. In S. Baron-Cohen, H. Tager-Flusberg–D. J. Cohen (eds.): *Understanding other minds: Perspectives from autism* (40–58). New York: Oxford University Press.

Winnicott, D. W. (1960): Ego distortion in terms of true and false self, *The maturational process and the facilitating environment* (140–152). New York: International Universities Press, 1965.

Winnicott, D. W. (1965): *The maturational process and the facilitating environment*. London: Hogarth Press.

Wollheim, R. (1995): *The mind and its depths*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Youngblade, L.–Dunn, J. (1995): Individual differences in young children's pretend play with mother and sibling: Links to relationships and understanding of other people's feelings and beliefs. *Child Development, 66*, 1472–1492.

Zahn-Waxler, C.–Ianotti, R. J.–Cummings, E. M.–Denham, S. (1990): Antecedents of problem behavior in children of depressed mothers. *Development and Psychopathology, 2*, 271–292.

A KÖTŐDÉS REPREZENTÁCIÓJA SÚLYOS SZEMÉLYISÉGZAVARBAN SZENVEDŐ BETEGEKNÉL

Szempontok a terápiás gyakorlathoz[*]

Mary Target

Töprengések a patológiás fejlődésről a dialektikus modell alapján

Peter Fonaggyal közös munkánkban (Fonagy és Target, 1997) kísérletet tettünk annak az elképzelésnek a kidolgozására, amely szerint minden csecsemőnek alapvető szükséglete, hogy a tárgy tudatában lelje meg saját tudatát, intencionális állapotát. A csecsemő számára ennek a képzetnek az internalizációja valósítja meg az anyai „tartalmazást", amelyről Winnicott azt állította, hogy az „visszatükrözi a csecsemőnek a csecsemő saját szelfjét" (Winnicott, 1967, 33. o). Az anya e funkciójának sikertelensége ahhoz vezet, hogy a csecsemő kétségbeesett kereséshez kezd azért, hogy megtalálja az együtt létrehozott gondolatok és intenzív érzések tartalmazásának másfajta útjait.

Ez az útkeresés sokszor patológiás megoldásokat hozhat létre. Ilyen megoldás a másik tudatának magába vetítése, azé a tudaté, amely tartalmazza a gyermek torzított vagy rosszindulatú képét, és amely így a gyermek saját identitástudatának részévé válik. Winnicott (1967) így írt: „Mit lát a csecsemő, amikor anyja arcára néz? … rendszerint az anya is a csecsemőre néz,

[*] Ez a tanulmány eredetileg előadásként hangzott el a Magyar Tudományos Akadémián 1997. november 17-én tartott tudományos ülésen.

és ahogyan néz, az kapcsolatban van azzal, amit ott lát… [de mi van akkor, ha] az anya a saját hangulatát tükrözi vissza, vagy ami rosszabb, saját elhárításainak merevségét … Egymásra néznek, és nem látják önmagukat … ami látható, az az anya arca" (27. o).

Ez a kép válik a csírájává a szelfen belül egy üldöző hangnak, amely idegen és befogadhatatlan. Elkeseredett vágyakozás kezdődik a szeparáció iránt egy autonóm identitás létrehozásának reményében. Ez az identitás azonban tragikus módon egy olyan mentális állapot köré szerveződik, amely képtelen visszatükrözni a gyermek változó érzéseit és gondolatait, hiszen az a *másik* (a gondozó) korai reprezentációjára épül, ahelyett, hogy *a másik által látott gondolkodó és érző szelfre épülne.*

Paradox módon, ha a gyermek tükrözés és tartalmazás iránti vágya nem elégül ki, később a szeparáció iránti törekvése is inkább a fúzió irányába történő elmozdulást fogja eredményezni. Minél inkább próbálkozik az egyén azzal, hogy saját maga legyen, annál közelebb kerül ahhoz, hogy saját tárgyává váljon, lévén, hogy a tárgy szelf-struktúrájának szerves része. Ezzel a mechanizmussal magyarázhatjuk a borderline betegek folytonos oszcillációját a függetlenségre való törekvésük és a szélsőséges közelségre és fantáziált egységre való fenyegető vágyuk között. Akkor jelentkezik krízis, amikor fokozódnak a szeparációval szemben támasztott külső követelmények a késői serdülő- és a korai felnőttkorban. Ekkor az önpusztító és öngyilkos viselkedés tűnik az egyedüli megoldásnak egy feloldhatatlan dilemmára: felszabadítani a szelfet a másik hatása alól, a szelfen belül lakozó másik lerombolásával.

Feltételezzük, hogy azoknál, akik számára a szeparáció krónikus probléma, az *én-érzés (self-hood)* élménye csak úgy érhető el, ha az illető talál valakit, akire a szelfben lakozó másik kivetíthető. Természetesen ez fokozza az illető szükségletét a másik folytonos *fizikális jelenlétére.* Épp ezért nehéz sokuknak kirepülni otthonról, és ez csak akkor sikerülhet, ha találnak egy olyan alternatív figurát, akire a szelfben lakozó másik kivetíthető. Ha ez a valódi másik személy meghal, vagy megtagadja az illetőt, akkor elindulhat egy olyan patológiás gyászfolyamat, amelynek életben kell tartani a másikat ahhoz, hogy meg lehessen őrizni a szelf identitását.

Ha a gyermek nem talál olyan alternatív kapcsolatot, amelyben mentalizáló személyként tükrözik vissza, akkor leszűkülnek a lehetőségei. Az a csecsemő, aki szülőjével olyan kapcsolatban él, amelyre a bántalmazás, ellenségesség vagy üresség jellemző, elfordulhat a tárgy (a gondozó) tudatának megismerésétől, *mivel* felismeri benne a kontrollálhatatlan, túláradó

ellenségességet. Ez ahhoz vezethet, hogy teljes mértékben kerüli a mentális állapotok iránti érdeklődését, amivel persze tovább csökkenti annak lehetőségét, hogy intim kapcsolatot alakíthasson ki valakivel, aki megértő lehetne vele.

A rugalmasan alkalmazkodó gyermekekkel végzett vizsgálatok azt sugallják, hogy akár egyetlenegy biztonságos és megértő kapcsolat is megindíthatja a reflektív folyamatok fejlődését, és ez „megmentheti" a gyermeket. A metakognitív monitorozás egy biológiailag előhúrozott képesség, amely spontán módon emelkedik ki, hacsak nem kerül gátlás alá a miatt a kettős hátrány miatt, amit a biztonságos kapcsolat hiánya *és* egy intim kapcsolat kontextusában történő rossz bánásmód tapasztalatai jelentenek. A kötődési kapcsolaton kívül jelentkező traumákkal kapcsolatban nem várjuk, hogy azok visszafordíthatatlanul gátolnák a reflektív folyamatokat. A reflektív funkció az intenzív kapcsolatok talaján bontakozik ki, éppen ezért lehet a másik elméjétől való félelemnek olyannyira romboló hatása a szociális megértésre.

A disszociáció transzgenerációs modellje a személyiségzavarokban

Annak ellenére, hogy a gyermekbántalmazással kapcsolatban nehéz hozzájutni megfelelő kísérleti alanyokhoz, és azok jellemzői a különböző vizsgálatok során igen eltérőek lehetnek, jelentős bizonyítékok utalnak arra, hogy a gyermekbántalmazás generációkon keresztül átvivődik (Oliver, 1993). A kutatások egy specifikus kapcsolatot tárnak fel a gyermekkori rossz bánásmód története és a később kialakuló disszociatív személyiségzavar között. A szexuális bántalmazás kiemelt helyet kap ezek között. Gyermekként ezeknek a felnőtteknek gyakran olyan gondozóik voltak, akik a súlyos személyiségzavar úgynevezett „borderline" spektrumába tartoznak (Barach, 1991; Benjamin és Benjamin, 1994). A disszociáció társas átörökítésének szempontja fontos kulcs lehet abban, hogy megértsük e zavar gyökereit.

Felvetésünk szerint a disszociációval élő személyek olyan gyermekkori bántalmazás áldozatai, akik úgy próbáltak traumatikus élményeikkel megküzdeni, hogy elutasították a gondozójuk tudatállapotairól való gondolkodást, és ezzel elkerülhették annak felismerését is, hogy gondozójuk bántani szeretné őket. Azaz védekezésből rombolták le abbéli képességüket, hogy a saját és a mások érzéseit és gondolatait ábrázolni tudják magukban. Ezért

azután csupán sematikus és pontatlan benyomást tudnak alkotni a gondolatok és érzések világáról, ez pedig roppantul sérülékennyé tette őket mindenfajta intim kapcsolatban.

Magát a disszociáció tünetét tekinthetjük úgy is, mint a mentalizáció *ellentettjét.* A disszociáció az egymással kapcsolatban álló mentális tartalmak szétválasztására utal (Ross, Norton és Fraser, 1989). Az információ, legyen az bejövő, tárolt vagy kimenő, nem integrálódik a szokásos módon. Még pontosabban, ami nem mentalizálódik, az éppen maguknak az élményeknek a pszichológiai hatása. Az illető tudatában van az ingernek, de képtelen ezt a tudását a tudatosság számára hozzáférhetővé tenni. Effajta reflexió hiányában azonban az inger normális jelentése is elvész, és az asszociatív kontextus hozzáférhetetlen lesz.

Miért kell ennek megtörténnie? A mentalizáció deaktivációja olyan védekezés, amely a bántalmazott gyermek vagy minden olyan traumatizált személy rendelkezésére áll, akinek célja, hogy csökkentse a pszichikus fájdalmat, rémületet, vagy más, elárasztóan negatív affektust. A kötődéselmélet felvetése szerint pontosan ezek az érzelmi állapotok fokozzák a gondozó felé irányuló közelségi szükségletet. Ha a csecsemő azt tanulja meg, hogy a gondozó képtelen az ilyen állapotok szabályozásához szükséges reflektív tartalmazást biztosítani, és következésképp a gyermek az önmegnyugtatás metakognitív képességét csak korlátozott módon képes elsajátítani, akkor az effajta drasztikus, ámbár átmenetileg adaptív védekezések használatának valószínűsége megnő.

A disszociatív zavarban szenvedő páciensekre közösen jellemző specifikus tünetek közül jó néhány állhat közvetlen kapcsolatban a mentalizáció sikertelenségével. Az egyik tudati állapotról egy másikra történő átkapcsolás, amely a disszociatív identitászavart kíséri, és amely arcon megjelenő, testtartásbeli, motoros, beszédbeli, affektív és kognitív változásokban jelenik meg, azért lehetséges, mivel nem létezik az identitásnak egy olyan magtudata, amelybe a külső tapasztalatok és a belső élmények konzisztens módon beépülnének. Esetükben az én-élmény olyan reprezentációkat tartalmaz, amelyek egy nem reflektív másiktól származnak. Ezeket a reprezentációkat az illető a szelf részeként *éli át,* miközben azok nem a szelfben gyökereznek. E reprezentációk közötti átkapcsolás valószínűleg akkor jelenik meg, amikor a szelfben lakozó „idegen másik" nem vetíthető ki egy másik testre, egy valóságos személyre.

A szelf tökéletlen strukturalizációja eredményezi a disszociatív betegek esetében azt, hogy megtagadják a saját testük és cselekedeteik fölött érzett

felelősséget. Ez minden olyan beteg esetében rendkívüli fontosságú, aki gondolkodását úgy kontrollálja, hogy önmagát sérti meg fizikálisan. A fájdalmat valószínűleg csak a pszichés szelf-reprezentációnak a fizikai reprezentációról történő patológiás leválása teszi elviselhetővé. Továbbmenve, a viselkedés és az intenció közötti normális integráció, mely az én hatékonyságának érzését adja, olyan gondozó jelenlétével valósulhat csak meg, aki képes mentalizálni a gyermek intencionális állapotait, és aki képes a külső körülményeket összhangba hozni a csecsemő kezdetleges akcióival. E korai tapasztalatok hiányában a szelf nem élheti át, hogy valódi birtokosa a test cselekedeteinek, ez pedig további akadályt emel mind a kívülről, mind pedig a belülről jövő erőszak átélésével szemben.

Összefüggés a borderline állapotok és a kötődési státus között

Egy folyamatban lévő kutatásunkban (Fonagy és mtsai, 1996) a londoni Cassel Kórházban 85 nem pszichotikus bent fekvő beteggel vettük fel a Felnőtt Kötődési Interjút (AAI). A betegeknek mintegy negyven százaléka felelt meg a borderline személyiségzavar diagnózis kritériumának. A minta AAI osztályozásbeli megoszlása a diagnosztikus folyamattól teljes mértékben függetlenül alakult ki, és a megoszlás alapján a borderline személyiségzavar nem különült el az egyéb személyiségzavarok diagnosztikus kategóriájától, viszont a belebonyolódó (különösen az E3) AAI kategória aránya jóval nagyobb volt, mint amit a véletlen alapján várhattunk volna (75%).

Ennek ellenére a borderline betegek interjúi elkülöníthetőek voltak a többi betegétől, a következő három jellemző kombinációja mentén:

1. Az AAI elbeszélésekben nagyobb arányban fordult elő szexuális zaklatásról történő beszámoló.
2. Szignifikánsan alacsonyabb pontszám jelent meg a reflektív funkció skáláján.
3. Szignifikánsan magasabb pontszám jelent meg azon az AAI skálán, amely a bántalmazás élményének feldolgozhatatlanságát mérte, viszont nem jelent meg magas pontszám a vesztés skáláján.

Továbbá, szignifikáns interakció jelent meg a zaklatás és a reflektív funkció között: azok, akik elszenvedték a zaklatás élményét, és alacsony reflektív funkcióval bírtak, jóval nagyobb valószínűséggel rendelkeztek a borderline személyiségzavar diagnózisával. Ezek az eredmények összhangban állnak azzal a feltevésünkkel, hogy a gyermekkorukban súlyos bán-

talmazás élményét elszenvedő egyének, akik erre az élményre a reflektív funkció gátlásával reagálnak, sokkal kevésbé képesek feldolgozni a zaklatás élményét, és sokkal nagyobb valószínűséggel alakul ki náluk borderline személyiségzavar.

A gyermekkori bántalmazásnak lehetnek hosszú távú következményei, de nem minden esetben; azt pedig, hogy milyen tényezők határozzák meg a kimenetelt, csak részben értjük. Felvetésünk szerint ha egy gyermek bántalmazott is, de rendelkezésére áll egy jelentésteli kötődési kapcsolat, amely biztosítja az interszubjektív alapokat a mentalizáló képesség fejlődéséhez, akkor a gyermek képes lesz élményeit feldolgozni (átdolgozni), és a zaklatás kimenetele nem végződik súlyos disszociatív személyiségzavarban. Természetesen nem azt várjuk, hogy a reflektív folyamatok megvédenék ezeket a gyermekeket bizonyos epizodikus pszichiátriai zavaroktól, mint amilyen a depresszió is, hiszen az epidemiológiai adatok arra utalnak, hogy a gyermekkori bántalmazás áldozatai fokozottan veszélyeztetettek a pszichiátriai zavarok több formája (Tengely I.) szempontjából.

A bántalmazás feloldatlan élménye természetesen csökkenti a jelentőségteli kapcsolatok kialakításának valószínűségét is, amely viszont elkerülhetetlenül tovább csökkenti a zavaró élmény reflektív folyamatok révén történő feloldásának valószínűségét is. Valójában egy olyan kapcsolati minta jöhet létre, amelyben generalizálódik a bizalmatlanság élménye, amely ahhoz vezet, hogy az illető elfordul a számára legjelentősebb személyek mentális állapotaitól, megtörténik a „mentális modul lekapcsolása", és az illető az emberi kontaktustól megfosztottá válik. Ez magyarázhatja ezeknek a személyeknek az „érzeleméhségét"; és mégis, hamarabb vezeti őket gátolt mentalizáló képességük hibás működése rémisztő interperszonális konfúzióba és káoszba, mint hogy valódi kapcsolatba tudnának kerülni egy másik emberrel. Az intenzív kapcsolatokban inadekvát módon működő mentalizáló funkciójuk igen gyorsan sikertelenné teszi őket, visszaesnek a mentális reprezentációk fejlődésének interszubjektív állapotára, és többé nem képesek megkülönböztetni saját mentális reprezentációikat másokéitól, sem pedig ezeket a reprezentációkat az aktualitástól. Ezek a folyamatok összefonódnak, és a *másikban* (projekció útján) megélt másikkal kapcsolatos saját gondolatai, különösen agresszív impulzusai és fantáziái terrorizálják a személyt; gondolatai annyira bénítóvá válnak, hogy általában vagy elutasítja tárgyát, vagy úgy rendezi, hogy az utasítsa el őt. A pszichoanalízis vagy a pszichoterápia azonban megszakíthatja az ördögi kört – a reflektív képesség megerősítése révén.

Pszichoterápia és mentalizálás

A pszichoterápia egy nem pragmatikus (szimbolikus) elaboratív mentalisztikus álláspontot vesz fel. Ez elősegíti a reflektív funkció fejlődését, és általános hatásmechanizmusként hosszú távon növelheti a személy pszichikus rugalmasságát úgy, hogy a kapcsolatok reprezentációs rendszere fölötti kontrollt javítja. A személy reprezentációs modelljei átgondolás és változás tárgyaivá válhatnak. Ez a folyamat egy olyan, fokozatos és állandóan zajló beszabályozást jelent, amely ösztönzi a belső pszichikus világ fejlődését, ahol immár mások viselkedése is érthetőként, jelentésteliként és előre jelezhetőként élhető meg. Mindez csökkenti a mentális állapotok inkoherens és ijesztő reprezentációinak hasítására vonatkozó szükségletet, következésképp a mások elméjével kapcsolatos új tapasztalatok is könnyebben integrálhatóak lesznek a múltbeli kapcsolatok reprezentációs keretébe.

Mind a terapeuta, mind pedig a páciens mentális állapotainak folyamatos megnevezése, megértése és feldolgozása tehát lényeges eleme kell hogy legyen a terápiának, ha a mentális működés eme aspektusának gátlását akarjuk feloldani. Csak annak a többszintű és hosszú távú tisztázása, hogy a páciens hogyan érzékeli személyes kapcsolatait – beleértve a terápiás kapcsolatot is – teheti képessé őt arra, hogy elkezdje felépíteni azokat a mentális reprezentációkat, amelyek saját magát és másokat is gondolkodó és érző lényekként ábrázolják. Ennek révén létrejöhet önmagának egy olyan magtudata, amelyben már benne rejlik az ideák és a jelentés reprezentálásának a képessége, és ez lesz az alapja annak, ami végső soron lehetővé teszi a független, integrált létezés élményét.

Mindezek érdekében a kezelésnek valóban intenzívnek *kell* lennie, emellett sokrétűnek és mégis jól szervezettnek, egy azonos elméleti kereten belül. Hisszük, hogy egy olyan terápiás program, amely elkötelezi magát a mentalizáció kibontakoztatásának *szisztematikus* erőfeszítése mellett, hordozza a pszichoterápia terápiás hatékonysága növelésének ígéretét azon betegek esetében, akik súlyos és összetett zavarokkal küzdenek, és ezt a hatékonyságot úgy növeli, hogy speciálisan e betegek klinikai és fejlődési problémáinak sajátos konfigurációját célozza meg a terápiás intervenciók megtételében. A súlyos személyiségzavarral küzdők pszichoterápiája az általunk tárgyalt modell kontextusában három célt tűz ki maga elé: 1) azt a célt, hogy létrejöjjön egy kötődési kapcsolat a beteggel; 2) azt a célt, hogy ezt a kapcsolatot egy olyan interperszonális kontextus felépítésére lehessen használni, ahol a fókusz a mentális állapotok megértésére irányul; és 3) és annak kísérletét, többnyire implicit módon, hogy olyan helyzeteket lehessen

teremteni, amelyekben a terapeuta a beteg szelfjét intencionálisként és valóságosként ismerheti fel, és biztos lehet benne, hogy a beteg világosan érzékeli a terapeutának az őrá irányuló felismerését.

Hogyan néz ki tehát egy olyan terápiás megközelítés, amely a mentalizációra való képesség erősítésére összpontosít? A kezelés, legalábbis a kezdeti szakaszban három téma köré szervezett:

1. A reflektív folyamatok bővítése

Hogyan fogunk hozzá a mentalizáló képességek fejlesztéséhez? Először is ezeknek a betegeknek meg kell tanulniuk saját érzéseiket megfigyelni, valamint megérteni és megnevezni érzelmi állapotaikat, beleértve a fiziológiai és affektív jelzéseiket is. Segítségre van szükségük ahhoz, hogy a viselkedésük és a belső állapotaik közötti – mint amilyen például a frusztráció vagy a szorongás – tudatos és tudattalan kapcsolatot egyaránt megérthessék.

E folyamat részeként a terapeuta a beteg figyelmét azokra a körülményekre irányítja, amelyek például agresszív viselkedéshez vezettek nála, különösen azokra a helyzetekre, amelyekben félreértettnek érezhette magát, vagy úgy érezhette, hogy a körülötte levők szorongást váltanak ki belőle. A terapeuta tehát egy olyan mentalizáló perspektívát vezet be, amellyel *mind* a beteg, *mind pedig* a beteg számára fontos emberek mentális állapotaira fókuszál.

A fókusz, legalábbis kezdetben az egyszerűbb mentális állapotokra irányul. Ilyenkor inkább tisztázunk, semmint értelmezünk: „Lássuk, vajon jól értettem-e amit mondott?" Ezek a betegek ugyanis képtelenek elfogadni a konfliktus vagy az ambivalencia komplex mentális állapotait, viszont megérthetik az olyan egyszerűbb állapotokat, mint a vélekedés vagy a vágy. Jellemző módon képtelenek megragadni azt, hogy hogyan változnak a mentális állapotok az idővel. Épp ezért a beteg mentális állapotainak a terápiás kontextuson belül történő jelenbeli, pillanatnyi változásaival való munka kulcsfontosságú. Hasonlóképpen, a folyamat korai szakaszában a terapeuta általában helyesen teszi, ha tartózkodik attól, hogy összekösse a beteg érzéseit a dinamikus értelemben vett tudattalan, elfojtott vagy disszociált gondolatokkal. Az a személy ugyanis, aki képtelen felismerni saját szubjektív élményeit, aligha tudja azokat egy számára még hozzáférhetetlenebb területtel kapcsolatba hozni. Természetesen a folyamat során a dolog természetéből adódóan a terapeuta mindig a tudattalanra is irányítja intervencióit, azokra az érzésekre és ideákra, amelyekhez a beteg korlátozottan képes csak hozzáférni.

A klinikai tapasztalat azt mutatja, hogy vannak betegek, akik az önreflexió előfutáraként hasznosítják a terapeutának azt a fajta értelmező munká-

ját, amely a saját mentális állapotaira irányítja a páciens figyelmét (Steiner, 1994). A terapeuta ilyenkor tisztázza, hogy mi a különbség aközött, ahogyan a beteg érez, és amilyen feltételezései vannak arról, hogy a terapeuta mit érezhet. A beteg megismerheti, hogy hogyan látják őt mások, és ez az ismeret aztán saját ön-észlelései magvává válhat. Természetesen a terapeuta nem szükségszerűen azt tárja a páciens elé, hogy valójában mit él át, hanem inkább arról gondolkodik hangosan, hogy a páciens hogyan élheti át az ő, azaz a terapeuta tudatállapotait abban az adott pillanatban. Néhány gyermekterapeuta ugyanezt a gondolatmentet követve találós kérdéseket használt (Moran, 1984). Például: „Mit gondolsz, mit gondoltam ma rólad?" Az, hogy a beteg a terapeutát olyan intencionális lényként lássa, akinek saját mentális élete van, lényeges előfeltétele a terápiás dialógusnak. Ennek eléréséért legtöbbször azon a kontextuson belül kell harcolni, amit meghatároz a páciensnek azon törekvése, hogy erre az új kapcsolatra is a nem gondolkodó, nem mentalizáló kapcsolati modelljét terjessze ki.

2. A játékos szempont felvétele az impulzuskontroll erősítése és az önszabályozás fejlesztése érdekében

Az ilyen típusú betegek számára gyakran a kapcsolatnak egy olyan átmeneti terét kell létrehozni, ami hasonló a Winnicott (1963) által leírt átmeneti élményhez. Egy ilyen átmeneti, „mintha" térben (amelyet gyakran a beteg és a terapeuta együtt hoznak létre), és amely a fantázia és a valóság között helyezkedik el, a beteg elismerheti vagy megtagadhatja saját elutasított érzéseit és élményeit, valamint próbára teheti a terapeutát a tekintetben, hogy mennyire tud az ő, azaz a beteg szelfjének sérülékeny részeire reagálni, ráhangolódni és azokat tiszteletben tartani. Az interakció lényege ilyenkor egy biztonságos kontextus megvédését jelenti, amelyen belül az ideákkal való játék azt eredményezi, hogy azokat valóban ideákként lehet majd átélni. A páciens saját fenyegetését, még ha az csak verbálisan és nem fizikálisan történik is, cselekvésként éli meg. Azok képzetekké fordítása a terapeuta által lehetővé teszi, hogy azokkal már lehet játszani, lehet őket mentalizálni, következésképp lehetőség nyílik megértésükre is. A zaklatást átélt személy számára a felnőtt mentális világa túlzottan valós fenyegetést jelent ahhoz, hogy ebben a világban játszani lehessen, következésképp az elkerülésre és menekülésre készteti. A terapeuta attitűdje és verbalizációja lehetővé teszi, hogy megnyíljon egy ablak a szelf és a másik mentális világára, de ahhoz, hogy használni tudja ezt, a betegnek kell bátorságot gyűjtenie ahhoz, hogy benézzen ezen az ablakon, és megtalálja saját érzéseit és képze-

teit – és ez olyan dolog, amelyet azelőtt sohasem érezhetett biztonságosnak. A folyamat kulcsa, hogy facilitálni kell egyfajta támaszpont létrehozását, az én és a másik kapcsolata terének kialakítását. Ha a beteget túl korán konfrontáltatjuk védekezéseivel, azaz mielőtt még ez a támaszpont kialakulhatott volna, a betegnek csak a terapeuta és a terápia leértékelésére, kontrollálására és az eltávolodásra való igényét erősíthetjük.

A játékos szempont felvételének képessége kritikus lépés lehet a mentalizáció fejlődésében, mivel ez két valóság egyidejű tartalmazását kívánja meg: a mintha és a tényleges valóságét, és ennek összhangban kell állnia a másik személy tudatállapotának folytonos olvasásával. Gyakran a terapeutának kell egy olyan kontextust teremtenie, amelyben a mintha attitűd felvétele lehetségessé válik. Például hangjának intonációját eltúlzottá teheti, hogy ezzel jelezze a betegnek az interakció mintha természetét, használhatja a humort, ugratást, vagy tehet visszavonulásra utaló megjegyzéseket. A gyermekterapeuták választhatnak ilyenkor például olyan játékokat, amelyekről egyértelműen látszik, hogy alkalmatlanok arra, hogy velük intencionális álláspontot lehessen kifejezni (például egyértelmű, túl egyszerű játékokat).

A terapeuta fokozatosan, lépésenként bátorítja a beteget arra, hogy gondolkodásába apró változtatásokat vezessen be, és hogy ennek révén jobban megérthesse a valóság összetettségét, korlátait, az emiatt keletkezett konfliktusokat és frusztrációkat is. A beteg így képessé válik alternatív interperszonális álláspontok kipróbálására is. A vélekedések és az érzések, majd azt követően a gondolatok is átélhetőekké válnak anélkül, hogy valódi következmények veszélyét hordoznák, a megfigyelhető viselkedésben érzékelhető változások vagy a viselkedés jól látható kimenetele értelmében. Ekkor mondható el, hogy a beteg túllépett konfliktusos kötődési kapcsolatainak egy teleológiai módon történő megkonstruálásán.

3. Az áttételben zajló munka

Végezetül, a hangsúly az áttételben zajló munkán van – aholis az „áttételt" nem a klasszikus értelemben értjük, amikor azt várjuk a pácienstől, hogy szüleivel kapcsolatos érzéseit és gondolatait „átvigye" a terapeutára. Mégis, a terapeutával való kapcsolat központi helyet foglal el, mert a betegnek az önmagával és a terapeutával kapcsolatos érzéseinek tisztázása a leghatékonyabb útja a mentalizáló képesség megszerzésének.

A terapeuta egy olyan nem pragmatikus, elaboratív, mentalisztikus hozzáállást vesz fel, amelynek segítségével a beteggel szemben annak követelményét támasztja, hogy egy jóindulatú másik gondolataira és érzéseire fi-

gyeljen és fókuszáljon. Ez a hozzáállás önmagából fakadóan felszabadítja és fokozza a beteg reflexióra és önreflexióra való veleszületett hajlandóságát. De ami még talán ennél is fontosabb: a beteg képes lesz megtalálni önmagát a terapeuta mint gondolkodó és érző lény tudatának tükrében, és olyan reprezentációt építhet fel, amely kora gyermekkorában sohasem fejlődhetett ki teljesen, és amelyet a későbbiekben szerzett fájdalmas interperszonális tapasztalatok is valószínűleg alááshattak. A beteg mag-szelf struktúrája ilyen módon megerősödhet, és a belső állapotok mentális reprezentációi fölött elegendő kontrollt szerezhet ahhoz, hogy a valódi pszichoterápiás munka elkezdődhessen. Még akkor is, ha a munka ezen a ponton megállna, a beteg már eddig is sokat ért el, a viselkedés megértése, jelentéstelisége és megjósolhatósága értelmében. A terapeuta mentális állapotokkal szembeni attitűdjének internalizációja fokozza a betegnek azon képességét, hogy hasonló attitűdöt alakítson ki saját élményeivel szemben. A mások lelke iránti respektus kiváltja a szelffel szembeni respektust, és a másik figyelembe vétele és tiszteletben tartása végső soron az emberi közösséggel szembeni megbecsüléshez vezet. Ez a respektus az, amely a terápiás törekvéseket is vezeti és szervezi, és amely a legnagyobb hitelességgel erősíti pszichoanalitikus örökségünket.

Végkövetkeztetés

A pszichoanalitikus terápia kegyetlen támadások célpontja a legtöbb olyan országban, ahol gyakorlatát folytatják. Ennek ellenére a súlyos pszichés zavarok pszichoszociális kezelésére vonatkozó igényt jól illusztrálják a terápiás kimenetelt vizsgáló tanulmányok, amelyet még a viselkedés-, a kognitív és a rendszerszemléletű családterapeuták is egyre inkább lényegesként ismernek el. A mi javaslatunk egy olyan váltás az analitikus technikában, amelynek során a fókusz nélküli, konfliktus- és belátásorientált megközelítés egy jól fokuszált, mentalizáló megközelítést alkalmazó terápiává alakul, amit véleményünk szerint már mások is széles körben alkalmaznak, akik súlyosabb pszichés zavarokkal küzdő betegeket kezelnek. A pszichoanalitikus képzésben való részvétel, a személyes terápia és a szupervízió azonban kulcsfontosságú abban, hogy a klinikus képes legyen érzelmi reakcióit a beteg szubjektív világának jobb megértése érdekében használni, és hogy ne essen a kapcsolat rigid, nem átgondolható mintáinak kelepcéjébe. Az itt javasolt technikát, valamint az azt megalapozó elméleti elképzelése-

ket a megelőzésben is jó hatásfokkal lehet hasznosítani, például a szülőket felvilágosító képzésben, a családlátogatási programokban, az óvodai oktatásban és a bűnözést megelőző intervenciókban.

Az általunk javasolt változtatás a terápiás célban és a fókusz elsődlegességében természetesen nem egy radikálisan új változtatást kínál, és más megközelítések felhasználását sem zárja ki. Állításunk legszilárdabb pontja, hogy a súlyos karakterzavarok olyan technikai módosítást kívánnak meg, amely a mentalizáló megközelítést helyezi előtérbe. Elképzelésünk leggyengébb pontja, hogy új zsargont vezetünk be egy olyan területre, amelyet már amúgy is elárasztott a terminológiai zűrzavar. Még itt is lehetnek azonban olyan értékek, amelyek a pszichoanalitikus ismeretek és a fejlődési kognitív tudomány összehangolása eredményeképpen születhetnek meg.

Hámori Eszter fordítása

Irodalom

Barach, P. (1991). Multiple personality disorder as an attachment disorder. *Dissociation Progress in the Dissociative Disorders, 4*, 117–123.

Benjamin, L.–Benjamin, R. (1994). Application of contextual therapy to the treatment of multiple personality disorder. *Dissociation Progress in the Dissociative Disorders, 7*, 12–22.

Fonagy, P.–Leigh, T.–Steele, M.–Steele, H.–Kennedy, R.–Mattoon, G.–Target, M.–Gerber, A. (1996). The relation of attachment status, psychiatric classification, and response to psychotherapy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 64*, 22–31.

Fonagy, P.–Target, M. (1997). Attachment and reflective function: Their role in self-organization. *Developmental Psychopathology,* 677–699. Magyar fordítását lásd jelen számunkban (5–43. old.)

Moran, G. (1984). Psychoanalytic treatment of diabetic children. *The Psychoanalytic Study of the Child, 38*, 265–293.

Oliver, J. E. (1993). Intergenerational transmission of child abuse: Rates, research, and clinical implications. *American Journal of Psychiatry, 150*, 1315–1324.

Ross, C.–Norton, G.–Fraser, G. (1989). Evidence against the iatrogenesis of multiple personality disorder. *Dissociation Progress in the Dissociative Disorders, 2*, 61–65.

Steiner, J. (1994). Patient-centered and analyst-centered interpretations: Some implications of containment and countertransference. *Psychoanalytic Inquiry, 14*, 406–422.

Winnicott, D. W. (1953). Transitional objects and transitional phenomena. *International Journal of Psycho-Analysis, 34*, 1–9.

Winnicott, D. W. (1967). Mirror-role of the mother and family in child development. In P. Lomas (Ed.), *The Predicament of the Family: A Psycho-Analytical Symposium* (26–33). London: Hogarth.

A SZÜLŐI ÉRZELMI TÜKRÖZÉS SZOCIÁLIS BIOFEEDBACK MODELLJE

A csecsemő érzelmi öntudatra ébredése és az önkontroll kialakulása[*]

Gergely György–John S. Watson

Érzelmi fejlődés a tudatelmélet nézőpontjából

Az elmúlt évtized során a filozófiában (Dennett, l987; Fodor, 1987, 1992) és a kognitív fejlődéslélektanban (Astington és mtsai, 1988; Wellman, 1990; Perner, 1991; Whiten, 1991; Baron-Cohen és mtsai, 1993; Hirschfeld és Gelman, 1994) a másoknak való oksági mentális állapotok tulajdonítása, illetve e képesség természete és fejlődési gyökerei igen nagy jelentőségű kutatási területté váltak. Dennett (1987) amellett érvel, hogy e mentalista értelmezési stratégia, amit ő „intencionális hozzáállásnak" nevez, olyan evolúciós adaptáció, amely lehetővé teszi mások viselkedésének hatékony elővételezését. A jelenleg uralkodó fejlődés-lélektani irányzat szerint már az egészen fiatal gyermekek is úgynevezett „vágy-vélekedés pszichológusok", mivel intencionális mentális állapotokat (például szándékokat, vágyakat, vélekedéseket) tulajdonítanak más személyeknek, és ezeket az állapotokat tekintik cselekedeteik okainak.

Abban a kérdésben azonban már megoszlik a kutatók véleménye, hogy a gyermekek miképpen azonosítják és tulajdonítják e mentális állapotokat másoknak, illetve saját maguknak. A szimulációs elmélet képviselőinek (pl.

[*] A tanulmány eredetileg az *International Journal of Psycho-Analysis*ben (Vol. 77, 1996, 1181–1212 o.) jelent meg. A szerzők köszönetüket kívánják kifejezni Peter Fonagynak, Pléh Csabának, Elliot Juristnak, Székács Juditnak és két névtelen bírálónak a tanulmány egy korábbi verziójára adott kommentárjukért. Ugyancsak köszönettel tartozunk Frigyes Júliának a magyar fordítás terén kifejtett fáradozásaiért.

Harris, 1991, 1992; Goldman, 1993) feltételezése szerint az emberek számára saját mentális állapotaik introspektív úton közvetlenül elérhetőek, míg másokéit csupán következtetéses úton tudják azonosítani oly módon, hogy a helyükbe képzelik magukat, és az így szimulált mentális élményt a másiknak tulajdonítják. Ezzel szemben mások (Dennett, 1987; Gopnik, 1993; Gopnik és Wellmann, 1994; Gopnik és Meltzoff, 1996) úgy gondolják, hogy a mentális állapotok közvetlen perceptuális megközelíthetősége csupán illúzió, és azt feltételezik, hogy a mentális állapotok azonosítása az én és a másik személy esetében egyformán következtetéses úton történik.

Mikor alakul ki az intencionális hozzáállás, és mikor kezd a gyermek más ágensek mentális állapotaira következtetni? Míg a viszonylag komplexebb intencionális állapotok, például a hamis vélekedések tulajdonítása általában csak három-négyéves kor körül jelenik meg (Wimmer és Perner, 1983; Wellman, 1990), addig többen úgy vélik (pl. Bretherton, 1991; Stern, 1985), hogy bizonyos új viselkedési formák – mint amilyen a mutatás, a tekintet irányának követése (Bates, 1979; Murphy és Messer, 1977; Bretherton és Bates, 1979) valamint a szociális referencia (Campos és Stenberg, 1981; Klinnert és mtsai, 1983) – az első év utolsó negyedében való megjelenése alapján arra lehet következtetni, hogy a csecsemőben már kialakult a mentális állapotok tulajdonításának valamilyen kezdetleges képessége, legalábbis egyes mentális állapotokra (pl. a figyelmi állapotokra vagy érzelmekre) vonatkozóan. Újabban Gergely és munkatársai (Gergely és mtsai, 1995; Gergely és Csibra, 1996, 1997; Csibra és Gergely, 1997; Csibra és mtsai, 1997) habituációs kísérletek segítségével kimutatták, hogy kilenc és tizenkét hónapos csecsemők már képesek egy ágens térbeli viselkedését célvezérelt és racionális cselekvésként értelmezni, és ennek alapján egy új helyzetben az ágens célra irányuló jövőbeli viselkedését elővételezni. Ezzel szemben hat hónaposoknál még nem figyelhető meg a viselkedés ilyen típusú értelmezése, ami megfelel annak az általános nézetnek, hogy a fejlődés során a csecsemőknél legkorábban az első év vége felé jelenik meg az „intencionális hozzáállás" (Tomasello, 1995).

A „tudatelméleti" nézőpont ugyancsak releváns annak az ismeretelméleti kérdésnek a szempontjából is, hogy honnan ered a csecsemőnél a mások érzelmi állapotai azonosításának, illetve tulajdonításának képessége. Noha a tudatelméleti irodalom eddig elsősorban a vélekedésekre és vágyakra összpontosított, világosan kell látnunk, hogy az érzelmek szintén azon intencionális mentális állapotokhoz tartoznak, melyeket másoknak tulajdonítunk abból a célból, hogy viselkedésüket megértsük és elővételezhessük. Az érzelmek ugyanis számos olyan reprezentációs tulajdonsággal bírnak, ame-

lyek az intencionális mentális állapotokra jellemzőek. A mentális állapotok, pl. a vélekedések és vágyak „intencionalitása" azt jelenti, hogy azok valami*ről* szólnak, illetve valami*re* irányulnak („aboutness", lásd Brentano, l973; Dennett és Haugeland, 1987): így tehát egy vélekedés mindig a világ valamilyen létező vagy lehetséges állapotára, míg egy vágy valamilyen jövőbeli tényállásra vonatkozik.

Világos, hogy ebben az értelemben az érzelmek is valamilyen tényállás*ra* irányuló mentális attitűdök (mint amikor Péter dühös *amiatt,* hogy elvesztette a pénztárcáját),[1] és amennyiben ilyen információt tulajdonítunk egy személynek, akkor az általában segítségünkre van abban, hogy megértsük vagy elővételezzük viselkedését.

Mindazonáltal, amikor érzelmet tulajdonítunk valakinek, akkor egyben *diszpozicionális információt* (Watson, 1995) is tulajdonítunk neki, ami sokkal inkább magára az attitűdre vonatkozik, mint az intencionális tárgyra, amire az attitűd irányul. Ha Péternek „pénztárcája elvesztése miatti" haragot tulajdonítjuk, akkor ennek alapján generálhatunk egy sor olyan predikciót jövőbeli viselkedésére vonatkozóan, amelyek nincsenek lényegi kapcsolatban azzal a tényállással, amelyről Péter haragja szól (például valószínűsíthetjük, hogy Péter bele fog rúgni a kutyájába, ha az történetesen a szeme elé kerül). A diszpozicionális információ, amit egy érzelem kifejez, meghatározza, hogy bizonyos körülmények között a személy, aki az adott diszpozicionális érzelmi állapotban van, nagyobb valószínűséggel fog bizonyos módokon viselkedni, mint máshogy. Más szavakkal: a tulajdonított érzelem lehetséges helyzetek halmazát specifikálja, amelyek propozicionálisan egy sor „ha–akkor" feltételes kijelentéssel ragadhatóak meg. Amikor valamilyen érzelmi állapotot tulajdonítunk egy másik személynek, akkor képesnek kell lennünk arra, hogy elménkben legalább néhány ilyen feltéte-

[1] Azt, hogy az érzelmek az intencionális mentális állapotok osztályába tartoznak, az is bizonyítja, hogy az érzelmekre vonatkozó kifejezések, más „intencionális idiómákhoz" hasonlóan, propozicionális attitűdöket fejeznek ki, és ugyancsak jellemzi őket a „referenciális homályosság" *(opacity)* szemantikai tulajdonsága (Quine, 1960; Dennett és Haugeland, 1987). Ez arra utal, hogy bizonyos logikai műveletek (pl. az azonos referenciájú kifejezések felcserélhetősége) nem működnek olyan kifejezések esetében, amelyek intencionális attitűdökre vonatkoznak (pl. „x azt hiszi, hogy p" vagy „y azt kívánja, hogy q"). Így például, noha „Laiosz" és „Oidipusz apja" ugyanarra a személyre utalnak, ennek ellenére abból az igaz állításból, hogy „Oidipusz haragra lobbant Laiosz szavai hallatán", nem következik, hogy „Oidipusz haragra lobbant apja szavai hallatán".

les helyzetet azonosítsunk, máskülönben semmire nem tudnánk következtetni a személy jövőbeli viselkedését illetően.[2]

Tehát a tudatelmélet nézőpontjából az érzelmi fejlődés lélektanának központi kérdései a következők: a) hogyan ismerik meg a csecsemők az érzelmek diszpozicionális tartalmát, b) hogyan azonosítják, hogy az egyes érzelmi állapotok mire vonatkoznak (aboutness), c) mikor kezdik el az effajta információk másoknak történő tulajdonítását abból a célból, hogy azok várható viselkedését kikövetkeztessék, és d) hogyan tanulják meg azokat a feltételeket, amelyek feljogosítanak arra, hogy másoknak vagy éppenséggel saját maguknak érzelmeket tulajdonítsanak?

Megjegyzendő, hogy ez utóbbi vonatkozásban érdekes különbségek vannak az érzelmek és más intencionális mentális állapotok (mint például vágyak és vélekedések) között. Először is egy másik személy érzelmeit sokszor könnyebb kikövetkeztetni, mivel azok általában együtt járnak az arcon megjelenő száliens (és az alapérzelmek esetében minden bizonnyal univerzális) érzelemkifejező gesztusokkal (Ekman és mtsai, 1972; Ekman, 1992; Izard, 1977). Emellett úgy tűnik, hogy egyes specifikus alapérzelmeket sajátos és megkülönböztető fiziológiai válaszmintázatok (Ekman és mtsai, 1983), valamint jellegzetes szubjektív élménykvalitások kísérnek, ami valószínűleg megkönnyíti az érzelmek az énnek történő helyes attribúcióját. Jó pár vizsgálat utal továbbá arra, hogy létezik egy sor univerzális és veleszületett alapérzelem (Ekman és mtsai, 1972; Ekman, 1992; Izard, 1977, 1978). A fentiek alapján jogosnak tűnik az a felvetés, hogy az érzelmek az egyik legkorábbi (sőt talán éppen a legelső) olyan mentális állapotok, amelyeket a csecsemők másoknak és saját maguknak tulajdonítani képesek (cf. Meltzoff és Gopnik, 1993).

Érzelmi állapotok tulajdonítása utánzás alapján: a Meltzoff–Gopnik-hipotézis

Meltzoff és Gopnik (1993) új hipotézise értelmében veleszületett mechanizmusok teszik lehetővé a csecsemő számára, hogy az élet kezdetétől érzelmi állapotokat tulajdonítson másoknak. Elméletük hátterét Meltzoff szé-

[2] Ugyanakkor figyeljük meg, hogy amikor tulajdonított érzelmek alapján érvelünk, az érzelem diszpozicionális tartalmán túl gyakran támaszkodunk más típusú ismeretekre is, mint például az érzelmek tipikus kiváltó okairól, illetve az érzelmi viselkedés jellegzetes következményeiről alkotott tudásunkra támaszkodunk (Watson, 1995).

leskörű munkássága (Meltzoff és Moore, 1977, 1989) alkotja, amellyel kimutatta, hogy az újszülött babákban veleszületett képesség és hajlam van a felnőttek egyes arckifejezéseinek (pl. nyelvöltés, szájnyitás) és esetleg néhány alapérzelmet kifejező arcgesztusok komponenseinek utánzására (Field és mtsai 1983). Emellett modelljük azt a feltételezést is magában foglalja, hogy létezik egy sor veleszületett alapérzelem, amelyet előhúrozott arcizom-működési mintázatok jelenítenek meg (Ekman és mtsai, 1972; Ekman, 1992; Izard, 1977, 1978).

Ekman és munkatársai (1983) felnőttekkel kapcsolatos eredményei alapján Meltzoff és Gopnik azt feltételezik, hogy előhúrozott kétirányú kapcsolat van az arc érzelemkifejezései és az ezeknek megfelelő specifikus fiziológiai érzelmi állapotmintázatok között, és hogy ez a kapcsolat már a születéstől fogva aktív. Így magukévá teszik a „differenciális érzelmek elméletének" (Malatesta és Izard, 1977; Izard és Malatesta, 1987) kiinduló feltételezését, amely szerint „a kiscsecsemőkben veleszületett összehangoltság van az érzések és a hozzájuk tartozó érzelemkifejezések között" (Malatesta és mtsai, 1989, p. 6). Elképzelésük szerint akkor, amikor a csecsemő utánozza a felnőtt arcának érzelemkifejezését, ezen előhúrozott kapcsolatok révén automatikusan aktiválja magában a megfelelő testi érzelmi állapotot. Saját szavaikkal: „a viselkedés utánzása az a híd, amin »áthaladva« a másik belső mentális állapota valakinek a saját átélt mentális állapotává válhat" (p. 358). Meltzoff és Gopnik szerint az utánzással ily módon előidézett érzelmi állapotot a csecsemő introspektív úton észleli, és az átélt affektust a másik személynek tulajdonítja.

Figyeljük meg azonban, hogy nincs közvetlen bizonyíték annak a feltételezésnek az alátámasztására, hogy a veleszületett diszkrét érzelemkifejezések már a korai csecsemőkorban automatikusan aktiválnák az érzelemnek megfelelő tudatos érzéseket. Számos kutató határozottan elutasítja ezt a lehetőséget, és amellett érvel, hogy az élet első hónapjaiban minden bizonnyal differenciálatlanok az affektív állapotok, és hogy a differenciált, tudatos érzelmek csupán a kognitív fejlődés eredményeképpen jelennek meg (pl. Sroufe, 1979). Lewis és Michelson (1983) szerint a legkoraibb csecsemőkorban a belső állapotok és a kifejező viselkedések még nem koordinálódnak, és a diszkrét kifejező megnyilatkozásoknak megfelelő tudatos érzelmek csupán később, a szocializáció és a kognitív fejlődés hatására jelennek meg (ld. még Kagan, 1992; Lewis és Brooks, 1978).

A Meltzoff–Gopnik-modellnek – azon túl, hogy magáévá teszi azt az (egyelőre alá nem támasztott) innátista feltevést, hogy kezdeti kapcsolat áll

fenn az érzelemkifejezések és a specifikus és tudatos érzelmi állapotok között – még egy további nativista feltevésre is szüksége van ahhoz, hogy megmagyarázza azt a további lépést, mellyel az utánzással előidézett érzelmi állapotot a csecsemő a másik személy lelki működésének tulajdonítja. E további feltételezés nélkül ugyanis a javasolt utánzás alapú érzelemindukció ugyan előidézne a csecsemőben is egy, a felnőtt által kifejezett érzelemhez hasonló belső érzelmi állapotot, de a folyamat itt le is állna, és nem jönne létre az érzelmi állapot másiknak való tulajdonítása. Ennek megfelelően Meltzoff és Gopnik így okoskodnak: „a mentalista felfogás egyik alaptézise szerint a külső, látható viselkedések fenomenológiai mentális állapotokra képeződnek rá – ez pedig egy veleszületett folyamat" (p. 34.).

De még ha el is fogadnánk az innátista feltevések sorát a Meltzoff–Gopnik-modellben, az utánzással előidézett affektus természetével kapcsolatban még mindig nyitva maradna egy kérdés, ami pedig az érzelmi fejlődés tudatelméleti megközelítése szempontjából központi jelentőségű.

Azon túl, hogy a csecsemő egy megkülönböztethető fenomenológiai minőséget tapasztal, kérdés, hogy Meltzoff és Gopnik javaslata magában foglalja-e azt a további előfeltételezést is, mely szerint az érzelmi állapot diszpozicionális tartalma is tudatosulna a babában (nem is szólva a kérdéses érzelem tárgyáról *[aboutness]*)? Nem világos, hogy vajon Meltzoff és Gopnik (1993) az érzelmek diszpozicionális tartalmát szintén genetikailag meghatározottnak fogják-e fel, de az bizonyos, hogy – e nélkül az igen erős innátista feltevés nélkül – a tisztán fiziológiai (értelmezetlen) érzelmi állapotok tulajdonítása a másik személynek nem szolgálná az „intencionális hozzáállás" központi evolúciós funkcióját: azaz nem segítené a csecsemőt mások viselkedésének *elővételezésében.*

Végül pedig, a Meltzoff–Gopnik-modell egyik központi előfeltevése az, hogy a csecsemő számára az élet kezdetétől fogva közvetlen introspektív úton hozzáférhetőek belső érzelmi állapotai. A tudatelméleti irodalomban élénk vita folyik arról, hogy vajon fenntartható-e az a klasszikus kartéziánus álláspont, mely szerint a szelf mentális állapotai közvetlenül (és tévedhetetlenül) hozzáférhetőek introspekció útján, míg mások mentális állapotaira csupán következtetni tudunk közvetett evidenciák alapján. Gopnik (1993) maga erőteljesen képviseli azt az álláspontot, hogy a fejlődésben a mentális állapotok megértése mind másokra, mind a szelfre vonatkozóan egyidejűleg jelenik meg, és mind a két esetre hasonló következtetéses folyamatok érvényesek (ld. még Dennett, 1987, ch. 4.). Ezzel szemben az érzelmek esetében a Meltzoff–Gopnik-modell (1993) a szelf érzelmi állapo-

tainak veleszületett közvetlen introspektív elérhetőségét tételezi fel. Az alábbiakban amellett fogunk érvelni, hogy ebből a szempontból az érzelmeket nem kell speciális esetnek tekinteni. Egy alternatív javaslatot fogunk megfogalmazni, mely szerint a csecsemő a kezdetekkor még nem érzékeny a belső állapotjegyek azon csoportjaira, amelyek diszkrét érzelmi kategóriákat indikálnak.

Összefoglalva: a Meltzoff–Gopnik-modell, bár intellektuálisan érdekfeszítő és sok fontos meglátáson alapul, súlyosan terhelve van innátista feltételezések egész sorával, amelyek közül legalábbis néhány véleményünk szerint elkerülhetőnek tűnik azon fejlődési folyamatok rekonstrukciója során, amelyek elvezetnek az érzelmek megértésének és tulajdonításának csecsemőkori kialakulásához.

A belső, illetve külső ingerekre való kezdeti érzékenység kérdése

Véleményünk szerint jelenleg nincs olyan meggyőző bizonyíték vagy érv annak a feltételezésnek az alátámasztására, hogy az érzelmi állapotok diszpozicionális tartalma születéstől fogva elérhető lenne a csecsemő számára. Ez persze nem jelenti azt, hogy tagadnánk a veleszületett elsődleges érzelmek létezését, amelyek speciális input feltételek mellett aktiválódó komplex előhúrozott viselkedésszerveződéseknek foghatók fel. Valószínű, hogy ezek az érzelmi programok tartalmaznak információt az érzelem céljáról (pl. egy akadály elmozdítása) és azon cselekvéstendenciákról, amelyek az adott érzelemre (pl. a haragra) jellemzőek (pl. megközelítés és támadás). Nyilvánvaló, hogy ezen információk alapul szolgálhatnak a valószínűsíthető érzelemalapú viselkedés legalábbis részleges elővételezéséhez. Feltételezzük azonban, hogy ez az információ implicit formában, mint procedurális tudás reprezentálódik, és mint ilyen, kezdetben kognitíve nem megragadható a csecsemő számára.

Ehelyett abból indulunk ki, hogy az érzelmek diszpozicionális tartalmát a csecsemő először úgy tanulja meg, hogy megfigyeli mások affektuskifejező megnyilvánulásait, és ezeket összekapcsolja az érzelemkifejezéseket kísérő helyzetekkel és viselkedéses következményekkel. Természetesen, ha Meltzoffnak és Gopniknak igazuk van abban a feltételezésükben, hogy a csecsemő számára introspekcióval közvetlenül elérhetőek veleszületett elsődleges érzelmi állapotai, akkor az ilyen perceptuális tanulás ugyanúgy tá-

maszkodhatna a szelf saját érzelmi állapotainak monitorozására is, mint másokéira.

Meltzoff és Gopnik (1993) a fejlődéslélektan klasszikusainak hosszú sorát követik azzal a feltételezéssel, hogy a csecsemő kezdeti állapotára jellemző, hogy belső állapotai introspektív úton közvetlenül hozzáférhetőek számára. Például Freud és követői (pl. Mahler és mtsai, 1975) régóta képviselik azt a nézetet, hogy a csecsemő kezdetben érzékenyebb a belső, mint a külső ingerekre. Bruner és munkatársai (1966) szintén abból indultak ki, hogy a csecsemő kezdetben belső, proprioceptív jelzésekre támaszkodik, és ezt csak később követi az exteroceptív jegyekre való érzékenység (ld. még Birch és Lefford, 1967; Gohlson, l980; áttekintésül ld. Rovee-Collier, 1987).

Miként azonban ezt Colombo és munkatársai (l990) kifejtik, a csecsemőtanulás irodalmában gyakorlatilag semmilyen empirikus adat nem támasztja alá közvetlenül ezt a klasszikus feltételezést. Ezek a szerzők egy sor, a feltételezés közvetlen tesztelésére kidolgozott kísérlettel azt bizonyították, hogy három hónapos csecsemők diszkriminatív tanulási helyzetben egyformán képesek külső és belső ingerjegyekre támaszkodni.[3] Sőt, hat és kilenc hónapos csecsemők esetében az *exteroceptív* jegyek kifejezetten domináltak az interoceptív jegyekkel szemben a tanulásban!

A fentiek alapján úgy gondoljuk, hogy nem lenne érdektelen átgondolni a belső ingerek kezdeti dominanciájára vonatkozó klasszikus nézet elvetésének elméleti következményeit. Alternatív hipotézisünk értelmében azt feltételezzük, hogy *az élet kezdetén a perceptuális rendszer figyelmi beállítottsága elsősorban a külvilág ingereinek explorációjára irányul, és elsődlegesen az exteroceptív ingerek alapján épít fel reprezentációkat.* E szerint a nézet szerint a belső (viszcerális és proprioceptív) jegyeket, amelyeket egy érzelmi állapot megjelenése és kifejezése aktivál, kezdetben a csecsemő nem fogja fel tudatosan, vagy legalábbis a fenti jegyek nem rendeződnek még olyan kategoriális csoportokba, amelyeket mint megkülönböztethető diszkrét érzelmeket percipiálhatna a csecsemő.[4]

---

[3] Figyeljük meg továbbá, hogy nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, hogy Colombóék vizsgálatában a pozíciójegyeket, melyeket a tekintet fixációja határozott meg, valójában orruk látható irányultsága alapján azonosították a csecsemők, ami viszont *exteroceptív* jegy, (ld. Bower, l974).

[4] Amint az világossá fog válni, javaslatunkból (noha kompatibilis vele) nem következik szükségszerűen az a radikális nézet, hogy az élet kezdetén a csecsemők semmiféle tudatos érzékeléssel nem rendelkeznek belső állapotaikra nézve. Lehetségesnek tartjuk, hogy a

Ennek alapján természetesen felvethető a kérdés, hogy az általunk vázolt elméleti keretben milyen módon jut el a csecsemő oda, hogy kialakítsa azon ingerjegyek csoportjainak reprezentációit, amelyek majd a kategorikusan elkülöníthető érzelmi állapotok tudatos percepciójának alapját képezik? Feltevésünk az, hogy ebben a fejlődési folyamatban alapvető szerepe van annak a fajspecifikus emberi késztetésnek, melynek eredményeképpen az érzelemszabályozó interakciók során a szülők arckifejezése és vokalizációja visszatükrözi a csecsemők érzelemkifejező megnyilvánulásait. Az alábbiakban azonosítani fogjuk az érzelmek reflekciójára irányuló szülői ösztönkésztetés több jelentős fejlődés-lélektani következményét, és amellett fogunk érvelni, hogy ezek hátterében ugyanaz a mechanizmus áll, nevezetesen a kontingenciadetekció és maximalizálás mechanizmusa. Modellünk részletes bemutatása előtt azonban egy rövid áttekintést adunk az érzelemszabályozó interakciók természetére és szerepére vonatkozó empirikus evidenciákról az első életév érzelmi fejlődésében.

Érzelmi fejlődés az első életév során

Az elmúlt harminc év fejlődés-lélektani kutatásai számos olyan eredménnyel szolgáltak, amelyek alapvetően megváltoztatták a csecsemő kezdeti állapotáról alkotott korábbi nézeteinket. Még nem is olyan régen az volt az általános nézet, hogy az élet kezdetén a csecsemők lényegében passzív, differenciálatlan lények, akiket egy úgynevezett „ingerpajzs" véd a külvilág ingereitől (ld. Mahler és mtsai, 1975). Mostanra azonban már általánosan elfogadottá vált, hogy a csecsemők egészen a kezdetektől igen gazdag perceptuális, tanulási és reprezentációs kapacitással és a körülöttük

(4. folyt.) csecsemők észlelik azon ingerkomponenseket, amelyek a kategoriális érzelmeket indikáló ingercsoportok részeit képezik, de ezeket csak mint a diffúz belső érzékleti impressziók „zúgó, zsongó, zűrzavarának" (James, 1890) differenciálatlan elemeit tapasztalják. Ezek az ingerjegyek szintén hozzájárulhatnak a csecsemő élményének általános (pozitív vagy negatív minőségű) hedonikus kvalitásához. Saját (kevésbé radikális) elgondolásunk szerint a) a diszpozicionális érzelmeket indikáló belső állapotjegyek csoportjai kezdetben nem ragadhatóak meg perceptuálisan mint különálló specifikus érzésállapotok, és b) a csecsemő érzékelőrendszerét kezdetben a külső ingerek explorációjára és kategorizációjára való domináns irányultság jellemzi.

lévő világ fizikai és szociális tárgyaira vonatkozó specifikus elvárásokkal rendelkeznek (Bower, 1982, Emde, 1988; Gergely, 1992; Meltzoff, 1990; Stern, 1985).

Ez a szemléletváltozás határozottan jellemzi a korai érzelmi fejlődés modern kutatásait is (Ekman, 1992; Ekman és Oster, 1979; Izard, 1977; Izard és Malatesta, 1987; Malatesta et al., 1989; Oster, 1978; Tronick, 1989), amelyeknek központi előfeltevése szerint a csecsemőt már a születés pillanatától fogva jellemzi az érzelemkifejezésre és az érzelmi kommunikációra való bioszociális felkészültség. Darwin (1872) korai meglátásait követve az arc érzelemkifejezéseinek modern, kultúrák közötti összehasonlító kutatásai (Ekman és mtsai, 1972; Ekman, 1992; Izard, 1977, 1978) kimutatták egy sor veleszületett alapérzelem létezését (ilyenek az öröm, a harag, a félelem, a szomorúság, az undor és a meglepetés), amiket – kultúrától függetlenül – ugyanazoknak az arcizmoknak a működtetésével fejezünk ki, és amik univerzálisan felismerhetőek. Nem sokkal születésük után a kiscsecsemők már szinte mindegyik olyan arcizom működtetésére képesek, amelyek a felnőtteknél az alapérzelmek kifejezésében részt vesznek (Ekman és Oster, 1979; Oster, 1978). Az érdeklődés, az öröm, az undor, a meglepetés és a distressz arckifejezései már egészen kis csecsemőknél is megfigyelhetőek (Izard, 1978; Camras, 1988). Ugyancsak kimutatták, hogy egyes univerzális érzelmek esetében az adott érzelem kifejezéséhez szükséges arcizmok működtetése felnőttekből az érzelemre jellemző specifikus és elkülöníthető fiziológiai izgalmi állapotot vált ki (Ekman és mtsai., 1983).

Ezeknek az eredményeknek az alapján sok pszichológus osztja azt a nézetet, hogy az alapérzelmek adaptív funkcióval rendelkező veleszületett dinamikus viselkedésszerveződések, amelyeket specifikus motoros arckifejezés mintázatok jellemeznek, amik előhúrozott aktivációs csatornákon keresztül elkülöníthető fiziológiai válaszstruktúrákkal kapcsolódnak össze (Ekman, 1992; Ekman és Oster, 1979; Izard, 1977, 1978; Izard és Malatesta, 1987; Malatesta és mtsai., 1989; Meltzoff és Gopnik, 1993).

Az érzelmi fejlődéssel foglalkozó irányadó bioszociális elméletek szerint az anya és a csecsemő az élet kezdetétől fogva affektív kommunikációs rendszert alkot (Brazelton, Koslowsky, és Main, 1974; Beebe és mtsai,1992; Bowlby, 1969; Hobson, 1993; Sander, 1977; Stern, 1977, 1985; Trevarthen, 1979; Tronick, 1989), amelyben az anya interakcióinak alapvető szerepe van a csecsemő affektív állapotainak modulálásában. Bár a kiscsecsemők rendelkeznek néhány kezdetleges eszközzel az affektív önszabályozásra (például elfordulnak a túlizgató ingerléstől, vagy ujjukat szopják) (Demos, 1986;

Malatesta és mtsai, 1989), mégis általános az a vélemény, hogy az anyai interakciók minősége meghatározó módon szabályozza a csecsemő affektív állapotváltozásait (Field, 1994; Malatesta és Izard, 1984; Tronick és mtsai, 1982; Tronick, 1989). Az anyák többnyire megfelelően olvassák csecsemőik érzelmi megnyilvánulásait, és a szenzitív gondozók affektív reakcióikat a csecsemő érzelmi állapotaira hangolva sikeresen modulálják a kisgyermek dinamikusan változó belső állapotait (Malatesta és mtsai, 1989; Tronick, 1989).

Arra is van bizonyíték, hogy a csecsemők már egész korán képesek perceptuálisan megkülönböztetni néhány alapérzelem arckifejezését (Field és mtsai, 1983; Malatesta és Izard, 1984), noha kérdéses, hogy négy hónapos kor alatt vajon a teljes kifejezési mintázat adja-e az elkülönítés alapját (ld. Nelson, 1987). Négy hónaposnál idősebb korban azonban a csecsemők már egyértelmű kategoriális válaszokat adnak a különböző érzelemkifejezésekre (Nelson, 1987).

Az úgynevezett „pléhpofa" módszerrel (Tronick és mtsai, 1978) vagy késleltetett feedback technikával (Murray és Trevarthen, 1985) kimutatható, hogy a kiscsecsemők érzékenyek a szemtől szembeni interakció kontingenciastruktúrájára, és amennyiben a kontingens interakció hirtelen megszakad, aktívan igyekeznek helyreállítani azt. A szemtől szembe interakciók struktúráját idői alapú mikroanalitikus módszerekkel (pl. Gottman, 1981) vizsgálva számos kutató bebizonyította, hogy az anyák és csecsemőik között kétirányú a viselkedés és az affektív kommunikáció kölcsönös szabályozása (Beebe és mtsai, 1985; Beebe és Lachmann, 1988; Cohn és Tronick, 1988; Tronick és mtsai, 1977; Tronick, 1989). Hat hónapos korban a csecsemők érzelemkifejezései már jól szervezettek és szisztematikus kapcsolatban állnak a környezet eseményeivel (Weinberg és Tronick, 1994). Kimutatták azt is, hogy az anya–csecsemő interakciókban gyakori az utánzásos egymásra hangolódás (Uzgiris és mtsai, 1989), és hogy az anya–csecsemő párokban a baba korával párhuzamosan egyre inkább kialakul az illeszkedés és a szinkronicitás koordinációja (Tronick és Cohn, 1989). Field és munkatársai (1985) azt találták, hogy három és fél hónapos babákból több mosolyt és vokalizációt vált ki az anya viselkedése, amikor utánozza a babát (Field és mtsai, 1985).

Számos csecsemőkutató osztja azt a véleményt, (pl. Beebe és Lachmann, 1988, Papousek és Papousek, 1987, 1989, Stern, 1985, Trevarthen, 1979, Tronick, 1982) hogy *az affektív viselkedés arckifejezéssel és hanggal való tükrözésének* az élet első évében központi jelentősége van a szülői érzelemszabályozó interakciókban. E nézettel egybevágnak azok a megfigyelések

(Malatesta és Izard, 1984, Malatesta és mtsai, 1989), hogy a csecsemők kategorikus érzelemmegnyilvánulásai gyakrabban késztetik az anyákat kontingens utánzásra, mint a babák véletlenszerű, rendezetlenebb arcmimikája (pl. fintoruk vagy félmosolyuk). A megfigyelések szerint előfordul, hogy a csecsemők szomorúság- vagy haragkifejezései az anyákból is szomorúságot vagy haragot kifejező érzelmi választ váltanak ki (Tronick, 1989). Ugyancsak kimutatták, hogy a csecsemő negatív affektusaira adott anyai reakciók között gyakran megjelennek játékosan eltorzított negatív érzelemkifejezések is (Malatesta és Izard, 1984).

A depressziós anyákkal és csecsemőikkel végzett kutatások (Cohn és mtsai, 1986, Bettes, 1988, Tronick és Field, 1986, Tronick, 1989) azt mutatják, hogy ilyen esetben csökken a kontingens affektív interakciók aránya, és az anya részéről több az intruzivitás és a negatív érzelemkifejezés. Továbbá, ezeknek a csecsemőknek érzelemszabályozása és későbbi kötődési biztonsága összefüggést mutat depressziós anyjuk érzelmi állapotával és viselkedésével (Field, 1994, Field és mtsai, 1988, Murray, 1992, Pickens és Field, 1993, Tronick, 1989, Tronick és Field, 1986).

Általában véve ezek az eredmények alátámasztani látszanak a pszichoanalitikus elméletalkotók elképzeléseit, akik már régóta fontos szerepet tulajdonítanak a korai érzelmi és személyiségfejlődésben az anyai tükrözésnek (pl. Bion, 1962, 1967, Kohut, 1971, 1977, Mahler és mtsai, 1975, Mahler és McDevitt, 1982, Jacobson, 1964, Kernberg, 1984, Winnicott, 1967). Ugyanakkor elmondható, hogy mindmáig nem született konkrét javaslat azon oksági mechanizmusok pontos természetére vonatkozóan, amelyek révén ezek a hatások megvalósulnak.

Összefoglalva: az imént áttekintett eredmények arra utalnak, hogy első életévük során a csecsemők *a)* veleszületett hajlandóságot mutatnak érzelmi állapotaik automatikus kifejezésére, *b)* érzékenyek a szemtől szembeni affektív kommunikáció kontingenciastruktúrájára, *c)* képesek megkülönböztetni egyes, alapérzelmeket indikáló motoros arckifejezési mintázatokat, *d)* érzelmi önszabályozásukban nagymértékben függenek szüleik érzelemszabályozó interakcióitól, és *e)* affektív állapotaik és kialakulóban lévő önszabályozó reakcióik minőségét nagyban befolyásolják szüleik érzelmi kommunikációjának jellegzetességei.

Ugyanakkor az első életév vége felé több minőségileg új kommunikatív viselkedési képesség megjelenésének lehetünk tanúi, amelyek már az érzelmi tudatosság és kontroll egy új szintjének kialakulását, valamint az érzelmi állapotok megértésének és tulajdonításának kezdetét jelzik.

Az érzelemkifejezések fölötti akaratlagos kontroll egyik első jelét az elkerülő (A-típusú) csecsemők viselkedésében figyelhetjük meg egyéves korban az úgynevezett „idegen helyzet" vizsgálatban (Ainsworth, 1978). Ezek a csecsemők már képesek legátolni a szülőtől való rövid szeparáció által kiváltott negatív érzelmi állapotuk automatikus viselkedéses kifejeződését, annak ellenére, hogy negatív affektív (stressz) reakciójuk jelenléte egyértelműen kimutatható felgyorsult szívverésük (Sroufe és Waters, 1977), illetve megváltozott kortizolszintjük (Spangler és Grossmann, 1993) alapján. További evidenciák (Demos, 1986; Malatesta és mts., 1989) szintén arra utalnak, hogy a második életév folyamán már képes a csecsemő az arcizomzat akaratlagos kontrolljával bizonyos mértékű érzelmi állapotszabályozásra.

Az érzelmi viselkedés instrumentális önszabályozásának egy másik korai formájára utal az ún. „társas referálás" *(social referencing)* megjelenése az első év végén (pl. Campos és Sternberg, 1981; Klinnert és mts., 1983). Ebben a korban egyes csecsemők, akik kétértelmű helyzetben (pl. érdeklődést és félelmet egyszerre kiváltó) helyzetben találva magukat nem képesek dönteni több lehetséges válaszalternatíva között (pl. hogy átmásszanak-e anyjukhoz egy vizuális szakadék felett vagy se), a szülőre néznek és az annak arcán megjelenő érzelemkifejezés (pl. öröm vagy félelem) tartalma alapján irányítják viselkedésüket. A társas referálást mediáló mechanizmus természetét illetően több eltérő javaslat is született. Egyesek szerint e jelenség egyszerű operáns kondicionálást takar (Barresi és Moore, 1996; Gewirtz és Pelaez-Nogueras, 1992; Moore és Corkum, 1994). Ezzel szemben mások amellett érvelnek, hogy a társas referálás a csecsemő kialakuló tudatelméletének első jelei közé tartozik, s mint ilyen a szülő belső tudati állapotának (érzelmi attitűdjének) kikövetkeztetését és tulajdonítását igényli (Bretherton, 1991; Stern, 1985). Elképzelhető azonban az is, hogy az egyéves csecsemő – aki már jelentős tapasztalatokat szerzett a szülővel az érzelemregulatív tükröző interakciók terén – aktívan keresi a szülő érzelemtükröző reakcióját, amely a benne egymással versengő ellentétes érzelmek egyikét megerősítve azt dominanciára segíti, s ily módon megszünteti a csecsemő döntésképtelenségét. Ez utóbbi alternatíva érdekes esete lenne a szülői érzelmi kommunikáció instrumentális használatának az affektív önszabályozás terén.

Figyeljük meg továbbá, hogy a társas referálás egyidőben jelenik meg a csecsemőknél az intencionális kommunikáció több olyan új formájával, amelyekben megjelenik a másik figyelmi állapotának szándékos befolyásolására való képesség (Bates, 1979; Bretherton és Bates, 1979; Moore és

Corkum, 1994; Murphy és Messer, 1977; Tomasello, 1995). Ezek közé tartozik a mutatás- és tekintetkövetés és az olyan „protodeklaratív" gesztusok, mint a tárgymegmutatás. Érdekfeszítő kérdés, hogy vajon az ilyen – a szülőnek címzett – protodeklaratív „kommentárok" együtt járnak-e informatív érzelemkifejező arcmimikával. Ez arra utalna, hogy a csecsemő már képes egy arci érzelemkifejezés akaratlagos aktivációjával a tárgyra irányuló érzelmi attitűdjének kommunikációjára, és így érzelemkifejező viselkedése nem korlátozódna többé affektív állapotainak automatikus megjelenítésére.

Spelke és munkatársai (1995) nemrégiben evidenciával szolgáltak arra is, hogy az első év végén a csecsemő már képes a másiknak tulajdonított érzelmi állapot alapján következtetéseket levonni annak várható viselkedésére nézve. Míg kísérletükben nyolc hónapos gyerekek még nem voltak képesek egy megfigyelt személy viselkedését elővételezni annak alapján, hogy az hova nézett és milyen érzelmet fejezett ki az arca, tizenkét hónaposok már kialakítottak ilyen jellegű elvárást. Ez az eredmény arra utal, hogy egyéves korban a csecsemő már nemcsak megkülönböztetni tudja más személyek eltérő érzelemkifejezéseit, hanem azok diszpozicionális tartalmát felhasználva következtetéseket is tudnak levonni a másik várható viselkedéséről.

Úgy tűnik tehát, hogy az első év végére a csecsemők már nemcsak érzelmi állapotban „lenni" vagy érzelmileg reagálni tudnak mások érzelemkifejezéseire, hanem már képesek másoknak érzelmi állapotokat tulajdonítani és ennek alapján várható viselkedésükre következtetni is. Ez arra utal, hogy ebben a korban a csecsemők már reprezentálni tudják legalább néhány alapérzelem diszpozicionális tartalmát, méghozzá kognitíve elérhető formában. Amellett kívánunk érvelni, hogy az érzelmek ilyen szintű reprezentációja minőségileg különbözik az alapérzelmek elsődleges szintű, implicit és procedurális reprezentációinak előhúrozott automatizmusaitól.

A szelf-állapotok reprezentációs szintjei: automatikus vs. kontrollált folyamatok

A kognitív lélektanban számos dichotómia (mint pl. a procedurális/deklaratív, az implict/explicit, a tudattalan/tudatos, vagy az automatikus/kontrollált folyamatok közötti különbségtétel, ld. Shiffrin és Schneider, 1977; Karmiloff-Smith, 1992) jelzi, hogy az emberi tudatban az információ reprezentációja minőségileg különböző szinteken valósul meg. Az *automatikus*

folyamatok kifejezés olyan előhúrozott vagy túltanult viselkedésszerveződési struktúrákra utal, amelyekben az információ reprezentációja implicit módon, procedúrákba ágyazódva jelenik meg, s így nem hozzáférhető a tudat más reprezentációs rendszerei számára. Az ilyen automatizmusok merevek, perceptuálisan vezéreltek, és nem tudatosan működnek. Ezzel szemben a *kontrollált folyamatok* kifejezés akaratlagos és tudatos műveletekre utal, amelyek rugalmasak és módosíthatóak, magasabb szintű kognitív célok által vezérelhetőek és felülbírálhatják az automatizmusokat.

Ebben a keretben a csecsemő elsődleges érzelmeit veleszületett, előhúrozott, ingervezérelt, dinamikus viselkedési automatizmusoknak tekinthetjük, amelyek fölött a baba még nem rendelkezik akaratlagos kontrollal. Az érzelmek szabályozását elsősorban a gondozó végzi el, aki – a csecsemő automatikus érzelemkifejezéseit olvasva – azokra a megfelelő érzelemregulatív interakciókkal reagál. E szerint az elképzelés szerint az érzelmi állapotok önkontrollja csak akkor válik lehetővé, amikor kialakulnak azok a *másodlagos kontrollstruktúrák,* amelyek *a)* monitorozzák, detektálják és értékelik az organizmus elsődleges érzelmi állapotainak dinamikus változásait, és *b)* legátolják vagy módosítják az érzelmi reakciót, amennyiben az elővételezett automatikus affektív válasz veszélyeztetné a magasabb szintű kognitív célok teljesülését.

Ezért az elsődleges affektív állapotok önszabályozásának és akaratlagos kontrolljának előfeltétele, hogy a kontrollált folyamatok szintje folyamatosan értesüljön az organizmus diszpozicionális állapotváltozásairól, amelyek az automatikus folyamatok szintjén mennek végbe. Ebben az elméleti keretben tehát a tudatosan érzett érzelmeknek olyan *jelző funkciót* tulajdonítunk, amely informálja a tudatos, kontrollált folyamatok szintjét az organizmus automatikus folyamataiban beállt dinamikus állapotváltozásokról.

Ahogy az elsődleges érzelmi állapotok másodlagos reprezentációi kialakulnak, ez utóbbiak egy reprezentációs elaboratív folyamat tárgyai lesznek olyan tanulási folyamatok függvényeként, amelyek összekötik az érzelmi állapotokat az azokat kiváltó szituációk típusaival, illetve az érzelmi állapotokat követő tipikus viselkedéses következményekkel. Ezen a ponton az érzelmek diszpozíciós tartalma, amely a másodlagos reprezentációk részévé válik, már kognitív szinten hozzáférhető, és így alapját képezheti azon cselekvéspredikcióknak, amelyeket az érzelmi állapotok a másiknak vagy a szelfnek történő tulajdonítása során létrejönnek.

Az alábbiakban – a szülői érzelemtükrözés különböző fejlődés-lélektani funkcióinak taglalása során – javaslatot fogunk tenni arra, hogy az érzelem-

tükröző szülői viselkedés fontos oksági szerepet játszik a másodlagos érzelemreprezentációk kialakulásában az első életév során.

A szülői érzelemtükrözés szociális biofeedback modellje

A fentiekben amellett érveltünk, hogy a csecsemő kezdeti állapotában még nem érzékeli tudatosan az érzelmi állapotok által aktivált belső ingerjegyeket, vagy legalábbis az ilyen ingerjegyek még nem alkotnak olyan kategoriális csoportokat, amelyeket különálló érzelmi állapotokként percipiálhatna a baba. A következőkben arra teszünk javaslatot, hogy a csecsemő érzelemkifejező viselkedésének ismételt külső megjelenítése az érzelemtükröző szülő által alapvető „tanító" funkciót lát el, amely egyrészt a releváns belső állapotjegyekre való fokozatos szenzitizációhoz vezet, másrészt pedig létrehozza azon belső ingerjegyek megfelelő csoportosításainak azonosítását, amelyek megfelelnek a csecsemő kategoriális érzelmi állapotainak. E folyamat eredményeképpen a csecsemő képessé válik tudatosan érzékelni a kategoriális érzelmi állapotokat jelző megkülönböztető belső ingerjegyeket és ily módon detektálni és reprezentálni saját diszpozicionális érzelmi állapotait.

Ezen a ponton felmerül a kérdés: milyen módon vezethet el a csecsemő érzelmi állapotával kontingens és annak megfelelő külső érzelemkifejezés ismételt prezentációja a – korábban tudatosan nem észlelhető – belső affektív állapotra való érzékenységhez és annak felismeréséhez? Továbbá: létezik-e bármilyen empirikus evidencia a belső állapotokra való érzékenység ilyen típusú külső indukciójára?

Úgy gondoljuk, valóban létezik egy érdekfeszítő és jól dokumentált pszichológiai jelenség, amely igen erős családi hasonlóságot mutat jelen hipotézisünkkel, ez pedig nem más, mint a *biofeedback tréning* módszere (pl. Miller, 1969, 1978; Dicara, 1970). Mint tudjuk, az ilyen vizsgálatokban egy – tudatosan eredetileg nem észlelhető – belső állapot (mint például a vérnyomás) változásait folyamatosan mérik, és ezen változásokat egy velük kovariáló külső inger formájában közvetlenül percipiálhatóvá teszik a személy számára. A belső állapot változásait reprezentáló kontingens külső inger ismételt bemutatásának eredményeképpen a személy előbb-utóbb *érzékennyé válik* a belső inger változásaira, illetve – egyes esetekben – a fölötte való *akaratlagos kontroll* is kialakul, s ezen képességek fennmaradnak az együtt járó külső inger elmozdítása után is.

Feltevésünk szerint a szülői érzelemtükrözés és a biofeedback tréning szenzitizációs hatását egy és ugyanaz a pszichológiai mechanizmus közvetíti. Javaslatunk tehát az, hogy a szülői érzelemtükrözés egyfajta *természetes szociális biofeedback tréningként* funkcionál a csecsemő korai érzelmi fejlődésében. Amellett fogunk érvelni, hogy az érzelemtükrözés és a biofeedback tréning hatásáért felelős percepciós mechanizmus nem más, mint a válasz–inger kontingenciák detekciójára illetve a percipiált kontingencia maximalizálására specializálódott *kontingenciadetekciós modul* (Gergely és Watson, 1998; Watson, 1972, 1979, 1985, 1994; ld. még Lewitcka, 1988). Mielőtt azonban a fenti hipotézist részletesebben kifejtenénk, foglaljuk össze röviden a kontingencia detekciós mechanizmusról, illetve annak a csecsemő korai fejlődésében betöltött szerepéről szóló eddigi ismereteinket.

Kontingenciadetekció és -maximalizálás a csecsemőkorban

Watson (1972, 1979, 1985, 1994) számos kísérletben kimutatta egy igen korai (és minden valószínűség szerint veleszületett) komplex perceptuális tanulási mechanizmus létezését, amely a válaszok és ingerek kontingens kapcsolatának feltételes valószínűségi szerkezetét analizálja. Így például két hónapos csecsemőknél megfigyelte, hogy a lábrúgás gyakorisága megnövekedett, amennyiben ez a válasz egy kontingens ingereseményhez (egy, a csecsemő ágya felett elhelyezett mobil megmozdulásához) vezetett, de ilyen növekedés nem volt észlelhető akkor, amikor a csecsemők egy hasonló, de nem válaszkontingens eseményt tapasztaltak (Watson, 1972). Továbbá, a csecsemők a mobil mozgása feletti kontingens kontrolljuk detekciójával egy időben mosolyogni és gügyögni kezdtek, tehát szociális válaszokat adtak. Ezek az eredmények azt igazolják, hogy már igen fiatal csecsemők is képesek a saját válaszaik és külső ingeresemények közötti kontingens kapcsolatok detekciójára, és az ezáltal generált oksági kontroll élménye pozitív arousalt indukál bennük.

Bahrick és Watson (1985) preferenciális nézési paradigmát alkalmazva kimutatta, hogy három és öt hónapos csecsemők képesek különbséget tenni saját lábmozgásuk tökéletesen kontingens képe (amelyet az egyik oldalon előttük elhelyezett tévémonitoron figyelhettek meg: élő video feedback) és nem kontingens képe (amely a másik oldalon előttük elhelyezett monitoron jelent meg: késleltetett video feedback) között. Ez az eredmény arra

utal, hogy a válaszinger kontingenciák detekciójára szolgáló percepciós mechanizmus lehetővé teszi a csecsemő számára saját (test)szelfjének detekcióját és a külvilágtól való elkülönítését. Érdekes módon a fiatalabb, három hónapos csecsemők inkább nézték lábmozgásuk teljesen kontingens képét (élő feedback), míg az öt hónaposokból az ilyen tökéletes válaszinger kontingencia averziót váltott ki. E hatás természetét tovább kutatva Watson egy sor kísérletben (lásd Watson, 1994) kimutatta, hogy 3 hónapos kor után a magas, de nem tökéletes válasz–inger kontingenciákat preferálják, amelyek természetes környezetben az olyan szociális tárgyakkal való interakciókat jellemzik, mint amilyet egy, a csecsemőre ráhangolódó „elég jó" anya nyújt. Ez az eredmény – együtt annak kimutatásával, hogy a magas fokú kontingens kontroll detekciója szociális válaszokat, pl. mosolygást hív elő – arra utal, hogy a kontingencia detekció a szociális tárgyak korai azonosításának alapmechanizmusaként is funkcionálhat, és hozzájárulhat a korai kötődés kialakulásához (Watson, 1972, 1985).

Hogyan működik a kontingenciadetekciós mechanizmus? Watson (1979, 1994) evidenciákkal szolgál arra nézve, hogy a kontingenciadetekciós modul két egymástól független almechanizmust tartalmaz, amelyek a kontingens válaszinger események feltételes valószínűségi szerkezetének különböző aspektusait elemzik: az egyik – amelyet „elégségességi indexnek" nevezünk – időben előre néz és azt regisztrálja, hogy mi a feltételes valószínűsége annak, hogy egy adott ingeresemény egy adott válasz kiadását követően létrejöjjön, míg a másik – amelyre mint „szükségességi indexre" utalunk – időben visszafele tesztel, megállapítva annak feltételes valószínűségét, hogy egy adott ingereseményt megelőzött egy adott válasz kibocsátása.

Illusztrációként képzeljünk el egy helyzetet, amelyben a csecsemő jobb lábára egy spárgát kötünk, melynek másik végét egy mobilhoz erősítjük. Így bármikor, amikor a csecsemő jobb lábával rúg, a mobil megmozdul. Nyilvánvaló, hogy annak feltételes valószínűsége, hogy a csecsemő lábrúgása a mobil megmozdulásához vezet: 1,00 (elégségességi index). Amennyiben a mobil mindig megmozdul, amikor a csecsemő rúg, de soha nem mozdul meg anélkül, hogy a baba rúgna (ami a szükségességi indexet szintén 1,00-es értékre állítja), a csecsemő tökéletesen kontrollálja a mobil mozgását.

Képzeljük el azonban, hogy a mobil mozgásainak felét a fel-feltámadó szél okozza, vagy mondjuk a kísérletvezető, akinek kezében szintén van egy spárga, ami a mobilhoz van kötve. Ebben az esetben az időben visszafelé tesztelés – amely azt figyeli, hogy megelőzte-e lábrúgás a mobil meg-

mozdulását – csupán 0,5 értékű feltételes valószínűséget fog jelezni (szükségességi index), míg az elégségességi index továbbra is 1,00-es értéket mutat. Így, noha a csecsemő válasza továbbra is százszázalékos hatékonysággal bír az ingeresemény kiváltását illetően, a baba kontrollja a mobil mozgása felett mégiscsak csökken. Figyeljük meg, hogy az ilyen jellegű helyzet igencsak tipikus a csecsemő és szociális környezete közötti viszonyra nézve: még a legodaadóbb anya sem képes felvenni gyermekét (ingeresemény) minden egyes alkalommal, amikor a csecsemő sírni kezd (válasz, ily módon redukálva az elégségességi indexet); és ugyancsak lesznek alkalmak, amikor az anya felveszi a csecsemőt annak ellenére, hogy az utóbbi nem sírt (ez pedig a szükségességi indexet csökkenti).

Még egy további információra van szükségünk a kontingenciadetekciós mechanizmus működését illetően, mielőtt visszatérhetünk az érzelemtükrözés problematikájához. Watson (1979) amellett érvel, hogy amennyiben a kontingens kontroll mértékének két indexe eltérő értéket mutat, mindig lehetséges, hogy a csecsemőnek nem sikerült azonosítania az ingeresemény feletti kontrolljának valóságos mértékét. Képzeljük el például, hogy a válasz kategória, amelyet a csecsemő tesztel a „bármelyik lábammal való rúgás". Tételezzük fel azonban, hogy a mobil csupán a csecsemő jobb lábához van rögzítve, s ily módon csak akkor mozdul meg, ha a csecsemő a jobb lábával rúg: más körülmények között a mobil mozdulatlan marad. Feltéve, hogy a csecsemő egyforma gyakorisággal rúg mindkét lábával, arra a következtetésre fog jutni, hogy lábrúgása csupán az alkalmak felénél mozdítja meg a mobilt, ami az elégségességi indexet a 0,5-ös értékre állítja. A szükségességi index azonban az 1,00-es értéket fogja felvenni, mivel minden egyes mobil mozgást megelőz egy (jobb) lábrúgás.

Ily módon, amennyiben a szükségességi index értéke meghaladja az elégségességi index értékét, mindig lehetséges, hogy a megfigyelt válaszosztály túl széles, és annak leszűkítésével a csecsemő felfedezheti, hogy valójában erősebben kontrollálja az ingereseményt, mint azt előzőleg felmérte. Fenti példánkban, amennyiben a csecsemő stratégiát változtat és leszűkíti a vizsgált válaszkategóriát a „jobb lábbal való rúgásra", ezzel sikerülni fog feltornásznia az elégségességi index mértékét annyira, hogy a két index egyenlő értéket fog mutatni, azt jelezve, hogy a csecsemő jobb lábrúgásaival teljes mértékben kontrollálja a mobil mozgását. Általában véve: bármikor, ha a szükségességi index értéke meghaladja az elégségességi index mértékét, jó stratégia a csecsemő számára a vizsgált válaszkategória *leszűkítése* arra, hogy felfedezze az ingeresemény feletti kontingens kontrolljának maximális érté-

két (kontingenciamaximalizálás). (Figyeljük meg, hogy ez a stratégia az ellentétes irányban szintén működik: amennyiben az elégségességi index magasabb a szükségességi index mértékénél, ahhoz, hogy a kontingenciát maximalizálja, a csecsemőnek ki kell tágítania a vizsgált válaszosztály határait.)

Watson (1979) amellett érvel, hogy a csecsemő valóban alkalmazza ezt az igencsak szofisztikált kontingenciamaximalizáló stratégiát aktívan kísérletezve azzal, hogy válaszkategóriáit leszűkíti vagy kiterjeszti annak függvényében, hogy milyen irányú egyenlőtlenséget mutat a kontingenskontroll elégségességi, illetve szükségességi indexe. Az az eredménye, hogy a válaszadás gyakorisága akkor a legmagasabb, amikor mind az elégségességi, mind a szükségességi index értéke elég magas és *egyenlő,* alátámasztani látszik a fenti hipotézist. Ez azért lehet így, mert ha megemeljük a két index relatív értékének bármelyikét (s ezáltal egyenlőtlenséget hozunk létre köztük), ez a válaszadás gyakoriságának redukciójához fog vezetni, mivel – a kontingenciamaximalizálás stratégiáját követve – a csecsemő vagy bevezet egy új, versengő választ (a válszosztály kiszélesítésének érdekében), vagy pedig leszűkíti a vizsgált válaszkategóriát (például kevésbé élénken vagy csak részlegesen válaszolva). (A kontingenciadetekciós és -maximalizációs modell további részleteihez, illetve az azt alátámasztó evidenciákhoz lásd Watson, 1972, 1979, 1994; továbbá Lewitcka, 1988).

Kontingenciadetekció mint a biofeedback-tréning és a szülői érzelemtükrözés közös mechanizmusa

Javaslatunk szerint a fent vázolt kontingenciadetekciós mechanizmus egyik funkciója abban áll, hogy mediálja a belső állapotjegyekre való szenzitizációt, amely a biofeedback tréning eredményeképpen létrejön (Miller, 1969, 1978; Dicara, 1970). A biofeedback esetében a személyt arra instruálják, hogy próbáljon egy belső (cél)állapotára (pl. a vérnyomására) figyelni, miközben annak változásai kontingens kapcsolatban állnak egy külső ingermegfelelő megjelenésével vagy eltűnésével. Az így monitorozott belső (cél)állapot módosulásai egy sor további változást eredményeznek a személy belső (interoceptív és proprioceptív) állapotaiban és esetleg perifériális, külsőleg percipiálható állapotváltozásokhoz is vezethetnek. Figyeljük meg, hogy ezeknek a belső és külső ingereknek a halmaza nem csak az őket okozó belső (cél)állapottal lesznek kontingens kapcsolatban, hanem az ez utóbbival kovariáló külső feedback ingerrel is.

Tételezzük fel, hogy amikor csak a külső feedback inger megjelenik, a személy kontingenciadetekciós mechanizmusa beindítja az időben visszafelé irányuló kontingenciaanalízist (szükségességi index) olyan belső állapotváltozásokat és viselkedéses válaszokat keresve, amelyek aktívak voltak nem sokkal a „tanító" inger, azaz, a külső biofeedback inger megjelenése előtt. Ugyanakkor a kontingenciadetekciós mechanizmus másik komponense az időben előre nézve szintén monitorozni kezdi a figyelt belső és külső ingerek halmazának kontingens hatásait (szükségességi index), azt tesztelve, hogy aktivációjuk milyen mértékben prediktálja a külső biofeedback inger megjelenését. A kontingenciamaximalizációs stratégiának megfelelően a rendszer fokozatosan növelni vagy csökkenteni fogja a megfigyelt belső és külső állapotjegyek azon halmazát, amelyet a vizsgált belső (cél)állapottal asszociál. E folyamat eredményeképpen a kontingenciadetekciós mechanizmus előbb-utóbb azonosítani fogja azoknak a belső és külső állapotjegyeknek a halmazát, amelyek a legmagasabb fokú kontingens variációt mutatják a külső biofeedback ingerrel és – ennél fogva – az azzal kovariáló belső (cél)állapottal is. Így a személy idővel perceptuálisan érzékennyé válik azon (belső és külső) állapotjegyekre, amelyek együttes jelenléte jelzi a belső (cél)állapot megváltozását, és megtanulja csoportosítani őket. Ennek folytán válik lehetővé a belső (cél)állapot változásainak detekciója és önattribúciója.

Hipotézisünk értelmében hasonlóképpen mediálja a kontingenciadetekciós mechanizmus azt a szülői érzelemtükrözés indukálta folyamatot is, melynek eredményeképpen a csecsemő kategoriálisan csoportosítja és perceptuálisan érzékennyé válik az érzelmi állapotokat indikáló ingerjegyekre. Egy adott érzelmi állapot aktivációja a csecsemőnél kétfajta automatikus ingerkövetkezménnyel jár: (a) egyrészről jellegzetes belső fiziológiai állapotváltozásokat eredményez, (b) másrészről pedig kioldja az adott érzelmet automatikusan megjelenítő arckifejezéseket és vokális viselkedéses gesztusokat. Ezen érzelemkifejező viselkedések aktivációja pedig egy sor további olyan belső (proprioceptív) ingerületet indukál, melyek ily módon kontingens variációt mutatnak a belső érzelmi (cél)állapottal.

Tény persze, hogy az egyes ingerjegyek, amennyiben csak önmagukban tekintjük őket, relatíve alacsony fokú prediktív validitást fognak mutatni a belső (cél)állapot tekintetében, mivel ezek az ingerjegyek gyakran más belső állapotok megjelenésekor is aktiválódnak. Ugyanakkor van evidenciánk (Ekman és mtsai., 1983, Ekman, 1992; Izard és Malatesta, 1987) arra nézve, hogy létezik egy sor alapérzelem, amelynek jelenléte egyrészről belső állapotjegyek megkülönböztethető sajátos mintázatának aktivációját ered-

ményezi, másrészről pedig az érzelemkifejező viselkedéses jegyek ugyancsak jellegzetes konfigurációját oldja ki. Ezért ezeknek a belső és külső jegyeknek a kombinációja együtt igen erős indikációval szolgál a megfelelő érzelmi állapot jelenlétére nézve. Ugyanakkor, korábbi feltételezésünk értelmében kezdeti állapotában a csecsemő még nem érzékeli tudatosan a belső állapotjegyek eme kategoriális csoportjait. Így ahhoz, hogy képessé váljon detektálni és önmagának tulajdonítani saját érzelmi állapotait, először szenzitizálódnia kell a releváns belső állapotjegyekre és egy kategoriális csoportba kell foglalnia azokat, amelyek együtt járnak az adott diszpozicionális állapottal. A jelen hipotézis szerint ezt a tanulási folyamatot teszi lehetővé a szülő azáltal, hogy a csecsemő állapotával kontingens külső biofeedback ingerléssel szolgál a baba érzelemkifejezéseit tükröző empatikus, ráhangolódó viselkedések formájában.

Elképzelésünk szerint tehát a szülő, aki (szemben a kisbabával) képes olvasni és értelmezni a csecsemő belső érzelmi állapotait kifejező vokális, poszturális és arcon megjelenő gesztusait, érzelemszabályozó interaktív viselkedéseinek részeként érzelemtükröző kifejezéseivel ismételten külsőleg megjeleníti azokat a csecsemő számára. Ezt az interaktív folyamatot úgy tekinthetjük, mint az instrukciós tanítás egy intuitív formáját, amelyben a „tanító" funkciót a szülő érzelemreflektív gesztusainak ismételt prezentációja látja el, amelynek megjelenése együtt jár a csecsemő megfelelő diszpozicionális érzelmi állapotának aktivációjával.[5]

[5] Nemrégiben figyeltünk fel arra, hogy a tudatfilozófus Dennett (1991) – a pszichológusoknak címzett eredeti javaslatai egyikeként – egy, a mi hipotézisünkhöz sok szempontból hasonló ötlettel állt elő arra nézve, hogy hogyan lehetne egyfajta biofeedback tréning segítségével visszaállítani az ún. „vaklátásban" szenvedő agysérült páciensek perceptuális tudatosságát. Az okcipitális agyi területek sérülésének következtében az ilyen páciensek (lásd Weiskrantz, 1986) ugyan elvesztik látómezőjük egy részére vonatkozó tudatos érzékelésük képességét, de – kényszerített találgatási helyzetben – mégis a véletlennél szignifikánsan jobban képesek beszámolni a vakterületen megjelenített vizuális ingerek bizonyos jellegzetességeiről. Mindazonáltal csak akkor képesek a nem tudatos vizuális információt válaszaikban ily módon felhasználni, ha a kísérletvezető jelzi számukra, hogy mikor találgassanak. Dennett javaslata az, hogy tanítsuk a vaklátó pácienseket arra, hogy „találják ki, hogy mikor találgassanak", mégpedig úgy, hogy külső biofeedback ingerrel jelezzük nekik, hogy mikor vannak (nem tudatos) informált állapotban, melyben a sikeres találgatás lehetővé válik számukra. Dennett (332 o.) szerint nincs kizárva, hogy egy ilyen „biofeedback mankó" kezdeti használatát követően a vaklátók egy idő után megtanulják kitalálni, hogy mikor tudnak sikeresen találgatni. Ha ez így lenne – spekulál Dennett – akkor az is elképzelhető, hogy a vaklátókban kialakulna egyfajta tudatosság is arról, hogy mikor vannak vizuálisan informált

Így, feltételezésünk szerint a csecsemő – a szülő érzelemtükröző kifejezését percipiálva – alkalmazni kezdi a kontingenciadetekciós algoritmust időben visszafelé tesztelve (szükségességi index), hogy azonosítsa azokat a belső és viselkedéses válaszjegyeket, amelyek megelőzték a szülői érzelemreflektív viselkedést. Ugyanakkor szintén elkezdi megvizsgálni a belső és viselkedéses jegyek tesztelt csoportját időben előretekintve is (elégségességi index), hogy megállapítsa azok prediktív erejét a szülői célviselkedésre vonatkozóan. Ezek után a kontingenciadetekciós mechanizmus – a kontingenciamaximalizálási stratégiát (Watson, 1979) követve – összehasonlítja az elégségességi, illetve a szükségességi index által regisztrált kontingens kontroll fokát, és ennek függvényében kiszélesíti vagy redukálja a vizsgált válaszjegyek halmazát aszerint, hogy a kontingens kontroll két indexe közötti esetleges egyenlőtlenség milyen irányú. E folyamat elvezet a belső ingerek és viselkedéses jegyek azon csoportjának azonosításához, amelyek összesített predikciós értéke a szülői érzelemtükröző viselkedés feletti legmagasabb fokú kontingens kontrollt jelzi. Továbbá, mivel a szülő érzelemreflektív gesztusai együtt járnak a szülő által a csecsemőnek tulajdonított belső diszpozicionális érzelmi állapot jelenlétével, a kontingenciaelemző folyamat által egy kategóriába sorolt állapot- és viselkedéses jegyek csoportja szintén megfelelést fog mutatni a csecsemő érzelmi állapotával.

A szülői érzelemtükrözés szerepe a csecsemő érzelmi állapotainak közvetlen szabályozásában

Az érzelemtükröző szülői viselkedések funkciójára vonatkozó elképzelések között általában központi szerepet kap az a nézet, mely szerint az ilyen empatikus szülői megnyilvánulások szerepet játszanak a csecsemő érzelmi állapotainak közvetlen szülői szabályozásában. Mivel ez a kijelentés első hallásra sokak számára magától értetődőnek tűnhet, érdemes lesz röviden megvizsgálnunk néhány olyan megfigyelést, amelyek fényében a fenti nézet legalábbis megkérdőjelezhetővé válhat. Így például lehetséges amellett érvelni, hogy csupán abból, hogy az empatikus érzelemtükröző gesztusok a

(5. folyt.) állapotban. Saját szavaival: a páciens „nem csak, hogy informálttá válik a fény mozgását illetően, de rá is eszmél arra, hogy informálttá vált…, azaz egy másodszintű gondolata lesz arról, hogy éppen egy elsőszintű gondolata volt" (332–333 o.).

szülői érzelemszabályozó interakciók közben jelennek meg, még nem következik egyértelműen, hogy valóban oksági szerepet játszanak a kívánt érzelmi állapotváltozás létrehozásában. Végül is az érzelemtükrözéses gesztusok egy sor olyan egyéb szülői viselkedésbe ágyazva jelennek meg (mint például a fizikai kontaktus, simogatás, ölelés, vokális ingerlés, vagy az irritáló ingerforrástól való elfordítás), amelyeknek az érzelemtükrözéstől függetlenül is nyilvánvaló érzelemszabályozó hatása van. Továbbá az is ellentmondásosnak tűnhet egyesek számára, hogy egy, a szülő arcán megjelenő *negatív* érzelemkifejezés (még akkor is, ha a csecsemő szabályozandó érzelmi állapotát tükrözi) a csecsemő negatív állapotának csökkenéséhez, nem pedig eszkalációjához vezethet. Ilyen érvek alapján meggyőzőnek tűnhet az a nézet, mely szerint a szülői érzelemtükrözésnek valójában nincs is közvetlen oksági szerepe a csecsemő érzelemszabályozásában. Ebből a szempontból nézve a szülői érzelemtükröző gesztusok a csecsemő érzelmi állapotával való empatikus szülői identifikáció melléktermékének tekinthetők. Az ilyen érzelmi azonosulás vezet el a csecsemő állapotát valóban szabályozó szülői viselkedések (mint pl. az ölelés vagy ringatás) kioldásához, míg az ezekkel együtt járó empatikus érzelmi tükrözéses reakciók nem játszanak funkcionális szerepet az állapotszabályozás létrejöttében.

A fenti érvek ellenére a következőkben mégis amellett fogunk érvelni, hogy az érzelemszabályozó szülői interakciók során megjelenő érzelemtükröző szülői reakciók jelentős szerepet játszanak a csecsemő érzelmi állapotának adaptív megváltoztatásában. Mint látni fogjuk, a szülői érzelemtükröző gesztusok értelmezését mediáló kontingenciadetekciós és kontingenciamaximalizálási folyamat több módon is közvetlenül hozzájárulhat a szülői interakciók érzelemszabályozó hatásához.

Először is figyeljük meg, hogy a szülői érzelemtükröző gesztusok nem kísérik folyamatosan a csecsemő negatív érzelemkifejező viselkedéseit. Inkább arról van szó, hogy a szülő időről időre rövid empatikus ráhangolódásai során egy-egy érzelemtükröző gesztussal mintegy „bekapcsolódik" a csecsemő negatív érzelmi állapotába, amit aztán (váltakozó hosszúságú) szünet követ, mielőtt az újabb empatikus érzelemreflektív gesztus megjelenne. (Természetesen a tükrözési szünet alatt a szülő továbbra is folytathatja egyéb érzelemszabályozó aktivitásait, például a simogatást, ringatást vagy a beszédet.) A tükröző aktusok eme ciklikus idői eloszlása valószínűleg az egy másik személy érzelmi állapotával való empatikus identifikáció folyamatának természetes következménye: az empatikus érzelemkifejezések általában rövid kommunikatív gesztusok, nem pedig folyamatos állapotkifejezések.

Ugyanakkor a tükröző interakciók ebből következő idői szaggatottságának érdekes következményei vannak a kontingenciaanalízis szempontjából.

Tételezzük fel, hogy a kontingenciadetekciós mechanizmus éppen időben visszafelé teszteli annak feltételes valószínűségét (szükségességi index), hogy a csecsemő egyes érzelmi állapotjegyei megelőzik a szülői érzelemtükröző gesztus megjelenését. Nyilvánvaló, hogy a szükségességi index igen magas kontingenciaértéket fog jelezni, mivel az empatikusan ráhangolódó szülő általában csak olyankor fog érzelemtükröző gesztusokat megjeleníteni, amikor a megfelelő negatív érzelmi állapot valóban megjelenik a csecsemő érzelmi viselkedésében. Ugyanakkor, amennyiben a kontingenciadetekciós mechanizmus időben előrenézve tesztel (elégségességi index), hogy megállapítsa annak feltételes valószínűségét, hogy a csecsemő érzelmi reakcióit követően megjelenik-e a szülő érzelemtükröző gesztusa, az elégségességi index csak jóval alacsonyabb fokú kontingens kontrollt fog jelezni, mivel a tükrözési szünetek idején megjelenő érzelemkifejezéseket nem fogja követni a szülő empatikus érzelemtükröző viselkedése. Összefoglalva tehát: egy empatikus, a csecsemő állapotaira ráhangolódó szülő esetén – az érzelemtükröző szülői viselkedések ciklikus idői megoszlásának következményeképpen – az elégségességi index jelentősen alacsonyabb fokú kontingens kontrollt fog mutatni, mint a szükségességi index.

A kontingenciamaximalizálási hipotézis (Watson, 1979) értelmében amennyiben a szükségességi index magasabb, mint az elégségességi index, a csecsemő *redukálni fogja* saját válaszainak vizsgált osztályát annak érdekében, hogy megállapítsa, hogy ezáltal közelíteni tudja-e a két index értékét egymáshoz, ily módon felfedezve a szülői érzelemtükröző gesztusok fölötti kontingens kontrolljának valódi értékét. Figyeljük meg, hogy ennek következtében csökkenteni fogja érzelmi válaszainak halmazát, illetve azok megjelenítésének gyakoriságát és relatív intenzitását. Így a szülői érzelemtükröző gesztusok feletti kontingens kontroll maximális fokának felfedezésére irányuló törekvés eredményeképpen *bekövetkezik a csecsemő negatív érzelemkifejező viselkedései gyakoriságának és intenzitásának redukciója,* ami a negatív érzelmi állapot szabályozásához (mérsékléséhez) vezet.

A csecsemő kontingenciaanalízisének eredményeképpen létrejött affektusszabályozás másik forrása a szülői érzelemtükröző megnyilvánulások kontrollálásával és létrehozásával kapcsolatos *oksági hatékonyság* élménye. Mint már láttuk, van rá bizonyíték (Watson, 1972, l994), hogy a magas szintű kontingens kontroll észlelése pozitív arousalt indukál a csecsemőkben (s így pozitív szociális válaszokat, pl. mosolygást, gügyögést vált ki belőlük).

Egyben az is megfigyelhető (Watson, 1979), hogy a csecsemők motiváltak arra, hogy viselkedésük módosításával (kontingenciamaximalizálási stratégia) rátaláljanak kontingens kontrolljuk tényleges szintjére. Így a szülő érzelemtükröző viselkedése fölötti kontingens kontroll észlelése pozitív affektust vált ki a csecsemőből, ami reciprok gátláson keresztül várhatóan tovább csökkenti a csecsemő negatív érzelmi állapotát.

A fentebb bemutatott kontingenciaészlelés és -maximalizálás komplex folyamatának további érdekes jellegzetessége, hogy a csecsemő a bekövetkezett érzelemszabályozást úgy fogja átélni, mint aminek *ő maga az aktív létrehozó ágense.* Azzal párhuzamosan, hogy oksági hatékonyságot él át saját belső érzelmi állapota externalizált megjelenítésében (azaz a felnőtt érzelemtükröző gesztusainak kiváltásában), egyben azt is észleli, hogy negatív affektív állapotában pozitív irányú változás jött létre. Ennélfogva feltételezhető, hogy a szülői érzelmi tükrözés útján létrehozott sikeres érzelemszabályozó interakciók szolgáltatják azt a tapasztalati hátteret, amelynek alapján a *szelf mint önszabályozó ágens* élménye kialakul.[6] Más szavakkal: feltételezhető, hogy az érzelemszabályozó tükrözéses interakciók szolgáltatják azt az eredeti alaphelyzetet a csecsemő számára, amelyben megtanulhatja, hogy belső érzelmi állapotainak kívülre helyezésével, külső megjelenítésé-

[6] Ebből a szempontból nézve érdekes egymással szembeállítani a szülői érzelmi tükrözés útján és más (esetleg ugyanolyan hatékony) szülői stílussal megvalósított érzelemszabályozó interakciókat, mint például az ún. „felrázó megnyugtatást" *(disruption soothing)*. Ezt a fajta érzelemszabályozást akkor tapasztaljuk, amikor a szülői viselkedés a csecsemőből hirtelen valamilyen intenzív, a szabályozni kívánt eredeti negatív érzelemmel ellentétes érzelmet vált ki, például azáltal, hogy a babát feldobálják a levegőbe vagy csiklandozzák. Mivel az ilyen típusú érzelemszabályozás közben a csecsemőnek nincs kontingens kontrollja a benne létrejövő állapotváltozás fölött, ezért valószínű, hogy azt nem mint aktív ágens éli át, hanem passzívan elszenvedett, kívülről kiváltott érzelemváltozásként tapasztalja meg. Egy további érdekes különbség a „felrázó megnyugtatás" és a tükrözéssel megvalósított megnyugtatás között az átélt állapotváltozás feletti oksági kontroll forrásával (locus of causal control) kapcsolatos. A tükrözéssel létrehozott megnyugtatásnál a csecsemő *belső* oksági kontrollt érzékel, mivel – az állapotváltozás fölötti kontingens kontrollja következtében – ágensként aktív oksági hatékonyságérzést él át. Ezzel szemben a „felrázó megnyugtatás" esetében a csecsemő a saját állapotváltozása feletti kontroll forrását egy *külső* ágensnek vagy eseménynek fogja tulajdonítani. Ennek alapján megkockáztathatónak tűnik az a feltételezés, hogy ha csecsemőkorban valakit rendszeresen a megnyugtatásnak vagy az egyik vagy a másik formájában részesítenek, akkor ezen korai élmények befolyásolhatják az oksági forrás tulajdonításban (belső, ill. külső kontroll) később megjelenő kognitív attribúciós stílusbeli egyéni különbségeket is, amit a „locus of control" irodalom jól dokumentál (Rotter, 1966).

vel sikeresen képes szabályozni saját affektív impulzusait. Míg ezen a kezdeti szinten a folyamat megvalósulásához az externalizáció közegeként alapvető fontosságú szerepet tölt be az érzelemtükröző szülő, később a szimbolikus mintha-játékban a gyerek már szülői mediáció nélkül is képes belső állapotainak kívülre helyezett változatát létrehozni.[7]

A szülői érzelmi tükrözés reprezentációs vonatkozásai: a „jelöltségi" hipotézis

Fordítsuk most a szót a szülői érzelmi tükrözéses interakciók természetének egy másik sajátosságára. Az állapotszabályozó interakciók során megjelenő szülői érzelmi tükrözés egyik legérdekesebb – és első látásra némileg paradoxnak tűnő – vonása az, hogy a negatív érzelmi állapotban lévő babának a szülő maga is egy *negatív* érzelemkifejezést mutat be, miközben egyben sikeresen meg is nyugtatja a csecsemőt. Hogyan értelmezi a baba a szülő negatív érzelemkifejezését, és hogy lehetséges, hogy egy negatív érzelmi megnyilvánulás bemutatása adaptív módon hozzájárul a csecsemő érzelmi állapotának pozitív irányú megváltoztatásához?

Korábban már kifejtettük, hogy a csecsemő az érzelemkifejező gesztusok diszpozicionális tartalmát először úgy sajátítja el, hogy megfigyeli másoknál az érzelemkifejezések viselkedéses következményeit. Tételezzük fel, hogy a csecsemő már kialakította ily módon egy adott érzelemkifejezés diszpozicionális jelentésének reprezentációját. Amennyiben a szülő az érzelemszabályozó interakciók során a megfelelő érzelmet kifejező tükröző választ ad, ez nyilvánvalóan magában rejti az érzelem téves tulajdonításának veszélyét. A csecsemő ti. feltételezhetően felismeri a szülő érzelemtükröző viselkedése által kifejezett érzelem tartalmát, de vajon honnan tudja, hogy ez a kifejezés a saját maga – és nem a szülő – érzelmi állapotára vonatkozik? A tükrözött érzelem téves, azaz a szülőnek történő tulajdonítása különösen problematikus lenne olyan esetekben, amikor az érzelemszabályozó interakciók során a csecsemő valamely *negatív* érzelmi állapotát, mondjuk, haragját vagy félelmét tükrözi a szülő. Amennyiben a csecsemő a szülő által kifejezett negatív érzelmet téve-

[7] Ennek az elképzelésnek, valamint az érzelemszabályozó szülői tükrözés és a szimbolikus mintha-játékkal megvalósuló érzelmi önszabályozás képességének megjelenése közötti fejlődési kapcsolatra irányuló hipotézisnek részletesebb kifejtését ld. Gergely (1995 a, b).

sen a szülőnek tulajdonítaná, akkor saját negatív érzelmi állapota, ahelyett, hogy csökkenne, minden bizonnyal fokozódna, mivel egy félelemteli vagy haragos szülő látványa egyértelműen riasztó (és ha rendszeresen megjelenik, traumatikus, lásd Main és Hesse, 1990) a csecsemő számára.

A kérdés tehát a következő: honnan tudja a csecsemő, hogy az a diszpozicionális állapot, amire a másikon percipiált tükröző érzelemkifejezés referál, valójában a saját érzelmi állapotának felel meg, s nem pedig a szülőének, akinek az arcán az érzelemkifejezés megjelenik? Más szavakkal: hogyan érti meg a csecsemő, hogy a szülői érzelemtükröző kifejezés egy *speciális referenciális tulajdonsággal* bír, amennyiben az a baba érzelmének reflekciója, nem pedig a szülőé? A következőkben amellett fogunk érvelni, hogy ezt a tulajdonítási problémát a szülő érzelemkifejező megnyilvánulásainak egy sajátos perceptuális jellegzetessége oldja fel, amire mint a tükröző érzelemkifejezések *„jelöltségére"* fogunk utalni.

Winnicott (1967) az anyai tükrözés szerepéről szóló nagyhatású tanulmányában azt állítja, hogy a csecsemő, aki anyját nézi, miközben az anya is ránéz, *saját magát* látja anyja arcában. Ez azért van így, mondja Winnicott, mert amikor „az anya a babát nézi… *az, ahogyan kinéz, összefügg azzal, amit ott lát (what she looks like is related to what she sees there)*" (p. 131, kiemelés tőlünk). Winnicott eme sommás kijelentésében azonban teljesen implicit marad annak a komplex strukturális relációnak a jellege, melynek révén az anya és a baba arckifejezése összekapcsolódik. A következőkben ezért részletesebben megvizsgáljuk az érzelemszabályozó tükrözéses interakciók szerkezetét, hogy jobban lássuk, melyek a tükrözésnek azok a jellegzetességei, amelyek lehetővé teszik a csecsemő számára, hogy *a tükröző arckifejezést saját állapota reflexiójaként értelmezze.*

Mindenekelőtt azt kell belátni, hogy a szülő tükröző arckifejezésének látványa minőségileg különbözik attól, amit valaki akkor lát, amikor egy tükörben nézi saját képmását. A baba számára nem jelent könnyű feladatot saját arcának felismerése a tükörben, és kétéves koruk előtt erre a kognitív teljesítményre nem is képesek még a csecsemők (Gallup és Suarez, l986; Gergely, 1994; Lewis és Brooks-Gunn, 1979). Továbbá szemben a szülői affektustükröző érzelmi kifejezéseivel, a tükörkép tökéletesen megfelel a csecsemő vizuális jegyeinek, és ugyancsak teljesen kontingens a baba viselkedésével is. Ennek alapján valószínűnek látszik, hogy mások azok a folyamatok, amelyek segítségével a csecsemő azonosítja, hogy a szülő érzelemtükröző kifejezései a saját (és nem a szülő) érzelmi állapotaira utalnak, mint azok, amelyek a tükör reflektív tulajdonságának megértéséhez vezetnek.

Ha megvizsgáljuk a szülő tükröző kifejezésének és a csecsemő állapotkifejező viselkedésének ingertulajdonságai közötti strukturális kapcsolatot, világossá válik, hogy a „tükrözés" kifejezés valójában igencsak félrevezető terminológia. Mindenekelőtt, bármilyen jól hangolódik is rá a szülő a baba állapotára, arcának és hangjának tükröző vonásai sohasem fognak tökéletesen illeszkedni a csecsemő kifejező viselkedésének téri, idői és intenzitásbeli paramétereihez. Ez nagyon lényeges, hiszen tudjuk, hogy a csecsemő rendkívül érzékeny a tökéletes, valamint a magas, de nem tökéletes szintű inger–válasz kontingenciák közötti különbségre, és már nagyon korán felhasználja ezt az információt arra, hogy az ingereket elkülönítse aszerint, hogy azok a szelfhez vagy a szociális tárgyakhoz tartoznak-e (Bahrick és Watson, 1985; Watson, 1979; l994). Ez azért is fontos, mert ennek alapján egyértelmű, hogy annak puszta felismerése, hogy saját állapotkifejező viselkedései és a felnőtt affektustükröző megnyilvánulásai között magas (de semmiképpen sem tökéletes) megegyezés áll fenn, még nem elég ahhoz, hogy a baba saját magára vonatkoztatva értelmezze a szülő tükröző érzelemkifejezéseit.

Másodszor, fel kell ismernünk, hogy amennyiben a szülő – abbeli erőfeszítésében, hogy olyan hitelesen tükrözze a baba érzelmi állapotát, amennyire csak képes rá – a megfelelő érzelmet saját normális, mindennapi érzelemkifejezésével jelenítené meg, akkor a téves tulajdonítás veszélye drámaian megnövekedne, mivel a csecsemő a szülő affektuskifejezését mint valódi érzelmi megnyilvánulást azonosítaná, és így a megfelelő diszpozicionális érzelmi állapotot a szülőnek tulajdonítaná.

Ezért azt feltételezzük (lásd Gergely, 1995 a, b), hogy az anyák ösztönösen száliens módon „megjelölik" affektustükröző megnyilvánulásaikat, mégpedig úgy, hogy azok perceptuálisan tisztán elkülöníthetővé váljanak a nekik megfelelő valódi anyai érzelemkifejezésektől. A jelöltség elérésének tipikus módja az, hogy valódi érzelemkifejezésüknek valamilyen *eltúlzott, transzformált változatát* hozzák létre,[8] hasonlóan ahhoz a jellegzetes „mint-

[8] Persze nem új az a gondolat, hogy amikor a felnőttek kisgyerekekkel kommunikálnak, egy erre a célra specializálódott, a normálistól eltérő beszédregisztert, illetve sajátosan jelölt kommunikációs kódot használnak. A verbális kommunikáció irodalmában ezt mint „dajkabeszédet" *(motherese)* vagy mint „csecsemőnek irányított beszédet" *(infant-directed speech)* írják le (Ferguson, 1964; Snow, 1972; Fernald, 1991, 1992). Ezt a kommunikációs formát sajátos fonológiai, szintaktikai, valamint prozódiai jegyek jellemzik, például a hangmagasság megemelkedése vagy a hangmagasság eltúlzott modulációja. Míg egyes kutatók szerint a csecsemőnek irányított beszéd jellegzetes prozódiai mintázatának bizonyos aspektusai a

ha"-módhoz, amellyel a szimbolikus játékokban fejezzük ki a szereplők elképzelt érzelmi (és egyéb) állapotait. Mindemellett a „jelölt" tükröző érzelemkifejezés továbbra is eléggé hasonló marad a szülő reális, normatív érzelemkifejezéséhez, ahhoz, hogy a csecsemő felismerje a kifejezett érzelem valódi diszpozicionális tartalmát. Hipotézisünk értelmében azonban az érzelemkifejezés „jelöltségének" az a következménye, hogy az adott érzelem szülőnek való tulajdonítása gátlás alá kerül. Ezt a folyamatot *referenciális lekapcsolásnak* fogjuk nevezni,[9] arra utalván ezzel, hogy a jelölt affektív megnyilvánulás értelmezésekor az érzelemkifejezés és az azt létrehozó ágens megfelelő diszpozicionális állapota közötti referenciális kapcsolat *felfüggesztődik:* az észlelt érzelem mintegy „lekapcsolódik" arról a személyről, aki azt kifejezi.

(8. folyt.) korai nyelvi fejlődést segítik elő (például azáltal, hogy jobban kiemelik a szóhatárokat), ugyanakkor újabban kimutatták, hogy a dajkabeszédnek számos egyéb alapvető preverbális rendeltetése is van, mint például a csecsemő figyelmének irányítása, vagy izgalmi szintjének, érzelmi állapotának befolyásolása, illetve szándékok és érzelmek közvetítése (Fernald, 1991, 1992; Stern és mtsi., 1983). A csecsemőnek irányított beszéd eltúlzott intonációs kontúrja minden kultúrában univerzálisan megjelenik (Fernald, 1991), és a túlhangsúlyozott prozódia előnyben részesítése a csecsemő veleszületett tulajdonsága (Cooper és Aslin, 1990). Fernald (1992) szerint a csecsemőnek irányított beszéd túlhangsúlyozó prozódiája evolúciós alkalmazkodás a csecsemő perceptuális és fiziológiai rendszeréhez, amelynek jelkiemelő, valamint közvetlen állapotszabályozó tulajdonságai vannak. Jelen javaslatunk szerint a csecsemőknek címzett verbális interakciókra jellemző eltúlzott kifejezőjegyek alkalmazására irányuló univerzális tendencia az érzelemtükröző megnyilvánulások kifejezési mintázatait is jellemzi. Úgy gondoljuk, hogy a gondozó személyek érzelemtükröző megnyilvánulásai a vokális jegyek intonációjának eltúlzása mellett az érzelmi megnyilvánulások vizuális arckifejezéseit is eltúlozzák. (Fernald [1992] beszámol arról, hogy süket gyerekek anyjai intuitíve eltúlzott arckifejezéseket használnak a gyermekhez irányított kommunikációik során.) A fentiekből automatikusan következik, hogy a szülői érzelemtükröző hang- és arckifejezései perceptuálisan „jelöltek" lesznek, mivel érzékelhetően különbözni fognak a szülő ugyanazt az érzelmet megjelenítő reális érzelemkifejezéseitől. Ennélfogva az érzelemtükröző kifejezések „jelöltségét" és ennek reprezentációs következményeit (ld. alább) úgy is felfoghatjuk, mint ami egy további, elkülöníthető evolúciós funkciója a szülők ama univerzális késztetésének, hogy a csecsemőkhöz irányított kommunikációjukban a normális kommunikációs mintázatok transzformált, eltúlzott változatát alkalmazzák.

[9] Alan Leslie (1987, 1994) vezette be a „referenciális lekapcsolás" és „referenciális lehorgonyzás" kifejezéseket a szimbolikus „mintha"-játékban megjelenő kommunikációs kifejezések reprezentációs tulajdonságainak leírásához. Az érzelemtükröző kifejezések jelöltsége, valamint a „mintha" jellegű kommunikációs kifejezések jelöltsége közötti lehetséges funkcionális és reprezentációs kapcsolat részletesebb tárgyalását egy másik tanulmányban fogjuk kifejteni (Gergely, előkészületben; ld. még Gergely, 1995a, b, Gergely, 1996).

Vegyük azonban észre, hogy még ha jelöltsége következtében az adott érzelem mintegy „lekapcsolódik" kifejezőjéről, azt a csecsemőnek referenciális szempontból mégis értelmeznie kell, mint valakinek az érzelmét. Azt feltételezzük, hogy a *referenciális lehorgonyzásnak* e folyamatát a szülő affektustükrözése és a csecsemő érzelemkifejező viselkedése közötti *magas szintű kontingens kapcsolat* határozza meg. A csecsemő kontingenciaészlelő rendszere jelzi a szülő kifejezése és saját folyamatban lévő affektív viselkedése közötti időkontingenciát és intermodális mintázati hasonlóságot. E kontingens kapcsolat észlelése nyújt alapot a lekapcsolt érzelmi megnyilatkozás referenciális értelmezéséhez és lehorgonyzásához. Ennek eredményeként a csecsemő a jelölt tükröző ingert referenciálisan úgy fogja értelmezni, mint ami az ő *saját* állapotának kifejeződése.

Ennek alapján valószínű, hogy az első életév során a csecsemő mások érzelmi megnyilvánulásainak *két különböző formájával* fog találkozni: az érzelemkifejezés *realisztikus,* illetve *jelölt* változataival. Elképzelésünk szerint, a csecsemő e kétféle ingerformát külön, az érzelemkifejezés minőségileg különböző változataiként fogja reprezentálni. Ennek oka nem csupán az a tény, hogy a kétfajta érzelemkifejezés perceptuális megjelenése – a jelöltség következtében – szignifikánsan eltér: emellett még két további lényeges különbség is indokolttá teszi elkülönülő reprezentációik kialakítását.

Először is, mind a percipiált érzelemkifejezéssel asszociált szituációs jegyek, mind pedig az azokkal tipikusan együtt járó viselkedéses következmények minőségileg eltérők lesznek a valóságos érzelemkifejezések (pl. egy haragos anya látványa), illetve az ennek megfelelő jelölt tükröző megnyilvánulások (a haragot visszatükröző anya látványa) esetében. Más szavakkal: a valóságos érzelemkifejezéssel társuló *diszpozicionális következmények* a jelölt kifejezés esetében nem állnak fenn, hiszen amikor a csecsemő egy jelölt, saját haragját visszatükröző anyai arccal szembesül, akkor a valóságos haragkifejezéssel tipikusan együtt járó negatív viselkedéses és érzelmi következmények helyett inkább érzelmileg pozitív következményeket tapasztal meg a sikeres szülői érzelemszabályozás eredményeképpen.

Másodszor: a másik személy valóságos és jelölt érzelemkifejezései a csecsemő éppen folyamatban lévő viselkedésével való *eltérő kontingenciakapcsolatuk* alapján is elkülöníthetőek. Valószínű ugyanis, hogy a másik személy valódi érzelemkifejezései felett a csecsemőnek sokkal kisebb kontingens kontrollja van, mint a jelölt érzelemtükröző megnyilatkozások felett. Egy valóságos érzelemkifejezés, például az anya arcán megjelenő félelem gyakran valamilyen külső kiváltó eseménnyel vagy az anya intrapszichés

történéseivel áll kontingens kapcsolatban, és a csecsemő éppen produkált viselkedésének nincs kontingens kontrollja felette. Ezzel szemben az érzelemkifejezés jelölt, affektustükröző változata a baba kontingenskontrollja alatt áll, mivel az az affektusszabályozó interakciók során a csecsemő megfelelő érzelemkifejezésére adott válaszként jön létre.

Feltételezhető továbbá, hogy a normális fejlődés során a jelölt kifejezéseket a realisztikus kifejezésektől megkülönböztető viselkedéses transzformációk általánosításaként kialakul a „jelölt" kifejezések *generalizált kommunikációs kódja,* melynek jelzőértéke lesz a következő három funkciót illetően: (a) a kifejezett tartalom referenciális lekapcsolása az érzelmet kifejező ágensről, (b) a kifejezett tartalom egy másik ágenshez történő referenciális lehorgonyzása,[10] és (c) a kifejezett tartalom realisztikus érzelem kifejezésével asszociált diszpozicionális következmények felfüggesztése (Gergely, 1995a, b). Érdemes felfigyelni arra, hogy a fenti három funkció megfelel a későbbi – a második életév végén megjelenő – szimbolikus játékokra jellemző *mintha-típusú kommunikációs mód* legalapvetőbb jellegzetességeinek (lásd Leslie, 1987, 1994; Fonagy és Target, 1996, 1997, Gergely, 1995a,b).

Az érzelemtükröző megnyilvánulások jelöltségének van egy további érdekes vonatkozása is. Mivel a tükröző érzelemkifejezéseket perceptuális jelöltségük, eltérő diszpozicionális következményeik és magas kontingenciaszintjük elkülönítik a megfelelő érzelmi állapotokat kifejező realisztikus érzelemkifejezésektől, azt feltételezzük, hogy a csecsemő *különálló reprezentációt* fog kialakítani számukra. Mivel a tükröző érzelemkifejezések kontingens kapcsolatban állnak a csecsemő az érzelemszabályozó interakciók során észlelt automatikus affektív reakcióival, ezek a reprezentációk megőrzik asszociatív kapcsolatukat a baba elsődleges affektív állapotaival. Ennélfogva a különállóan reprezentált jelölt érzelemkifejezések *másodlagos reprezentációkként* fognak funkcionálni, amelyek asszociatív csatornákon keresztül minden olyan esetben aktiválódnak, amikor a csecsemőben az adott diszpozicionális érzelemnek megfelelő belső állapotjegyek megjelennek.

[10] Figyeljük meg, hogy míg a korai érzelemszabályozó szülői interakciók során a kontingens kontroll élményének következtében a jelölt érzelem a csecsemőben horgonyzódik le, addig később, például a szimbolikus „mintha"-játéknál a „jelölt" kifejezési kód használata során a kifejezett tartalom sokszor egy másik (esetenként képzeletbeli) személyben kerül lehorgonyzásra, akivel a jelölt viselkedést produkáló személy azonosul (ld. Leslie, 1987, 1994).

Ettől kezdve egy érzelmi állapot kialakulása automatikusan aktiválni fogja a baba tudatában ezt a „protoszimbolikus" másodlagos érzelemreprezentációt, ami lehetővé teszi, hogy az adott diszpozicionális érzelmi állapotot a csecsemő önmagának tulajdonítsa.

Összefoglalásul: három jelentős fejlődés-lélektani következményét azonosíthatjuk a szülők azon ösztönös hajlamának, hogy az érzelemszabályozó interakciók során csecsemőiket jelölt affektustükröző viselkedéses gesztusokkal szembesítik. A szülői érzelemtükrözés eredményeképpen a csecsemő (1) képessé válik arra, hogy észlelje és egybecsoportosítsa azon belső állapotjegyeit, amelyek együtt kategoriálisan elkülönülő diszpozicionális érzelmi állapotokat jelölnek; (2) felállítja elsődleges procedurális affektív állapotainak másodlagos reprezentációit, amelyek kognitív eszközökként szolgálnak arra, hogy érzelmi állapotait tudatosítsa és azokat önmagának tulajdonítsa; és (3) elsajátítja a „jelölt" kifejezések általánosított kommunikatív kódját, amely a referenciális lekapcsolás, a referenciális lehorgonyzás és a valóságos következmények felfüggesztésének reprezentációs funkcióival jellemezhető.

Következtetések a fejlődés-lélektani pszichopatológia és a terápiás intervenciók területére vonatkozóan

Az érzelmi tükrözés szociális biofeedback modelljét mindeddig a normális érzelmi fejlődés és a kognitív fejlődéslélektan keretei között tekintettük át. Most áttérünk egyes klinikai vonatkozásainak tárgyalására azzal a céllal, hogy modellünket a tárgykapcsolati és kötődéselméletekben kialakult modern pszichodinamikai tükrözéselképzelésekkel integráljuk.

Az érzelmi tükrözés szociális biofeedback modellje egy komplex bioszociális rendszert feltételez, amely magában foglalja egyfelől a csecsemő ösztönös késztetését arra, hogy belső affektív állapotainak dinamikus változásait viselkedésesen kifejezze, másfelől az anya ösztönös késztetését a csecsemő állapotkifejező viselkedésének jelölt módon történő visszatükrözésére. Ennek a rendszernek két fő fejlődés-lélektani feladata van: a tükröző szülői megnyilvánulások (1) részt vesznek a csecsemő dinamikus affektív állapotváltozásainak közvetlen homeosztatikus szabályozásában, illetve (2) olyan sajátos „tanító", illetve „támogató" *(scaffolding)* környezetet biztosít, amelyben megvalósulhat az anyai érzelemszabályozó funkció internalizációja azáltal, hogy kialakulnak a csecsemő primer érzelmi állapo-

tainak másodlagos reprezentációi. Figyeljük meg, hogy ez az elmélet szellemiségében közel áll a csecsemőt körülvevő anyai környezet fejlődés-lélektani funkcióinak olyan pszichodinamikai megközelítéseihez, amilyenek a kötődéselméletben (Bowlby, 1969), a tárgykapcsolati elméletben (Winnicott, 1965; Bion, 1962), a szelf-pszichológiában (Kohut, 1971, 1977) vagy az analitikusan orientált fejlődéslélektanban (Stern, 1985) jelentek meg.

Ezek a különféle megközelítések megegyeznek abban, hogy mind erőteljesen hangsúlyozzák, milyen központi szerepe van a csecsemő korai pszichés fejlődésében az anya biológiailag meghatározott készségének a csecsemő állapotkifejező viselkedéseinek olvasására, modulálására és visszatükrözésére. Ezek az elméletek osztoznak abban is, hogy a fenti anyai tevékenységek a baba közvetlen szükségletkielégítésén és állapotszabályozásán túl jelentékenyen részt vesznek a pszichés struktúraépítésben és az érzelmi öntudatra ébredés és kontroll kialakításában is. Sőt a fenti elméletek között számos olyan akad, amely a korai szelf-fejlődés egyik központi és talán legfontosabb mechanizmusaként azonosítja az anya azon empatikus készségét, melynek segítségével adaptív módon „tükrözi", „visszhangozza" a csecsemő affektív állapotait, illetve viselkedését a baba érzelemkifejező jegyeihez „illeszti" *(matching)* (Bion, 1962, 1967; Mahler és mtsai, 1975, Mahler és McDevitt, 1982; P. Kernberg, 1984; Kohut, 1971, 1977; Stern, 1985; Winnicott, 1967).

Mindazonáltal egyik elmélet sem szolgál olyan specifikus modellel, amely azonosítaná azokat a konkrét pszichológiai folyamatokat, amelyek által az érzelmi tükrözés megvalósítja a sokféle neki tulajdonított fejlődéslélektani feladatot. Következésképpen azt állítjuk, hogy szociális biofeedback elméletünk újdonsága elsősorban abban áll, hogy egy specifikus modellel szolgál arra a mögöttes pszichés mechanizmusra vonatkozóan, amely mediálja az érzelemtükröző szülői környezet (legalábbis egyes) fejlődés-lélektani hatásait, mint amilyen például a Winnicott (1965) által leírt anyai megtartó (holding) funkció, vagy Kohutnak (1971, 1977) az anyai tükrözésről kialakított modellje, illetve a Bion-féle anyai tartalmazás (konténer) funkció (1962, 1967).

Például Winnicott és Kohut egyaránt hangsúlyozza a csecsemő korai omnipotenciaélményének jelentőségét az egészséges szelf-fejlődésben, amit a csecsemő szükségleteire való anyai ráhangolódás és visszatükrözés tesz lehetővé. Ez a klinikai feltevés kapcsolatba hozható a kontingenciaészlelő mechanizmus működésével biofeedback modellünkben. Eszerint az infantilis omnipotencia élménye a kontingenciaészlelő mechanizmus által generált

oksági hatékonyság és kontroll élményeként értelmezhető, amit a csecsemő a tükrözéses interakciók során él át.

Másik példa lehet Bion (1962, 1967) nagy hatású elképzelése az anyai „tartalmazó" (konténer) funkcióról. Bion szerint az anya „tartalmazza", majd pedig módosított formában újra megjeleníti *(re-presents)* a csecsemő által rávetített negatív érzéseket. Elképzelése szerint (lásd Grinberg és mtsai, 1977) „az anya beleképzelésre *(reverie)* való képessége segítségével átalakítja a kellemetlen érzeteket… és megnyugtatja a csecsemőt, aki ezután újra introjektálja az enyhített és módosított emocionális élményt" (Bion, 1962, p. 57).

Bion (1962) azt is állítja, hogy a baba negatív belső állapotainak anyai tartalmazása, átalakítása és módosított alakban történő újramegjelenítése előfeltétele annak, hogy a csecsemőben kialakuljon a saját élményeire való reflektálásnak és ezek feldolgozásának a képessége, illetve – Bion szavaival – a képesség arra, hogy saját gondolatait gondolja, és saját érzéseit érezze. Szociális biofeedback modellünk keretében ezek a gondolatok egyfelől megfelelnek az anyák azon képességének, hogy kontingens és jelölt érzelmi tükrözés segítségével módosítják a csecsemő negatív affektív állapotát, másfelől annak, hogy lehetővé teszik a baba számára, hogy kialakítsa primer érzelmi állapotainak másodlagos reprezentációit a jelölt és lekapcsolt anyai kifejezések introjekciója útján.

Mind ez idáig a szülői érzelmi tükrözés olyan eseteit vizsgáltuk, amikor az érzelemszabályozó interakciók jól működnek és sikeresek, és azt néztük, hogy ezek milyen hatással vannak a normális fejlődésre. Biofeedback modellünkre támaszkodva azonban lehetőségünk nyílik néhány olyan folyamat azonosítására is, amelyek deviáns tükröző környezet esetén patológiás irányú fejlődést eredményezhetnek.

A szülői tükrözés normális és patológiás következményei

Modellünk értelmében az adaptív affektustükröző interakcióknak a normális fejlődésre gyakorolt hatásai a következők: (1) a tükröző érzelemkifejezés jelöltségének következtében a megjelenített érzelem lekapcsolódik a szülőről; (2) a csecsemő érzelmi állapota és a jelölt affektustükröző kifejezés közötti magas szintű kontingens kapcsolat következtében a megjelenített érzelmet, mint saját érzelmi állapotának kifejezését fogja a csecsemő referenciálisan értelmezni („lehorgonyzás"); (3) a szülő jelölt érzelemkifejezése számára a csecsemő egy különálló reprezentációt alakít ki, amely asszociatív kapcsolatban áll saját implicit procedurális elsődleges érzelmi állapotával;

(4) a szülő megfelelő reális érzelemkifejezéséhez való hasonlósága (és kategorikus azonossága) folytán az internalizált jelölt érzelemreprezentáció mintegy „megörökli" a szülő valódi érzelemkifejezésével már társított diszpozicionális információt. Ily módon a csecsemő primer érzelmi állapotainak nem csupán egy másodlagos, kognitíve megragadható reprezentációjához jut hozzá, hanem képessé válik az adott érzelemhez tartozó diszpozicionális információt is magának tulajdonítani. Ennek folytán, amikor az adott elsődleges érzelmi állapotba kerül, lehetségessé válik számára az, hogy tudatosan reprezentálja és előre jelezze saját várható (érzelemalapú) viselkedését is.

Adva a normális fejlődésre gyakorolt fenti következményeket, szociális biofeedback modellünk alapján azonosíthatóvá válnak a *deviáns tükrözési stílusoknak* olyan strukturális típusai is, amelyek patológiás fejlődéshez vezethetnek. Konkrétabban: a jelöltség, illetve a kategóriakongruencia szelektív hiánya olyan deviáns tükröző környezetet eredményezhet, amely – ha dominánssá válik a csecsemő élményeiben – jellegzetes patológiák kialakulásához vezethet.

Deviáns érzelemtükrözési stílusok I. A jelöltség hiánya

Vegyük először azt az esetet, amikor az érzelmi tükrözés *kategóriakongruens, azonban hiányzik belőle a perceptuális jelöltség.* Olyan anyáknál jelenhet meg a tükrözésnek ezt a fajta strukturális mintázata, akik saját megoldatlan intrapszichés konfliktusaik miatt képtelenek tartalmazni csecsemőjük negatív érzelmi megnyilvánulásait, sőt a baba érzelemkifejezéseinek hatására őket is elárasztják a megfelelő negatív érzelmek. Leginkább borderline pácienseknél és olyan szülőknél, akikre a Mary Main-féle Felnőtt Kötődési Interjúban (George és mtsai, 1985; Main és Goldwyn, 1991) az ún. „belezavarodott" (entangled) (E) profil a jellemző,[11] várható, hogy ilyen – perceptuális jelöltséget nélkülöző – realisztikus érzelmi választ adjanak csecsemőjük negatív érzelemkifejezéseire.[12]

[11] Nemrégiben Patrick és munkatársai (1994) kimutatták, hogy igen erős kapcsolat áll fenn a borderline személyiségzavar és az Felnőtt Kötődési Interjú (AAI) „E" kategóriája között.

[12] Fonagy és munkatársai (1995) szintén hasonló következtetésre jutottak, amikor azt feltételezték, hogy az „E" típusú anyák erősek az érzelmi tükrözésben, azonban gyengébbek annak közvetítésében, hogy a negatív affektussal meg is lehet küzdeni.

Az ilyen szülők csecsemőik negatív érzelemkifejezésére hasonló (kategoriálisan kongruens) érzelemkifejezéssel reagálnak, azonban *jelöletlen, valósághű* megjelenítésben. Hipotézisünk értelmében e deviáns tükrözési mintázat dominanciája esetén az alábbi következményekkel számolhatunk: (1) Mivel a tükröző érzelemkifejezés nem jelölt, ezért nem is lesz lekapcsolva a szülő személyéről, s így azt a csecsemő a szülőnek fogja tulajdonítani, mint annak valóságos érzelmi állapotát. (2) Mivel a jelöletlen érzelemkifejezés már eleve nincs lekapcsolva a szülőről, így a kifejezett érzelemnek a csecsemőhöz való lehorgonyzása sem jöhet létre. Ennek következtében nem fog kialakulni primer érzelmi állapotának másodlagos reprezentációja, ami az érzelmi állapotok önészlelésének és önkontrolljának deficitjéhez vezethet. (3) Mivel a csecsemő a tükrözött érzelmet a szülőnek tulajdonítja, saját negatív affektusát mint a szülőre jellemző, a szülőhöz tartozó érzelmi állapotot fogja percipiálni. (4) A jelöletlen tükrözés következtében a csecsemő negatív affektusa – ahelyett, hogy csökkenne – eszkalálódni fog a szülőn észlelt negatív érzelmi állapot következtében (Main és Hesse, 1990), s így e deviáns tükrözés inkább traumatizációhoz, mintsem megnyugtatáshoz vezet.

Figyeljük meg, hogy ez a konstelláció megfelel a borderline személyiségzavarra (Klein, 1946; Segal, 1964; Kernberg, 1976; Sandler, 1987) jellemző patológiás védekezési mechanizmus, a projektív identifikáció klinikai jellegzetességeinek. Ennélfogva feltételezhető, hogy amennyiben a csecsemő tartósan ki van téve kategorikusan kongruens, de jelöletlen szülői érzelemtükrözési stílusnak, ez fontos oksági szerepet játszhat a projektív identifikáció, mint domináns érzelmi tapasztalat és működési mód rögződésének a borderline személyiségfejlődésben.

Deviáns érzelemtükrözési stílusok II. A kategóriakongruencia hiánya

A deviáns érzelmi tükrözési stílusok második típusát *a jelölt, azonban inkongruens, kategoriálisan eltorzított* szülői tükrözés dominanciája jellemzi. Túlkontrolláló szülői attitűd és/vagy a csecsemő affektusát (védekezéses alapon) tévesen észlelő szülői magatartás eredményezheti ezt a tükrözési stílust. Képzeljünk el például egy csecsemőt, akinek a testi kontaktusra irányuló erotikusan színezett izgalma az anyából – annak a testi gyengédséggel kapcsolatos feloldatlan intrapszichés konfliktusai következtében –

szorongást, illetve védekezéses reakcióként haragot vált ki. Amennyiben az anya védekezéses alapú érzelmi reakcióját a csecsemőre vetíti, ennek következtében a csecsemő libidinózus izgalmát eltorzítva, tévesen agresszióként fogja észlelni. Ezek után elképzelhető, hogy az anya megpróbálja a csecsemő ily módon (félre)értelmezett affektusának módosítását, s ennek folytán – megfelelően jelölve – visszatükrözi a baba vélt *agresszív* érzelemkifejezését.

E szerint a hipotézis szerint az ilyen típusú jelölt, de ugyanakkor kategorikusan eltorzított érzelmi tükrözés dominanciája az alábbi következményekhez vezethet: (1) A visszatükrözött affektus jelöltsége következtében lekapcsolódik a szülőről. (2) Mivel a tükröző megnyilvánulás elégségesen magas szintű kontingens kapcsolatban áll a csecsemő (tévesen kategorizált) affektív állapotával, a baba a tükrözött érzelemkifejezést saját primer érzelmi állapotához fogja referenciálisan lehorgonyozni. (3) Miután a visszatükrözött affektus inkongruens a csecsemő tényleges affektív állapotával, a baba saját elsődleges érzelmi állapotáról *eltorzított, téves kategóriájú másodlagos reprezentációt* fog kialakítani. Ennek következményeként a csecsemő olyan diszpozicionális állapotot fog tulajdonítani önmagának, ami inkongruens valódi (primer) érzelmi állapotával, s így saját affektív állapotát tévesen fogja percipiálni.

Mindebből az következik, hogy az affektusok jelölt, de kategorikusan eltorzított, inkongruens tükrözése oksági kapcsolatban állhat a *patológiásan eltorzított szelf-reprezentációk* kialakulásával. Így például ez állhat egyes szexuális devianciák hátterében, ahol a páciens agresszióként éli meg libidinózus izgalmi állapotát.

Az érzelmi tükrözés mint a terápiás intervenció eszköze

Semmi okunk nincs azt hinni, hogy az affektív tükrözés jelenségei és ezeknek pszichés struktúraépítő hatásai csupán a fejlődés kezdeti szakaszára korlátozódnának. A kontingenciaészlelés minden bizonnyal az egész élet során aktívan működő információfeldolgozó mechanizmus, és az empatikus affektustükröző gesztusok a felnőtt kommunikációban éppúgy szerepet játszanak, mint a szülő–csecsemő interakciókban. Az érzelmi tükrözésnek általában központi jelentőséget tulajdonítanak a gyermek-pszichoterápiákban, és kimutatták, hogy a felnőtt-pszichoterápiákban is szerepet játszik a páciens és a terapeuta szemtől szembeni interakcióiban (pl. Krause, 1995).

Ennek fényében megkockáztatható az a feltevés, hogy az érzelmi tükrözés szociális biofeedback modellje azonosítja azt a fontos pszichológiai mechanizmust, ami a pszichoterápiában az ún. „tükrözéses értelmezések" terápiás hatását mediálja. Érdekes példát találunk erre Fonagy és Target (1996) gondolatébresztő tanulmányában, amelyben tudatelméleti szempontból értelmezik a pszichés realitás fejlődését. Röviden: a szerzők azt feltételezik, hogy a normális fejlődésben megkülönböztethető a reprezentációs működés két szintje, melyet a mentalizáció „pszichés ekvivalencia", illetve „mintha" *(pretend)* módjának neveznek. A „pszichés ekvivalencia" fogalma (amely Freudnak a pszichés realitásra vonatkozó eredeti elméletéből származik, Freud, 1895, 1900) a mentális működésnek arra a primitívebb szintjére utal, amelyben a kisgyerek az érzéseket és fantáziákat valóságként éli meg, nem pedig úgy, mint a valóságot reprezentáló mentális állapotokat. Ezzel szemben a mentalizáció „mintha" módjában lehetségessé válik a élmények reprezentációs, mentális természetének átélése, amit a mentális reprezentációk a külső valóságról való „lekapcsolása" tesz lehetővé. A „mintha" módú mentáció biztosítja traumatikus emlékek, félelemkeltő emocionális késztetések vagy elfogadhatatlan fantáziák biztonságos aktivációját és feldolgozását, mivel ezen gondolati folyamatoknak a realitással való kapcsolata (a „lekapcsolás" következtében) felfüggesztésre került (ld. még Freud, 1920; Gergely, 1995a). Fonagy és Target szerint „a »mintha« típusú ideációnak világosan jelöltnek kell lennie, és a tényleges valósággal való megfelelés hiánya gyakran eltúlzott" (1996, p. 220) (lásd még Fónagy és Fonagy, 1995). Fonagy és Target azt is feltételezik, hogy a „mintha" típusú mentalizáció kialakulásának előfeltételeként a gyereknek szüksége van arra, hogy ismételten átélje, ahogy érzéseit és gondolatait egy másik személy jelölt módon visszatükrözi. Az ő szavaikkal: „A gyereknek szüksége van egy felnőttre vagy idősebb gyerekre, aki »együtt játszik« vele, mert így megláthatja saját fantáziáit vagy gondolatait a felnőtt tudatában reprezentálva, amit aztán újra introjektálva felhasználhat, mint saját gondolatainak reprezentációját" (p. 221).

Fonagy és Target (1996) az általuk felvázolt modellt egy négyéves kislány pszichoanalitikus pszichoterápiájának anyagával illusztrálja. Habár általában a kislány már képes volt a mentalizáció „mintha" módját alkalmazni, tudati működésében továbbra is fennmaradt „a pszichikai ekvivalencia egy szigete", ami ismeretlen apja, és nagyapja nemrégiben történt halála körüli traumatikus érzéseivel és fantáziáival állt kapcsolatban. A szerzők feltételezése szerint a szellemi működés „mintha" módja fejlődésének lokális elakadását az okozta, hogy az anya képtelen volt elviselni és jelölt

módon visszatükrözni a gyereknek azokat a megnyilatkozásait, amelyek távollévő apja iránti frusztrációját és agresszív fantáziáit fejezték ki, mivel az anya „maga is megrekedt (ezen a téren) a pszichés ekvivalencia szintjén" (p. 227). Az analízis során sikerült integrálni a „pszichés ekvivalencia" eme szigetét a mentális működés „mintha" módjába a gyerek idevágó érzéseinek és gondolatainak játékterápia keretében kínált jelölt tükröző értelmezéseivel.

Úgy véljük, az érzelmi tükrözés szociális biofeedback elmélete hasznos fogalmi modellel szolgálhat a fenti eset értelmezésére, egyrészt mint az a mechanizmus, amely felelős volt a „pszichés ekvivalencia szigetet" létrehozó és fenntartó fejlődési elakadásért, másrészt mint az a mediáló folyamat, amelynek eredményeképpen a terápiás beavatkozás elvezetett ennek a szigetnek a „mintha" módú lelki működésbe történő integrációjához. Így feltételezhetőnek tartjuk, hogy a kislány anyja vagy rendszeresen kerülte az olyan érzelemtükröző interakciókat, amelyek során a gyerek távollévő apja iránti érzelemkifejezéseire kellett volna reagálnia, vagy pedig jelöletlen, valósághű formában jelenítette meg a gyerek számára annak intenzív negatív érzéseit. Valószínű, hogy ennek következtében a gyermek traumatikus negatív érzelmi reakciói még tovább intenzifikálódtak, és ezen a körülhatárolt területen egyszersmind a másodlagos jelölt érzelmi reprezentációk sem alakulhattak ki megfelelő mértékben.

Mivel azonban a kislány a gondolkodás más területein már eljutott a mentalizáció „mintha" módjának szintjére, így elérhető volt számára a referenciális lekapcsolást és a szelfhez történő referenciális lehorgonyzást indukáló jelölt kifejezések általánosított kommunikációs kódja. Ennek eredményeként a „valóságot lekapcsoló" „mintha"-módú játékterápia keretében a traumatikus érzések és fantáziák jelölt tükröző értelmezése révén lehetővé vált a másodlagos jelölt reprezentációs struktúrák kiépítése, amely elvezetett a „pszichés ekvivalenciaszigetnek" az érzelmi élmények biztonságosabb és elviselhetőbb „mintha"-módjába történő átemeléséhez.

Következtetések

A csecsemő érzelemkifejezéseinek tükrözésére irányuló szülői indíttatást, amit a bioszociális kötődési ösztön humánspecifikus jellegzetességének tekinthetünk, az akadémikus és a pszichoanalitikus fejlődéslélektan egyaránt központi jelentőségűnek tekinti a korai lelki fejlődésben. Mind-

azonáltal elmondható, hogy a szülői érzelemtükröző interakcióknak a lelki fejlődésben játszott különféle funkcióiról kialakított elképzelések (néhány kivételtől eltekintve) csupán klinikai rekonstrukciókra és benyomásokra, és nem közvetlen bizonyítékokra épültek, és a feltételezett fejlődési hatásokért felelős pszichés mechanizmusok mindeddig nem kerültek azonosításra. Ezzel szemben tanulmányunkban egy olyan új elméletre tettünk javaslatot a korai érzelemszabályozó interakciók során megjelenő szülői érzelemtükröző interakciók természetét illetően, amely specifikus modellt nyújt a tükrözés hatásait mediáló mögöttes pszichológiai mechanizmus jellegéről, és azonosítja azokat a fejlődés-lélektani funkciókat, amelyek kialakulását az érintett a folyamatok szolgálják.

A szülői érzelemtükrözés szociális biofeedback modellje alapvetően kétfajta empirikus forrásra támaszkodik: egyfelől a csecsemőtanulás-irodalomban feltárt kontingenciaészlelési és kontingenciamaximalizálási mechanizmusra, másfelől pedig a felnőttekkel végzett biofeedback tréning kísérletekre. Elméletünk középpontjában az a feltételezés áll, hogy a szülő a csecsemő érzelemkifejezéseinek „jelölt", eltúlzott formában történő visszatükrözésével a babát egyfajta természetes biofeedback szenzitizációs tréningben részesíti, melynek hatékonyságát a csecsemő azon veleszületett képessége mediálja, amelynek segítségével képes saját válaszai és az ingeresemények közötti kontingens kapcsolatok észlelésére és analizálására. A szülői érzelmi tükrözés négy különböző fejlődés-lélektani funkcióját azonosítottuk: (1) *A szenzitizációs funkció:* a biofeedback tréning eredményeként a csecsemő képessé válik rá, hogy kategoriálisan elkülöníthető diszpozicionális érzelmi állapotainak megfelelő belső állapotjegyeit észlelje és egybecsoportosítsa. (2) *A reprezentációépítő funkció:* Azzal, hogy a csecsemő különálló reprezentációt létesít a saját érzelemkifejező viselkedéseivel kontingens, „jelölt" érzelemtükröző szülői reakciókra, egyszersmind felállítja azokat a másodlagos reprezentációkat, amelyek asszociatív kapcsolatban állnak saját nem tudatos, procedurális affektív állapotainak elsődleges reprezentációival. Ezen másodlagos reprezentációs struktúrák révén válnak kognitíve elérhetővé a csecsemő számára saját érzelmi állapotai. Így lehetővé válik saját diszpozicionális érzelmi állapotainak azonosítása és önmagának való tulajdonítása, ami előfeltételét képezi érzelmi állapotai önszabályozásának, illetve az azokról való mentalizációnak. (3) *Az állapotszabályozás funkciója:* A csecsemő azon törekvésének, hogy a megnyugtató interakciók során a szülő érzelemtükröző kifejezései feletti maximális kontingens kontroll szintjét meghatározza, mintegy melléktermékeként módosítani (va-

lójában mérsékelni) fogja saját negatív érzelemkifejező viselkedéseit, és ezzel önmaga is hozzájárul saját megnyugtatásához. Továbbá: a szülői érzelemtükröző magatartás feletti magas kontingens kontroll detekciója pozitív arousalt indukál, amely – reciprok inhibíció útján – szintén csökkenti a csecsemő negatív érzelmi állapotának mértékét. (4) *A kommunikatív és mentalizációs funkció:* a csecsemő a primer szelf-állapotokkal asszociált „jelölt" másodlagos reprezentációk internalizációja során elsajátítja a „jelölt" kifejezések generalizált kommunikációs kódját, amelyet (i) a referenciális lekapcsolás, (ii) a referenciális lehorgonyzás és (iii) a valóságos következmények felfüggesztésének reprezentációs funkciói jellemeznek. Ezzel a csecsemő megteremti az affektív állapotairól való mentalizáció és kommunikáció új, „mintha"-módját, amely nagy jelentőségű reprezentációs eszközként szolgál az érzelmi önszabályozás és kifejezés terén.

Igyekeztünk bemutatni, hogy elméletünk jól összeilleszthető a mai modern érzelemelméletekkel, a korai szülő–csecsemő érzelmi kommunikációt, illetve a csecsemő érzelmi fejlődését vizsgáló empirikus eredményekkel és az anyai tükröző környezetről kialakított modern pszichodinamikus elgondolásokkal egyaránt. Végezetül pedig megmutattuk, hogy biofeedback modellünk hogyan alkalmazható a deviáns szülői tükrözés patológiás következményeinek azonosításában és magyarázatában.

Befejezésül kiemelnénk, hogy elméletünk, noha empirikus alapokon áll, még igencsak spekulatív fázisban van, mivel jó pár alapfeltételezésére és előrejelzésére egyenlőre még nincs közvetlen bizonyítékunk. Ugyanakkor úgy véljük, hogy elgondolásunk ereje éppen abban áll, hogy specifikus és explicit modellel szolgál az érzelmi tükrözés hatásait mediáló pszichológiai mechanizmus jellegét illetően, s így képes tesztelhető predikciókat generálni a jövő empirikus kutatásai számára.

Frigyes Júlia fordításának felhasználásával
a magyar változatot Gergely György készítette

Irodalom

Ainsworth, M. S.–Blehar, M. C.–Waters, E.–Wall, S. (1978): *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Astington, J. W.–Harris, P. L.–Olson, D. R. (szerk.) (1988): *Developing Theories of Mind.* New York: Cambridge University Press.

Bahrick, L. R.–Watson, J. S. (1985): Detection of intermodal proprioceptive-visual contingency as a potential basis of self-perception in infancy. *Developmental Psychology*, *Vol. 21*, No. 6., 963–973.

Baron-Cohen, S.–Tager-Flusberg, H.–Cohen, D. J. (szerk.) (1993): *Understanding Other Minds: Perspectives from Autism*. Oxford University Press.

Barresi, J.–Moore, C. (1996): Intentional relations and social understanding. *Behavioral and Brain Sciences*, *19*, 107–154.

Bates, E. (1979): Intentions, conventions and symbols. In E. Bates, L. Benigni, I. Bretherton, L. Camaioni–V. Volterra (szerk.): *The emergence of symbols,* 69–140. New York: Academic Press.

Beebe, B.–Jaffe, J.–Lachmann, F. M. (1992): A dyadic systems view of communication. In: N. Skolnick–S. Warshaw (szerk.): *Relational Perspectives in Psychoanalysis,* 61–82. Hillsdale, NJ: The Analytic Press.

Beebe, B.–Lachmann, F. M. (1988): The contribution of mother-infant mutual influence to the origins of self- and object representations. *Psychoanalytic Psychology*, *Vol. 5* (n4): 305–337.

Bettes, B. A. (1988): Moternal depression and motherese: Temporal and intonational features. *Child Development*, *Vol.59*, N0. 4, 1089–1096.

Bion, W. R. (1962): *Learning from Experience*. New York: Basic Books.

Bion, W. R. (1967): A theory of thinking. In: *Second Thoughts*. London: Heineman.

Birch, H. G.–Lefford, A. (1967): Visual differentiation, intersensory integration, and voluntary control. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, *32*(2), Serial No. 110).

Bower, T. G. R. (1974): *Development in Infancy*, W. H. Freeman and Company, San Francisco.

Bower, T. G. R. (1982): *Development in Infancy*. 2nd ed. San Francisco: W. H. Freeman and Company.

Bowlby, J. (1969): *Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment.* New York: Basic Books.

Brazelton, T. B.–Koslowski, B.–Main, M. (1974): The origins of reciprocity: The early mother-infant interaction. In: M. Lewis–L. Rosenblum (szerk.): *The Effect of the Infant on its Caregiver*. New York: Wiley.

Brentano, F. (1973 [1874]): *Psychology from an Empirical Standpoint*. London: Routledge & Kegan Paul.

Bretherton, I. (1991): Intentional communication and the development of an understanding of mind, 49–75. In: D. Frye–C. Moore (szerk.): *Children's theories of mind: Mental states and social understanding*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Bretherton, I.–Bates, E. (1979): The emergence of intentional communication. In I.C. Uzgiriš (szerk.): *Social Interaction and Communication during Infancy*. San Francisco, CA: Jossey Bass.

Bruner, J. S.–Olver, P. R.–Greenfield, P. M. (1966): *Studies on Cognitive Growth*. New York: Wiley.

Campos, J.–Sternberg, C. R. (1981): Perception, appraisal and emotion: The onset of social referencing. In M. E. Lamb–L. R. Sherrod (szerk.): *Infant social cognition*, 273–314. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Cohn, J. F.–Tronick, E. Z. (1988): Mother-infant face-to-face interaction: Influence is bidirectional and unrelated to periodic cycles in either partner's behavior. *Developmental Psychology*, *Vol. 24* (n3): 386–392.

Cohn, J. F.–Matias, R.–Tronick, E. Z.–Connell, D. et al. (1986): Face-to-face interactions of depressed mothers and their infants. *New Directions for Child Development*, 1986 Winter, No. 34, 31–45.

Colombo, J.–Mitchell, D. W.–Coldren, J. T.–Atwater, J. D. (1990): Discrimination learning during the first year: Stimulus and positional cues. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, *16*(1), 98–109.

Csibra, G.–Gergely, G.–Bíró, S.–Koós, O. (1996): The perception of 'pure reason' in infancy. Submitted for publication.

Darwin, C. (1872): *The Expression of Emotions in Man and Animals*. New York: Philosophical Library.

Demos, V. (1986): Crying in early infancy: An illustration of the motivational function of affect, 39–73. In: T. B. Brazelton–M. W. Yogman (szerk.): *Affective development in infancy*. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corp.

Dennett, D. C. (1987): *The Intentional Stance*. Cambridge MA: Bradford Books, MIT Press.

Dennett, D. C. (1991): *Consciousness Explained*. Boston: Little, Brown and Co.

Dennett, D. C. –Haugeland, J. C. (1987): Intentionality. In: R. L. Gregory (szerk.): *The Oxford Companion to the Mind*. Oxford: Oxford University Press.

Dicara, L. V. (1970): Learning in the autonomic nervous system. *Scientific American*, *222*, 30–39.

Ekman, P. (1992): Facial expressions of emotion: New findings, new questions. *Psychological Science*, *3* (1), 4–38.

Ekman, P.–Oster, H. (1979): Facial expressions of emotions. *Annual Review of Psychology*, *30*, 527–554.

Ekman, P.–Friesen, W. V.–Ellsworth, P. (1972): *Emotion in the Human Face*. New York: Pergamon Press.

Ekman, P.–Levenson, R. W.–Friesen, W. V. (1983): Autonomic nervous system activity distinguishes between emotions. *Science*, *221*, 1208–1210.

Emde, R. N. (1988): Development terminable and interminable. I. Innate and motivational factors in infancy. *International Journal of Psycho-Analysis, 69*, 23–42.

Fernald, A. (1991): Prosody in speech to children: Prelinguistic and linguistic functions. In: R. Vasta (szerk.): *Annals of child development, Vol. 8.*, 43–80. London: Jessica Kingsley Publishers, Ltd.

Fernald, A. (1992): Human maternal vocalizations to infants as biologically relevant signals: An evolutionary perspective. In: J. H. Barkow, L. Cosmides–J. Tooby (szerk.): *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture.*, 391–428. New York, NY: Oxford University Press.

Field, T. (1994): The effects of mother's physical and emotional unavailability on emotion regulation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, *Vol. 59*, No. 2–3.

Field, T.–Guy, L.–Umbel, V. (1985): Infants' responses to mothers' imitative behaviors. *Infant mental Health Journal*, *Vol. 6.*, No. 1, 40–44.

Field, T.–Healy, B.–Goldstein, S.–Perry, S.–Bendell, D.–Schanberg, S.–Zimmerman, E. A.–Kuhn, C. (1988): Infants of depressed mothers show „depressed" behavior even with nondepressed adults. *Child Development*, *Vol. 59*, N. 6, 1569–1579.

Field, T.–Woodson, R.–Cohen, D.–Garcia, R.–Greenberg, R. (1983): Discrimination and imitation of facial expressions by term and preterm neonates. *Infant Behavior and Development*, *6*, 485–490.

Fodor, J. A. (1987): *Psychosemantics*. The MIT Press/Bradford Books, Cambridge, MA.

Fodor, J. A. (1992): A theory of the child's theory of mind. *Cognition*, *44*, 283–296.

Fónagy, I.–Fonagy, P. (1995) Communication with pretend actions in language, literature and psychoanalysis. *Psychoanalysis and Contemporary Thought*, *18*, 363–418.

Fonagy, P.–Target, M. (1996): Playing with reality: I. Theory of mind and the normal development of psychic reality. *International Journal of Psycho-Analysis*, *77*, 217–33.

Fonagy, P.–Steele, M.–Steele, H.–Leigh, T.–Kennedy, R.–Target, M. (1993): The predictive specificity of Mary Main's Adult Attachment Interview: Implications for psychodynamic theories of normal and pathological emotional development. Paper presented at conference on 'John Bowlby's Attachment Theory: Historical, Clinical and Social Significance'. Toronto, October 20–23, 1993.

Freud, S. (1895): Project for a scientific psychology. *Standard Edition*, 1.

Freud, S. (1900): *The Interpretation of Dreams*. *Standard Edition*, 4. [Magyarul: *Álomfejtés.* Budapest: Helikon, 1989.]

Freud, S. (1920): Beyond the Pleasure Principle. London: Hogarth Press, 1948. [Magyarul: *A halálösztön és az életösztönök.* Budapest: Múzsák, 1992.]

Freud, S. (1926): The Problem of Anxiety. New York: Psychoanalytic Quarterly & Norton, 1936.

Gallup, G. G.-JR.–Suarez, S. D. (1986): Self-awareness and the emergence of mind in humans and other primates. In: J. Suls–A. G. Greenwald (szerk.): *Psychological Perspectives on the Self. Vol. 3*., 3–26. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.

George, C.–Kaplan, N.–Main, M. (1985): *The Attachment Interview for Adults*. Unpublished manuscript, Department of Psychology, University of California, Berkeley.

Gergely, G. (1992): Developmental reconstructions: Infancy from the point of view of psychoanalysis and developmental psychology. *Psychoanalysis and Contemporary Thought*, *Vol. 15*, No. 1., 3–55.

Gergely, G. (1994): From self-recognition to theory of mind. In: S. Parker–R. Mitchell–M. Boccia (szerk.): *Self-Awareness in Animals and Humans: Developmental Perspectives,* 51–61. Cambridge University Press.

Gergely, G. (1995a): The role of parental mirroring of affects in early psychic structuration. Paper presented at the International Psychoanalytic Association's 5th Conference on Psychoanalytic Research: „Advances in our Understanding of Affects: Clinical Implications", London, március 10–11.

Gergely, G. (1995b): The social construction of self-awareness and first-person authority. Paper presented at the 12th SRCD Conference, Indianapolis, március 20–április 2.

Gergely, G. (forthcoming): Affect-mirroring and pretend play as emotion-regulative mechanisms. To appear in: *The International Journal of Psycho-Analysis*.

Gergely, G.–Csibra, G. (1996): Understanding rational actions in infancy: Teleological interpretations without mental attribution. Paper presented at the Symposium on 'Early

Perception of Social Contingencies' at the 10th Biennial International Conference on Infant Studies (ICIS), április 18–21 1996, Providence, RI, USA.

Gergely, G.–Nádasdy, Z.–Csibra, G.–Bíró, S. (1995): Taking the intentional stance at 12 months of age. *Cognition*, *56*, 165–193.; Magyarul: Intencionalitás tulajdonítása egyéves korban. *Pszichológia* 1995 (15), 3, 331–367.

Gergely, G.–Watson, J. S. (megjelenés alatt): Early Social-Emotional Development: Contingency Perception and the Social Biofeedback Model. In: P. Rochat (szerk.): *Early Social Cognition*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Gewirtz, J. L.–Pelaez-Nogueras, M. (1992): Social referencing as a learned process. In: S. Feinman (szerk.): *Social referencing and the social construction of reality in infancy*., 151–173. New York, NY: Plenum Press.

Gholson, B. (1980): *The Cognitive-developmental Basis of Human Learning: Studies in Hypothesis Testing*. New York: Academic Press.

Goldman, A. I. (1993): The psychology of folk psychology. *Behavioral & Brain Sciences, Vol.16* (n1, 15–28): 29–113.

Gopnik, A. (1993): How we know our minds – The illusion of 1st-person knowledge of intentionality. *Behavioral and Brain Sciences*, *16*, 1–14.

Gopnik, A.–Meltzoff, A. (megjelenés alatt): *Words, Thoughts, and Theories*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Gopnik, A.–Wellman, H. M. (1994): The theory theory. In: L. A. Hirschfeld–S. A. Gelman (szerk.): *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture*., 257–293. New York, NY: Cambridge University Press.

Grinberg, L.–Sor, D.–De Bianchedi, E. T. (1977): *Introduction to the Work of Bion*. New York: Aronson.

Harris, P. L. (1991): The work of imagination. In: A. Whiten (szerk.): *Natural Theories of Mind: Evolution, Development, and Simulation in Everyday Mindreading*, 283–304. Oxford: Basil Blackwell.

Harris, Paul L. (1992): From simulation to folk psychology: The case for development. Special Issue: Mental simulation: Philosophical and psychological essays. *Mind & Language*, *Vol. 7* (n1–2): 120–144.

Hirschfeld, L.–Gelman, S. (szerk.) (1994): *Mapping the Mind: Domain Specificity in Cognition and Culture*. New York: Cambridge University Press.

Hobson, R. P. (1993): *Autism and the development of mind*. Hove: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Izard, C. E. (1977): *Human Emotions*. New York: Plenum Press.

Izard, C. E. (1978): Emotions as motivations: An evolutionary-developmental perspective. In: H. E. Howe, Jr. (szerk.): *Nebraska Symposium on Motivation,* 26: 163–199. Lincoln: University of Nebraska Press.

Izard, C. E.–Malatesta, C. Z. (1987): Perspectives on emotional development. I. Differential emotions theory of early emotional development. In: J. D. Osofsky (szerk.): *Handbook of Infant Development* (2nd ed.). New York: Wiley.

Jacobson, E. (1964): *The Self and the Object World*. New York: International Universities Press.

James, W. (1890): *The Principles of Psychology*. New York: Dover, 1950.

Kagan, J. (1992): The conceptual analysis of affects. In: T. Shapiro–R. N. Emde (szerk.): *Affects: Psychoanalytic Perspectives*. Madison: International Universities Press, Inc.

Karmiloff-Smith, A. (1992): *Beyond Modularity: A Developmental Perspective on Cognitive Science.* Cambridge, MA: The MIT Press.

Kernberg, O. F. (1976): *Object-Relations Theory and Clinical Psychoanalysis*. New York: Jason Aronson, Inc.

Kernberg, P. F. (1984): Reflections in the mirror: Mother-child interactions, self-awareness, and self-recognition. In: J. D. Call–E. Galenson–R. L. Tyson (szerk.): *Frontiers of Infant Psychiatry, Vol. II.*, New York: Basic Books, Inc.

Klein, M. (1946): Notes on some schizoid mechanisms. *International Journal of Psycho-Analysis*, *27*, 99–110.

Klinnert, M. D.–Campos, J. J.–Sorce, J. F.–Emde, R. N.–Svejda, M. (1983): Emotions as behaviour regulators: Social referencing in infancy. In R. Plutchik–H. Kellerman (szerk.): *Emotion: Theory, Research and Experience*, *Vol. 2*. New York: Academic Press.

Kohut, H. (1971): *The Analysis of the Self*. New York: International Universities Press.

Leslie, A. M. (1987): Pretense and representation : The origins of 'theory of mind'. *Psychological Review*, *94*, 412–426.

Leslie, A. M. (1994): ToMM, ToBy, and Agency: Core architecture and domain specificity. In L. Hirschfeld–S. Gelman (szerk.): *Mapping the Mind: Domain Specificity in Cognition and Culture.* New York: Cambridge University Press.

Lewis, M.–Brooks, J. (1978): Self-knowledge and emotional development. In: M. Lewis–L. A. Rosenblum (szerk.): *The Development of Affect* , 205–226. New York: Plenum Press.

Lewis, M.–Brooks-Gunn, J. (1979): *Social Cognition and the Acquisition of Self*. New York: Plenum Press.

Lewis, M.–Michalson, L. (1983): *Children's Emotions and Moods: Developmental Theory and Measurement*. New York: Plenum Press.

Main, M.–Goldwyn, R. (1991): *Adult attachment rating and classification system. Unpublished scoring manual, Version 5.0* Unpublished manuscript, Department of Psychology, University of California, Berkeley.

Main, M.–Hesse, E. (1990): Parents' unresolved traumatic experiences are related to infant disorganized attachment status: Is frightened and/or frightening parental behavior the linking mechanism? In: M. T. Greenberg–D. Cicchetti–E. M. Cummings (szerk.): *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention*. The John D. and Catherine T. MacArthur Foundation series on mental health and development, 161–182. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Mahler, M.–Bergman, A.–Pine, F. (1975): *The Psychological Birth of the Human Infant: Symbiosis and Individuation*. New York: Basic Books.

Mahler, M.–McDevitt, J. B. (1982): Thoughts on the emergence of the sense of self, with particular emphasis on the body self. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, *Vol.* 30 (n4): 827–848.

Malatesta, C. Z.–Izard, C. E. (1984): The ontogenesis of human social signals: From biological imperative to symbol utilization. In N. A. Fox–R. J. Davidson (szerk.): *The Psychobiology of Affective Development,* 161–206. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Malatesta, C. Z.–Culver, C.–Tesman, R. J.–Shepard, B. (1989): The development of emotion expression during the first two years of life. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, *Serial No. 219*, *Vol. 54*, Nos. 1–2.

Meltzoff, A. N.–Moore, M. K. (1977): Imitation of facial and manual gestures by human neonates. *Science*, *198*, 75–78.

Meltzoff, A. N.–Moore, M. K. (1989): Imitation in newborn infants: Exploring the range of gestures imitated and the underlying mechanisms. *Developmental Psychology*, *25*, 954–962.

Meltzoff, A. N.–Gopnik, A. (1993): The role of imitation in understanding persons and developing a theory of mind. In: S. Baron-Cohen, H. Tager-Flusberg–D. J. Cohen (szerk.): *Understanding Other Minds: Perspectives from Autism,* 335–365. Oxford: Oxford University Press.

Miller, N. E. (1969): Learning visceral and glandular responses. *Science*, *163*, 434–445.

Miller, N. E. (1978): Biofeedback and visceral learning. *Annual Review of Psychology*, *29*, 373–404.

Moore, C.–Corkum, V. (1994): Social understanding at the end of the first year of life. *Developmental Review*, *14*, 349–372.

Murphy, C. M.–Messer, D. J. (1977): Mothers, infants and pointing: A study of a gesture. In H.R. Schaffer (szerk.): *Studies in Mother-Infant Interaction.* London: Academic Press.

Murray, L. (1992): The impact of postnatal depression on infant development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *33*(3), 543–561.

Murray, L.–Trevarthen, C. (1985): Emotional regulation of interactions between two-month-olds and their mothers. In: T. M. Field–N. A. Fox (szerk.): *Social Perception in Infants*, Norwood, NJ: Ablex.

Nelson, C. A. The recognition of facial expressions in the first two years of life: Mechanisms and development. *Child Development*, *Vol. 58* (n4): 889–909.

Petrick, M.–Hobson, P.–Castle, D.–Howard, R.–Maughan, B. (1994): Personality disorder and the mental representation of early social experience. *Development and Psychopathology*, *6*, 375–388.

Perner, J. (1991): *Understanding the Representational Mind*. Cambridge, MA: MIT Press.

Pickens, J.–Field, T. (1993): Facial expressivity in infants of depressed mothers. *Developmental Psychology*, *Vol. 29*, No. 6, 986–988.

Quine, W. V. O. (1960): *Word and Object*. Cambridge, MA: The MIT Press.

Rapaport, D. (1953): On the psychoanalytic theory of affects. In: M. M. Gill (szerk.): *The Collected Papers of David Rapaport,* 476–512. New York: Basic Books.

Rotter, J. B. (1966): Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, *Vol. 80*, No. 1.

Rrovee-Collier, C. K. (1987): Learning and memory in infancy. In: Osofsky, J. D. (szerk.): *Handbook of Infant Development*. 2nd ed., New York: Wiley.

Sandler, L. W. (1970): Regulation and organization of behavior in the early infant-caretaker system. In: R. Robinson (szerk.): *Brain and Early Behavior*. London: Academic Press, Inc.

Sandler, J. (1987): *Projection, Identification, Projective Identification*. International Universities Press, Inc.

Segal, H. (1964): *Introduction to the Work of Melanie Klein*. New York: Basic Books.

Shiffrin, R. M.–Schneider, W. (1977): Controlled and automatic human information processing: II. Perceptual learning, automatic attending, and a general theory. *Psychological Review*, *84*, 127–190.

Spangler, G.–Grossmann, K. E. (1993): Biobehavioral organization in Securely and insecurely attached infants. *Child Development*, *Vol. 64*, No. 5, 1439–1450.

Spelke, E. S.–Phillips, A.–Woodward, A. L. (1995): Infants' knowledge of object motion and human action. In: D. Sperber–D. Premack–A. J. Premack (szerk.): *Causal cognition: A multidisciplinary debate*. Symposia of the Fyssen Foundation., 44–78. New York, NY: Clarendon Press/Oxford University Press.

Sroufe, L. A.–Waters, E. (1977): Heart rate as a convergent measure in clinical and developmental research. *Merill Palmer Quarterly*, *23*, 3–27.

Stern, D. N. (1985): *The Interpersonal Word of the Infant*. New York: Basic Books.

Stern, D. N.–Spieker, S.–Barnett, R. K.–Mackain, K. (1983): The prosody of maternal speech: Infant age and context related changes. *Journal of Child Language, Vol. 10* (n1): 1–15.

Stern, D. N.–Hofer, L.–Haft, W.–Dore, J. (1985): Affect attunement: he sharing of feeling states between mother and infant by means of inter-modal fluency. In: T. M. Fields–N. A. Fox (szerk.): *Social Perception in Infants*, Norwood, NJ: Abbex Publishing Corp.

Tomasello, M. (1995): Joint attention as social cognition. In: C. Moore–P. Dunham (szerk.): *Joint Attention: Its Origins and Role in Development,* 103–130. New York: Lawrence Erlbaum.

Trevarthen, C. (1979): Communication and cooperation in early infancy. A description of primary intersubjectivity. In: M. Bullowa (szerk.): *Before Speech: The Beginning of Human Communication,* 321–347. London: Cambridge University Press.

Tronick, E. Z. (1989): Emotions and emotional communication in infants. *American Psychologist, 44,* 112–119.

Tronick, E. Z. –Als, H.–Adamson, L.–Wise, S.–Brazelton, T. B. (1978): The infant's responses to entrapment between contradictory messages in face to face interaction. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, *16*, 1–13.

Tronick, E. Z. –Als, H.–Brazelton, T. B. (1977): Mutuality in mother-infant interaction. *Journal of Communication*, *Vol. 27*, No. 2, 74–79.

Tronick, E. Z.–Cohn, J. F. (1989): Infant-mother face-to-face interaction: Age and gender differences in coordination and the occurrence of miscoordination. *Child Development*, *Vol. 60*, No.1, 85–92.

Tronick, E. Z.–Ricks, M.–Cohn, J. F. (1982): Maternal and infant affective exchange: Patterns of adaptation. In: Field, T.–Fogel, A. (szerk.): *Emotion and Early Interaction*. Hillsdale, 83–100. NJ: Erlbaum.

Uzgiris, I. C.–Benson, J. B.–Kruper, J. C.–Vasek, M. E. (1989): Contextual influences on imitative interactions between mothers and infants. In: J. J. Lockman–N. L. Hazen (szerk.): *Action in Social Context: Perspectives on Early Development*. 103–127. New York: Plenum Press.

Watson, J. S. (1979): Perception of contingency as a determinant of social responsiveness. In E. Thoman (szerk.): *The origins of social responsiveness*, 33–64. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Watson, J. S. (1972): Smiling, cooing, and „the game". *Merrill-Palmer Quarterly*, *Vol. 18* (n4): 323–339.

Watson, J. S. (1994): Detection of self: The perfect algorithm. In: S. Parker–R. Mitchell–M. Boccia (szerk.): *Self-Awareness in Animals and Humans: Developmental Perspectives,* 131–149. Cambridge University Press.

Watson, J. S. (1995): Mother-infant interaction: Dispositional properties and mutual designs. In: N. S. Thompson (szerk.): *Perspectives in Ethology*, *Vol. 11*, 189–210. New York: Plenum.

Weinberg, M. K.–Tronick, E. Z. (1994): Beyond the face: An empirical study of infant affective configurations of facial, vocal, gestural, and regulatory behaviors. *Child Development*, *Vol. 65* (n5): 1503–1515.

Weiskrantz, L. (1986): *Blindsight: A Case Study and Implications*. Oxford: Oxford University Press.

Wellman, H. M. (1990): *The Child's Theory of Mind*. Cambridge MA: Bradford/MIT Press.

Whiten, A. (1991): The emergence of mindreading: Steps towards an interdisciplinary enterprise. In Whiten (szerk.): *Natural Theories of Mind: Evolution, Development and Simulation of Everyday Mindreading*, 319–331. Oxford: Basil Blackwell.

Wimmer, H.–Perner, J. (1983): Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception. *Cognition*, *13*, 103–128.

Winnicott, D. W. (1965): *The Maturational Process and the Facilitating Environment*. London: Hogarth Press.

Winnicott, D. W. (1967): Mirror-role of mother and family in child development. In: P. Lomas (szerk.): *The Predicament of the Family: A Psychoanalytical Symposium*. London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.

MŰHELY

A TÁRSAS-ÉN HELYE A SZEMÉLYISÉG STRUKTÚRÁJÁBAN

Ormay Antal Pál

1. Ösztönelméleti alapok: Az ösztön-én és a társas-én

Az emberek évszázadok óta figyelik az állatok társas viselkedését, s közvetlen információjuk van saját emberi hovatartozásukról és annak a törekvésüknek a fontosságáról, hogy egymással közösséget alkossanak. Nem olyan régen, még a XVIII. században is elegendő volt az önzetlen viselkedést úgy magyarázni, hogy az a faj javára szolgál, de a későbbi evolúciós elméletek alapján ezt az állítást már nehéz volt fenntartani. A probléma onnan ered, hogy egy faj élő egyedeiben létezik, következésképpen a faj kizárólag az élő egyedei révén fejlődik. Beszélhetünk nem létező fajokról, vagyis amelyeknek nincsenek élő egyedei, ilyenek például a dinoszauruszok, ám ezek fejlődése megállt, amikor az utolsó egyedei kihaltak. Tehát az evolúció a faj egyedein keresztül fejeződik ki, akik tulajdonságaikat génjeikben adják tovább. És minél sikeresebben reprodukálja valamely egyed önmagát, annál többen viszik tovább a génjeit. Ebből az a következtetés adódik, hogy az önfeláldozó egyed nem sikeres a létért való küzdelemben, mert hiszen aki föláldozza magát, annak kevesebb lehetősége van arra, hogy génjeit továbbadja, és így változata hamar kihal. 1856-ban Darwin fogalmazta meg a természetes kiválasztódás elvét, amely világosan kimondja, hogy a legéletrevalóbb egyedek szaporítják a fajt. Ugyanezt az elvet Spencer a „legéletrevalóbb győzelmének" nevezte. A természetes kiválasztódás elvének lényeges alaptétele, hogy a faj nem ismétli pontosan önmagát, hanem egyedi változatokat hoz létre. Ezt az alaptételt én a *különbség elvének* neveztem el, és az alábbiakban ellentétbe fogom állítani egy másik elvvel, amelynek írásomban központi jelentősége van.

A XX. század első felét a darwini gondolatok uralták: a biológia területén megjelenő változatokat kielégítően magyarázták, mert az életben maradt változatok mindegyike valamilyen hasznos funkciót szolgált. Ezek az általános ösztönelméle-

ti alapok álltak rendelkezésre akkor, amikor a modern pszichológia, a társadalomtudományok és a szociálantropológia kialakult: a különbség elve mélyen hatott mindegyikre.

Freud világosan látta, hogy a pszichoanalízist ösztönelméleti alapokra kell helyezni, mert így válhat a biológia – az ember testi felépítését és az evolúciót is beleértve – annak a vizsgálatnak szerves részévé, hogy miképpen válik az ember tudatossá. Az általa megfogalmazott ösztönelméleten többször is változtatott: először a szexuális reprodukcióra helyezte a hangsúlyt (Freud, 1905). Majd később, a személyiség strukturális elméletének kifejlesztése révén az ösztön-én tudatos kifejeződést talált az énben, ahogyan az emberi lény önmagára ismer saját képmásának tükrében, az egészséges nárcizmus elvei szerint (Freud, 1914). Ugyanakkor az ember társas oldala nem talált megfelelő módon kifejezésre a freudi pszichológiában. A társadalom reprezentációját bizonyos mértékig megtaláljuk a felettes-énben és a ritkán említett én-ideálban, de ezek a reprezentációk inkább csak „megtűrt látogatók" a személyiségben, alapjukban véve idegenek, gyakran negatívak, és azoknak a felnőtt egyéneknek az ideoszinkrázisait tartalmazzák, akiket képviselnek. Még Jung is, aki számára a kollektív ember alapvetően fontos, a korszak hatása alatt állt és azt hitte, hogy az ösztönök önzők. Az ént tudatosnak tételezte, és amikor túlhaladta a freudi pszichológiát, a miszticizmus felé fordult. De ez érthető volt, hiszen várni kellett a XX. század második feléig, amíg a biológia elérkezett egy fejlettebb ösztönelmélethez, amely alapjául szolgálhat a pszichoanalitikai elméletek olyan revíziójához, amelyben az ember, mint alapjaiban társas lény jelenik meg. Tehát azt állítom, hogy a szociobiológia megszületése alapvető változásokat hozott. Ezen túl két alapvető ösztönről beszélhetünk: az egyik, a régebbi önfenntartási ösztön, amelynek segítségével az állat önmagát látja el; a másik pedig, az újonnan felfedezett ösztön, az eredendően társas és szociális viselkedés indítéka. Hogyan jött létre ez a változás? Először is fontos rámutatni, hogy ennek csírája már magánál Darwinnál megtalálható. *Az ember származásá*ban 1871-ben a következőket írja: „Ami pedig azokat az impulzusokat illeti, amelyek bizonyos állatokat társulásra késztetnek és arra, hogy egymást különféle módon segítsék, ezek ilyenkor az állatokat ugyanolyan kielégülés és élvezet érzésével töltik el, mint amelyeket akkor éreznek, amikor egyéb ösztönös cselekedeteket hajtanak végre…" Hogy a darwini gondolatnak ez az oldala miért nem terjedt el ugyanazzal a lendülettel, mint az önfenntartási ösztönre vonatkozó, az nagyon érdekes kérdés, és egy önálló tanulmány témája lehet. Tény az, hogy sokan vannak, akik még ma is kétségbe vonják a darwini ösztönkép társas oldalának létjogosultságát. Ezen túlmenően Darwint már a *Fajok eredeté*ben, 1856-ban foglalkoztatta annak a lehetősége, hogy egy önzetlen egyed biztosíthatja saját génjeinek életben maradását olymódon, hogy olyan egyedeket véd meg, akiknek génjei nagyjából azonosak az övével.

De, furcsa módon, várnunk kellett 1963-ig amíg W. D. Hamilton továbbfejlesztette ezt a gondolatot. Rövidesen mások is hasonló következtetésre jutottak:

Maynard Smith rokonszelekcióról beszél 1964-ben. Végül E. O. Wilson *Szociobiológia* című könyvében módszeres formában számol be mindarról, ami újdonság ezen a területen 1975-ben. De válasz nélkül maradt a kérdés: miért fontos egy egyénnek az, hogy az ő génjeihez hasonló gének maradjanak életben? 1976-ban Dawkins javasolt egy megoldást. Azt vetette fel, hogy a gének célja az, hogy önmaguk életben maradjanak, ehhez nekik egyedekben kell létezniük, és életben maradásuk érdekében hajlandók egyedeket feláldozni. Tehát Dawkins úgy magyarázza az önfeláldozó egyén viselkedését, hogy megtartja az önzés alapgondolatát, de azt a gének síkjára helyezi át. Erre a magyarázatra két ellenvetés kínálkozik: az egyik az, hogy az evolúció az egyedek szintjén játszódik le és nem a génekén. Erre talán azt lehetne válaszolni, hogy ez az érvelés tautologikus. A másik ellenvetés az, hogy az egyének közötti kooperáció interspecifikus, tehát különböző fajták között is megtalálható. Például egy ragadozó falka nem fogja teljesen kiirtani egy, a területén élő, számára potenciális zsákmányt jelentő csorda egészét. A számukra táplálékot jelentő egyedek csökkenésével a ragadozók lassabban szaporodnak, amíg végül is beáll egy egyensúly, amelyben mindegyik csoport életben tartja a másikat. (Wynne-Edwards, 1962) Természetes, hogy egy egyed szelektíven viselkedik saját fajának egy másik tagjával. Még a magányosan élő állatok is saját fajtársaikat keresik párzási időben. A ragadozók, amikor saját fajuk egy másik tagjával küzdenek, általában nem ölik meg egymást. Konrad Lorenz (1966) sok példát hoz fel erre. A szabály: „én segítelek téged, te segítesz engem" még különböző fajok között is fennáll. Úgy látszik, mintha valami olyasmi történne, amit csak egészen általános szinten lehet megérteni. Talán segít a társas viselkedés megértésében, ha a különbség elve mellett bevezetünk egy másikat is, amely ellentétes irányban hat, és amelynek az *azonosság elve* nevet adhatnánk. Mindkettő nagyon erőteljes, és az evolúciót felfoghatjuk úgy, mint a két elv dialektikus egységének dinamikáját.

Az azonosság elve gyakran kifejezésre jut, amikor két egyed tükrözi egymás viselkedését. A játékelmélet lehetőséget ad arra, hogy ellenőrizzük a különböző teóriák helyességét. Léteznek olyan játékok, melyek modellezik az ember társas viselkedését. Ilyen például az a típusú játék, amelyben a résztvevőknek az a feladata, hogy tükrözzék egymást. A vizsgálatok szerint a nyertes az, aki kooperáló viselkedéssel kezd, és azután azt teszi, amit a másik: kooperáló viselkedésre kooperációval, cserbenhagyó viselkedésre pedig cserbenhagyó viselkedéssel reagál.

Az ösztönelmélet legújabb fejleményei messzemenően befolyásolják a pszichológiát, a társadalomtudományokat és a szociálantropológiát. Freud azt állította, hogy „ahol ösztön-én volt, oda az énnek kell kerülnie", mert világosan látta, hogy végeredményben a tudattalan különbség elve válik tudatossá az emberben, és létrehozza az ént mint a személyiség strukturális egységét. A fenti meggondolások alapján mi most egy lépéssel továbbmehetünk és azt mondhatjuk, hogy a tudattalan azonosság elve válik az emberben tudatossá, amikor létrehozza a személyiség új strukturális egységét, a társas-ént, amelynek a központja nem az én, hanem a *mi*.

Valóban, a társas-ént „mi”-nek is nevezhetnénk. A társas-én gondolata természetesen nem új. Erich Fromm (1942) szerint az egyén a társadalomban fejlődik, és a különböző társadalmakban az azoknak megfelelő egyének fejlődnek ki. Ám Fromm gondolkodása megmaradt az önös orientációnál, és nem tartotta fontosnak összekötni a személyiség fejlődését az ösztönökkel. Erik Erikson kimutatta a társadalmi szerepek fontosságát az egyén életében, de nem változtatott a freudi személyiségstruktúrán, és ő sem tartotta fontosnak az ösztönökkel való kapcsolatot. (1971, 115)

Elméletemben az az új, hogy a társas-ént a személyiségstruktúra szerves részének tekintem, olyan résznek, mint amely a rávonatkozó ösztönalapból fejlődik ki. Bowlby úgy látja, hogy a kötődés ösztönös késztetés alapján történik, de innen nem lép tovább. (1971, 89) Nem tesz különbséget az önös és a társas ösztön között, és nem beszél a személyiség társas részéről, annak ellenére, hogy az általa megfogalmazott szeparációs szorongás alapvetően különbözik Freud én-szorongásától. Én azt állítom, hogy az egyénnek kétféle viszonyulása lehet. Az én segítségével viszonyul egy másik egyénhez vagy tárgyhoz. De egyetlen ember önmagában, csoportviszonyai nélkül nem teljes lény. Így az én szintjén való viszonyulás mindig részek viszonya marad, hacsak ez a viszonyulás nem valamiféle nagyobb összefüggésben történik, például családban, csoportban, kultúrában vagy fajon belül. A társas-én segítségével az egyén – odatartozása révén – ezekhez a nagyobb egységekhez viszonyul. Az egyén része a csoportnak, tehát a rész viszonya az egészhez a társas-én funkciója.

S. H. Foulkes és mások, akik csoportanalízissel vagy különféle csoportterápiákkal foglalkoznak, részletesen megfigyelték a társas-én különböző megnyilvánulásait. A különbözőség és az azonosság dialektikája állandóan megfigyelhető a csoportban. Ha nincs elég nagy „különbség”, az egyén megijed, mert identitása veszélybe kerül. Ha nincs elég „azonosság”, az egyén nem érzi, hogy tagja a csoportnak. Freud kimutatta, hogy az ösztön-énben az örömelv hat. Ez a megállapítás a társas ösztön fogalmának segítségével tovább tágítható. Kimondhatjuk, hogy az ösztön-én nemcsak akkor érez örömöt, amikor az egyén „önösen”, hanem akkor is, amikor „társasan” viselkedik.

Az ösztönelmélet revíziója megkívánja a freudi személyiségelmélet strukturális revízióját is. A ösztön-én, az én és a felettes-én régi struktúráját fel kell váltani egy újjal, amelynek részei az ösztön-én, az én és a társas-én. Egy ilyen alapvető revízió számtalan kérdést vet fel. Talán a legfontosabb kérdés az, hogy mi a szerepe a felettes-énnek az új struktúrában? A következő részben megpróbálunk erre röviden választ adni.

2. Erkölcs: A társas-én és a felettes-én

Az ösztön-én mindent megtesz az élvezet érdekében, számára nincs helye sem az erkölcsnek, sem pedig az önfenntartásnak, amikor ezekről a realitás síkján van szó. Akármilyen fantázia pusztulásba viheti. Ezzel szemben az én megítéli egy cselek-

mény kimenetelét a realitás és az önfenntartás szempontjából: „mi hasznom lesz nekem abból, ha ezt vagy azt cselekszem?". Ez nem azt jelenti, hogy az én amorális, vagyis erkölcs nélküli. Az én nem erkölcstelen, nem is erkölcsellenes, hanem más fogalmak vezetik: a valóságot tér-időben látja, és az a funkciója, hogy az egyén számára egy adott időben helyet találjon a világban. Továbbá igyekszik úgy viszonyulni az ösztön-énhez, hogy annak élvezetigényeit kielégítse olyan cselekedetekkel, amelyek a legnagyobb haszonnal járnak, vagy legalábbis a legkisebb kárt okozzák. Más szóval, az én mindent megtesz, hogy „megússza".

Az erkölcsi oldalon ott találjuk a felettes-ént: amikor a csecsemő „kilép a bölcsőből", bonyolult kulturális világban találja magát, így útmutatásra van szüksége, hogy helyet találjon a társadalomban. Nem tudja, hogy mire való a bögre, vagy hogyan kell beszélni, és a sokat emlegetett „bili" teljesen idegen a számára. Meg kell magyarázni neki, tanítani kell őt, nagy türelemmel és szakértelemmel. Lelkivilágába beépíti – internalizálja – szüleit és tanítóit, és külön helyen őrzi meg azok reprezentációit. Ezek az introjekciók alkotják a felettes-ént, amely ezek után állandóan vele marad és utasításokkal látja el. Szeretetet ad neki, ha helyesen cselekszik, és megbünteti, ha rosszat tesz. Freudi fogalmak szerint a lelkiismeret nem más, mint az én viszonya a felettes-énhez, és a bűntudat egyenlő a büntetéstől való félelemmel. Az én mindent megtesz, hogy „megússza", ám a felettes-én jelöli ki a határokat.

Most nézzük meg, mennyit változik a kép, ha a társas-ént belefoglaljuk a struktúrába. Láttuk, hogy az elmúlt harminc évben két alapvető ösztön jelenik meg: az egyik önös cselekedetekre indít, míg a másik együttműködésre késztet. Amikor az első tudatossá válik, létrejön az én. Ugyanakkor a társas ösztönből kialakul a társas-én tudatos struktúrája. Mind az én, mind a társas-én akkor indul fejlődésnek, amikor a gyerek megszületik. Amikor a pszichoanalízis a tárgykapcsolat-elmélet elemeivel gazdagodott, tulajdonképpen elindult a társas-én felfedezésének irányában. Az ösztönök kielégülésének elve megmaradt, de ugyanakkor a hangsúly áttevődött az én másokhoz való kapcsolatára. Napjainkban a csecsemőt már kezdettől fogva anyjához való viszonyában értjük meg. De ezzel az új elmélettel megjelenik egy ellentmondás. Egyrészt úgy tűnik, hogy azért kapcsolódik a csecsemő, hogy „önös ösztönét" kielégítse, másrészt azonban a viszonyulás önmagában is céllá válik. A problémát egyesek úgy kerülték ki, hogy elvetették az ösztön fogalmának létjogosultságát (például Fairbairn). De a fentebb említett okok miatt sokan ragaszkodnak ahhoz, hogy ösztönelméletre mégis szükség van. Amíg kötjük magunkat a régi ösztönelmélethez, továbbá az ösztön-énből, az énből és a felettes-énből álló struktúrához, addig a probléma nem oldható meg. Ezekkel a fogalmi alapokkal a viszonyulás mint önmagában rejlő cél nem magyarázható. Akkor csakis azt mondhatjuk, amit Freud már kimondott az ösztön és az én viszonyáról. Az ellentmondás akkor oldódik fel, ha elfogadjuk a társas ösztönt és azt, ami ebből következik: a társas-én kifejlődésének gondolatát. Így az ént nem terheljük túl olyan feladatokkal, amelyek

nem tartoznak hatáskörébe, mint például a kleini értelemben vett bűntudattal, ahol nem a büntetéstől való félelemről van szó, hanem arról, hogy a csecsemőnek fáj, amikor felfedezi: ugyanazt az anyát pusztítja, aki szeretetet ad neki. Vagy itt van az a jelenség, amelyet Winnicott a csecsemő kötődésének nevezett. A csecsemő első társa az anyja. De a társas-én igazi kifejlődéséhez az szükséges, hogy a kisgyermek lassan felfogja azt, hogy ő egyszersmind egy csoportnak is tagja. Természetesen az első ilyen csoport számára a család, de hamar rájön arra, hogy sokkal tágabb a világ, és bizony évekre lesz szüksége, amíg lassan megtanulja, hogyan viszonyuljon mindehhez ő mint egy személy. A társas lénnyé válás évei alatt szüksége van a felettes-én útmutatásaira: amíg nem érti a helyzetét, magyarázatra van szüksége. De ahogy felnő és személyiségének társas oldalát kifejleszti, lassan lemondhat a felettes-énről. Ez a lemondás igen nagy megkönnyebbülést jelent, hiszen a felettes-én működése problémákkal is jár. Amikor internalizáljuk szüleinket és tanítóinkat, személyiségüket, ideoszinkráziáikat és társadalmi félreértéseiket is belsővé tesszük. Az igazság az, hogy ha gondot fordítunk társas-énünk kifejlesztésére, sokkal jobban fogjuk érteni helyünket a világban, mint szüleink valaha is tették. Társas-énünkkel értjük meg, hogy az együttműködés és a közösségben való lét mindnyájunknak javára válik. Ennek a felismerése a felszabadult öröm érzésével jár együtt, míg az együttműködés hiánya az üresség és veszteség, az elidegenedettség érzetét kelti, amely egyfajta bűntudattal azonos. A társas-én öröme és bűntudata nem azonos az én elégedettségérzésével és büntetéstől való félelmével. A társas-énnek a családhoz, a társadalom különböző csoportjaihoz, a társadalomhoz és az emberiséghez való odatartozás élménye pozitív érzelmekként vannak jelen Azt az élményt jelenti, hogy mindnyájan egyek vagyunk, természetesen nem a kifejezés tér- és időbeli dimenziójában. Az a tény, hogy mindannyinak egyike vagyok, se nem külső, se nem belső tény, hanem valamiféle lelki közösség, amely nem térben található, bár amikor beszélünk róla, ugyanazt a nyelvet használjuk, mint amit a fizikai világra is alkalmazunk. Winnicott ezt a teret *átmeneti tér*nek nevezi. (1971, 122.) József Attila ezt követeli *Levegőt!* című versében. Sok csoportterapeuta úgy beszél erről, hogy valaki megtalálja a helyét a csoportban. Azt hiszem, világos, hogy olyan tapasztalatról beszélek, amelyet mindnyájan naponta átélünk, de amelyet eddig nem különítettünk el a személyiség struktúrájának egyik funkciójaként. A társas-énnel nem önmagam számára cselekszem, hanem önmagunk számára hajtok végre társas cselekedetet, méghozzá nem a büntetéstől való félelemből, hanem a cselekedetért önmagáért, mert jó érzés azt megtenni. Az analitikus csoportterápia és különböző egyéb csoportterápiák kiválóan alkalmasak a társas-én kifejlesztésére mivel, ahogyan Foulkes erre rámutatott, a társas viszonyulások teljes mátrixa megnyilvánul ezekben.

3. A társas-én a társadalom struktúrájában

Élete végén Freud még egyszer megkísérelte elméleteinek rövid összefoglalását egy dolgozatban, amelynek a címe *A pszichoanalízis foglalata* lett volna. Sajnos már nem tudta befejezni, de amennyi kész volt belőle, az kiadásra került halála után 1940-ben. Az első rész első fejezetében, ahol az ösztön-én, az én és a felettes-én struktúráját tárgyalja, a következőket mondja: „A lelki készüléknek ezt az általános sémáját a magasabb rendű, az emberhez pszichikusan hasonló állatokra is érvényesnek tekinthetjük" (Freud, 1940 [1982, 413]). Ebből következik, hogy egy nagyon fontos kérdés válasz nélkül maradt: Mitől lesz ember az ember? A kérdés persze nem új, és a filozófusok már az ókorban keresték rá a választ. Platón az *Állam*ban, Arisztotelész pedig a *Politiká*ban részletesen tanulmányozta ezt a kérdést. A következő fontos tényezőket emelték ki: 1. az ember társadalomban él; 2. a társadalmi struktúra különbözik a biológiaitól, és az utóbbi az előbbire épült a fejlődés során; 3. a biológiai alapokon álló ember létrehozza a maga társadalmi szervezetét; 4. a társadalmi formák változnak; 5. a társadalmi szervezetek bizonyos közös célt, vagy irányt, vagy szándékot foglalnak magukba. Arisztotelész hangsúlyozza továbbá a család funkcionális egységének fontosságát, amely a társadalom mikrokozmosza, és amelynek vertikális és horizontális struktúrájában helyezkednek el a szülők és a különböző korú gyerekek. Vele ellentétben Platón nem gondolta, hogy a család léte feltétlenül szükséges. Ezek a régi megfigyelések még ma is érvényesek, és alapjául szolgálnak a társadalomtudománynak, amely a XVIII. században indult fejlődésnek, amikor megkezdődött a társadalom tudományos vizsgálata. Mielőtt röviden bepillantanánk a társadalomtudományi gondolkodásba, utaljunk ismét Freud ösztönelméletére. Eszerint az ösztönnek három összetevője van: forrása, tárgya és célja. A forrás mindig valami biológiai szükséglet, például éhség. A tárgy az, amelyhez a személy szükséglete által indítva viszonyul, mint például élelem vagy anya. A cél pedig nem más, mint előretekintő része az ösztönnek: mindaz, amit meg kell tenni ahhoz, hogy a tárgyra irányuló vágy kielégüljön. Nagyon érdekesnek találom azt, hogy a szociológusok is a forrás, a tárgy és a cél szemszögéből vizsgálták a társadalmat, bár ezt nem mondták ki világosan, és különösen nem mutattak rá a freudi ösztönelmélethez való hasonlóságra. Ha megnézzük a társadalmi struktúra bármelyik intézményét, legyen az a család, a rendőrség, az ipar, vagy a művelődés, azt találjuk, hogy azoknak társadalmi funkciója van, tehát kielégítenek valamely társadalmi szükségletet. Tárgyai specifikusak, az intézmény hozza őket létre, vagy valamilyen más módon sajátos viszonyt alakít ki hozzájuk. Ezek fizikai tárgyak is lehetnek, például az ipar számtalan ilyennel rendelkezik, vagy lehetnek elvontak is, mint az oktatás különböző tárgyai. A célok ugyancsak specifikusak az illető funkciónak megfelelően. A különleges célok mögött valamilyen általános cél áll, amely nehezebben határolható körül, és amely még társadalomnál is hatalmasabb erők felé irányul. Ez az általános cél sokszor

misztikus elemeket is tartalmaz. Voltak szociológusok, mint Durkheim (1912) vagy Max Weber (1920), akik a vallást kifejezetten a társadalom általános funkciójával azonosították. Marxnál az emberen túlmutató erők mint természeti erők jelennek meg, amelyek közül még sokat nem ismerünk, de amelyek elvben megismerhetők. A szociológia és a biológia közötti összefüggés is érdekesnek bizonyult. Spencer (1876) sok hasonlóságot észlelt a biológiai és társadalmi struktúrák között, és evolúciós elveket alkalmazott társadalmi szemléletében. Később ez az összefüggés még összetettebb lett, és Lévi-Straussnál mint formális strukturális viszony jelenik meg. A társadalmak fejlődnek. A költők idealista módon ábrázolták a korábbi társadalmakat, az ókoriak maguk adtak saját korukról olyan képet, amely bátorította az ilyen idealizálást. De az antropológusok és a történészek egészen más képet találnak. A legújabb kutatási eredmények azt mutatják, hogy az embert kezdetben igen nagy mértékben az ösztön-én uralta. Nincsenek bizonyítékok arra, hogy ideális boldogságban éltek volna. Éppen ellenkezőleg, úgy találjuk, hogy az ősember keményen megküzdött a létért, a többnyire rokoni kapcsolatok alapján kialakult csoportokban. Az egyénnek harcolnia kellett, hogy életben maradjon. Először az énje alakult ki, s tudatossá vált az egyre inkább maga alkotta világában. Ezekben a korokban az egyének társas megnyilvánulásai ösztönösek és egyszerűek voltak. A társas-én úgy vált tudatossá, hogy a kialakuló kultúra képében felismerte önmagát. Ezek a képek sokáig emberfölötti lények, misztikus jelek voltak, amelyekben úgy jelent meg a társadalom és a világ ismerete, mint valahonnan felülről jövő üzenetek sorozata. Ezekben a visszatükröződésekben az egyén homályosan felismerte, hogy különféle csoportokhoz tartozik: a családhoz, a törzshöz, az emberiséghez, az élőlények világához, a világegyetemhez. Ily módon ismerte fel lassan, hogy társas lény, hogy szükséglete van arra, hogy közösségben éljen, hogy viszonyuljon más emberekhez. A társadalmi tudat kialakulása napjainkban is folyik, és szociális viselkedésünk még gyakran primitív. Voltak olyanok, akiknek a társas-énje előbb fejlődött ki, mint másoknál, például azok, akik valamely vallás tükrében váltak társadalmilag tudatossá, mint a próféták és a papok. A művészeknél a műalkotások tükre szolgálta ugyanezt a célt. Voltak, akik a módszeres gondolkodásban találták meg társas-énjüket, mint a filozófusok, megint mások inkább a tapasztalathoz kötött gondolkodásban találták meg ezt, mint a tudósok. Sokan gyakorlatiasabb tevékenységekben ismerték fel önmagukat: a munkások az iparban, mások a szervezésben, irányításban stb. Vagyis a társadalmi struktúra különböző intézményei megannyi különféle tükröt kínálnak a társas-én kialakulásához. A különböző társadalmi tudatok keresztezik egymást, mert ugyanaz az egyén több társadalmi intézményhez is tartozik. Bár rendszeresen és különböző formában jelent meg a biológiához való kapcsolat, a szociológusok mégsem érezték a szükségét annak, hogy ösztönalapokra építsék elméleteiket. Vajon miért nem? A szociológusok társadalmakat vizsgálnak; Durkheim világosan elkülönítette a szociológiát a pszichológiától. A XIX. században több tudomány is létrejött, és korai állapo-

tukban – a különbség elvének megfelelően – fontosnak tartották, hogy saját külön identitásukat kifejezzék. A szociológusok a társadalmon belül létrejövő specializációt tanulmányozták, és számukra nyilvánvaló volt, hogy a szociológia maga is egy esete ennek a specializációnak. Fontos kérdés volt számukra: hogyan viszonyul a társadalmi szükséglet az egyén szükségleteihez? Ha azt mondjuk, hogy a társadalom valamilyen hatalmas élőlény, amely az egyénektől független, akkor beszélhetünk társadalmi szükségletről anélkül, hogy az egyén szükségleteit figyelembe vennénk. Durkheim elég közel jutott ehhez az álláspontho, de azért ő sem tette teljesen a magáévá ezt a szélsőséges felfogást. A társadalomnak megvannak a sajátos törvényei, tevékenységei, struktúrája, de amikor a társadalom kifejezi önmagát, az mindig a tagjain keresztül történik, akik egyének; mert csak az egyénnek van karja, lába, ajka stb. Minden viselkedésnek egyszerre két oldala van. Az egyik oldalon az egyéni, a másik oldalon pedig a társas viselkedés. Amikor veszek egy darab húst ebédre, én veszem meg, mert én vagyok éhes. Ez történik az én oldalán. Ugyanakkor húst veszek, amit egy vegetáriánus nem tenne, ebédre veszem, mert a mi kultúránkban ebédelünk, pénzért veszem és nem vadászom, mert a mi társadalmunkban a munkamegosztásból eredő specializálódás miatt ez így alakult ki. Mindez a társas-én oldalán történik. Szeretek így ebédelni, mert mások is így teszik. Ennek következtében érzem, hogy együtt cselekszünk. Szükségem van erre az érzésre. Az én oldalán büszkén, egyénien választok, de ez a választás rendszerint valamilyen tipikus társadalmi helyzeten belül történik, ami adva van. Ha mindent úgy kellene tennem, hogy cselekedeteim mindenki másétól különbözzenek, akkor megbolondulnék. Vannak, akik megpróbálják, és bele is őrülnek. A szkizofréniának ez az egyik jellemzője. Ha ez így van, akkor a szociológusok miért nem vették hasznát az ösztönelméleteknek? Valószínűleg azért, mert a hatvanas évekig azt hitték, hogy az ösztönök „önzők", és az ilyen ösztönök számára a társadalom legjobb esetben is egy szükséges rossz. Az ilyen ösztönelméletek nem segítették a szociológust. De a szociobiológia létrejöttével megjelent a társas ösztön fogalma. Ettől kezdve egyszerre nyilvánvalóvá válik, hogy az embernek biológiai szükséglete a társadalomban való együttélés. Vagyis biológiai felépítésünk késztet bennünket arra, hogy civilizációt, társadalmi struktúrát és kultúrát hozzunk létre. Az én és a társas-én egységével az ember nem szigetelődik el a pszichoanalízisben, és egyúttal húsból és vérből való lénnyé válik a szociológiában.

4. A társas-én a csoportanalízis területén

Ezt a témát egy hosszú Foulkes-idézettel kezdem, aki a következőket írta 1964-ben a *Csoportanalitikus terápia* című könyvében: „Az embernek a természetben elfoglalt helyével foglalkozó, nemrég megjelent cikkében Sir Julian Huxley kijelentette, hogy a Charles Darwin által bevezetett természetes kiválasztódás elve már tu-

dományos eszközökkel bizonyítható, és működés közben figyelhető meg. Ez alkotja az ember biológiai örökségét. Az emberi faj evolúciójának sajátos jellemzője a tökéletesedő agy. Ez olyan fejlődéshez vezetett, amely – Huxleyt idézve – képessé tette az embert fogalmi gondolkodásra (racionális és képzetalkotó módon) és igazi beszédre, amelyben szavakkal és szimbólumokkal jelöl dolgokat és ideákat, s ez több, mint ha csak hangokkal és mozdulatokkal fejezne ki érzelmeket és indulati attitűdöket. Ennek következtében az ember radikálisan új dolgokra képes bolygónk történelmében; arra, hogy generációról generációra továbbadva összegyűjtse tapasztalatait és tudását. Ennek következtében az öröklődés mechanizmusának kialakult egy második szintje is: a kulturális öröklődés, amely az embert a föld jelenlegi domináló fajává tette. Az ember új és sajátságos organizmus. Fejlődése – Huxley szerint – nem csupán biológiai, hanem elsősorban kulturális. […] Az ennek a kulturális öröklődésnek révén kialakult társadalmi intézmények, a törvény, a művészetek, az oktatási rendszerek, a technika, az erkölcsi rendszerek jellemzik az emberi fajt. Huxley hajlandó pszichoszociális fázisról beszélni. Az ember képes volt átlépni a pszichoszociális terület határait, az evolúciós folyamat irányítójává vált a földön. Így jutott el az ember oda, hogy saját maga határozza meg helyét és szerepét a világban és hogy elindítsa sorsának tudományos vizsgálatát. […] Nem tudnék nagyszerűbb szavakra gondolni – és egy tudós szavai ezek –, amelyekkel meghatározhatnám feladatunkat, amikor mint csoportanalitikusok tanulmányozzuk az emberek csoporton belüli együttműködését. A pszichoanalízis révén Freud felszínre hozta azt az emberi konfliktust, amely éppen az ember biológiai és kulturális öröksége között található. Ez az öröklött szervezet, az ösztönszükséglet és a kulturális kötöttség közötti összeütközés fejeződik ki a pszichoanalízisben, mint az ösztönén, az én és a felettes-én konfliktusa. A pszichoanalízis mint terápiás forma egyre inkább felismerte az analitikus és a páciens közötti viszony fontosságát az áttételi helyzetben. A csoport-pszichoterápiában először kerül be a gyógyító folyamat eszköztárába maga a csoport, mint a körülöttünk élő közösség és kultúra képviselője. Úgy tűnik, hogy a csoport ideális közeg, amelyben ezeket az alapvető emberi konfliktusokat tanulmányozhatjuk, különösen akkor, amikor azok a terápiában jelennek meg. Nincs olyan pszichopatológiai kórkép, amely fellelhető lenne a környezetéből kiemelt egyénben. Már hosszú évek óta úgy tekintek az előttem levő páciensre, mint egy hosszú láncnak, együttműködések olyan rendszerének egyetlen kapcsolatára, amely maga alkotja forrását a betegséget okozó és a gyógyulást előidéző folyamatoknak. Így minden pszichológia szociálpszichológia kellene hogy legyen. A csoporthelyzet lenne a természetes terápiás helyzet, és az egyéni terápia csak különleges esetekben kerülne alkalmazásra." Foulkes az ösztönre, az ösztön-énből, az énből és a felettes-énből álló struktúrára utal, ahogyan mindaz a pszichoanalízisben megtalálható, továbbá arra a tényre, hogy az egyénnek társadalmi összefüggései vannak. Egy dolog nem jut kifejezésre: az, hogy az egyén csoport iránti szükséglete ösztönszükséglet és magából a társas ösztönből ered. Ez Foulkesnál nem jelenik

meg, de – amint már szó volt róla – nagyjából ugyanebben az időben a társas ösztönt felfedezték más területen.

Mi tehát a természete ennek a folyamatnak, amely okozhat betegséget is és gyógyulást is? Milyen különbséget jelent, ha az én, illetve a társas-én fogalmaival vizsgáljuk? Választ kaphatunk e kérdésre, ha tipikus csoporthelyzeteket vizsgálunk.

1. A csoport tagjai gyakran érzik úgy, hogy önálló egyének is, és egyszersmind a közösség tagjai is akarnak lenni. Ezek az érzelmek gyakran ellentmondásosnak tűnnek. Ilyenkor egyszerre vannak jelen az én korai elhárítási formái és a „szoptatós anya" szituáció. A paranoiás és fóbiás fantáziák nagyfokú szorongást árulnak el. Úgy tűnik, mintha a tagok csecsemők lennének, akik igyekeznek elkülönülni az anyától, mert az elkülönülés nélkül fennáll az identitás elvesztésének veszélye, attól félnek, hogy elvesznek a csoportban. Az én úgy reagál, hogy elkülönülni próbál. De amint létrejön az elkülönülés, és az elveszéssel kapcsolatos szorongás csökken, egy másfajta szorongás jelenik meg: a különválással az én elveszti szeretete tárgyát. Most egy archaikus társas-én lép működésbe, és összehozza a csoport tagjait. Ennélfogva csökken az elkülönüléstől való szorongás, de megint elvesznek a tagok a csoportban, és visszatér az én szorongása. És ez így megy mindaddig, amíg mind az én, mind a társas-én meg nem erősödik, amíg a „külön vagyunk együtt" élménye elveszti ellentmondásos jellegét. Az élmény többé nem konfliktusos, hanem, éppen ellenkezőleg, természetes állapotnak tűnik. A tagok szabadon mozognak, kiki a saját székében, és felszabadul a kommunikáció. Az előbbiekben kétfajta szorongást különböztettem meg: az első egzisztenciális veszélyt jelez, és az én funkciója az, hogy valamilyen agresszív lépéssel létrehozza a különbséget. A második fajta az elkülönüléstől való szorongás, és a társas-én funkciója az, hogy valamilyen szeretettevékenység révén összehangolja a tagokat.

2. Gyakran nyilvánvaló, esetleg már a találkozás elején, hogy sok harag van „a csoportban". Ez történt nemrégiben az egyik csoportommal. Az a furcsa ezzel a „csoportban levés" érzéssel, hogy az egyén nem tartozik sehová és senkihez. Ez az irracionalizmus serkenti munkára a tagokat. Az egyik az anyjáról beszélt, akiről úgy tűnt, hogy jelen van, de ugyanakkor nincs is jelen és a csoporton kívül sincs. Egy másik, akinek nem volt apja gyerekkorában, úgy érezte, mintha én nem lennék jelen. Világossá vált számomra, hogy a csoport keresett valakit, akire ráruházhatják ezt a haragot, és áttételes asszociációikkal nálam álltak meg. Én ennek megfelelően értelmezéseket kínáltam, amelyet a csoport nem utasított vissza, de azzal a szórakozottsággal fogadta, amiből arra következtettem, hogy még nem mondtam el mindent, még nem vált tudatossá a csoport teljes állapota. Csendesen vártam, hadd történjen, aminek történnie kell. Ekkor egymást kezdték győzködni arról, hogy bizonyára valamelyikük haragszik egy ilyen szülőre. Ezt csinálták egy ideig, mindegyik csoporttag megpróbált meggyőzni valaki mást, hogy éppen ő az, aki mérges. Ekkor elmondhattam nekik az egész képet: hogy először kerestek valakit, akire ha-

ragudni lehetne, s amikor megtaláltak engem, akkor keresték, hogy melyikük lenne az, aki ezt a haragot kifejezné, de úgy látszik, hogy erre egyikük sem volt hajlandó. Emlékeztettem őket, hogy az előző alkalommal bejelentettem a közeledő szünet időpontját, és úgy gondoltam, hogy ez hozta felszínre a haragot a csoportban. Szavaimat a felismerés és megkönnyebbülés érzése követte. Ez a csoport még nem fejlesztett ki erős társas-ént, amellyel érezhették volna, hogy „mi vagyunk mérgesek az analitikusra". Így, mint egy labdát, dobálták körül az érzelmet. Az énjük elég erős volt ahhoz, hogy hasonlóságot ismerjenek fel a jelenlegi helyzet és egyéni életük múltbeli eseményei között, és ezután vetítették az érzelmeket egymásra, mert az én birtokolni akar, és úgy gondolták, hogy az érzelem bizonyára valamelyiküké. A projekció korai védekezés abból az időből, amikor már van egy kezdetleges én, de a csecsemő még nem tud ellentmondásos érzéseket egyszerre befogadni. Így ami van, az „vagy az enyém, vagy a tiéd".

3. A kényszeres egyén énje fejlettebb, mint a társas-énje. Ezért érzi azt, hogy másokat el kell tűrnie, de nem leli élvezetét benne. Az ilyen ember számára az a fordulópont a csoportban, amikor társas ösztöne társas-énné válik, és felfedezi a bizalmat. Nagyon megindító, amikor egy keserű, cinikus egyén megnyílik, és csaknem könyörög, hogy szeressék őt a csoportban.

4. A borderline egyénnek mind az énje, mind a társas-énje fejletlen. Így csak olyan csoportban boldogulnak, amelyik nem túl agresszív, ahol gyenge énjük nem foszlik szét. Ilyenkor alkalmazzák a hasítást – amely kedvenc védekezésük –, projektálhatják egyéniségük nem kívánt részeit a különböző csoporttagokba. Mivel pszichológiai fejlődésük így az egész csoport részvételével megy végbe, és mert védekezési mechanizmusuk gyenge, gyakran jó meglátásaik vannak, amelyeket akarva-akaratlanul megosztanak a csoporttal, így gyakran jó „interpretációkkal" szolgálnak.

5. Meglepő felfedezést lehet tenni erősen narcisztikus egyénekről a csoportban: azt, hogy elég jól fejlett társas-énjük van. Könnyen viszonyulnak másokhoz. De az is nyilvánvalóvá válik a csoportban, hogy énjük fejlődése megállt a csecsemőkorban. Ezért ragadnak meg mindent, ami viszonyulásuk során keletkezik, és azt egészben lenyelik. Ezért aztán úgy tűnik, hogy meglopnak másokat és kihasználják őket. Nem bántunk igazságosan a narcisztikusokkal, amikor ezt nem vettük észre. Egy új, narcisztikus csoporttag lázasan viszonyulni kezd mindenkihez, azt az egyetlen dolgot csinálja, amihez ért. De az énje gyenge, így hamar kifárad és megsebesül, aztán nem jön el többet a csoportba. Az analitikusnak ezt fel kell ismernie, hogy lelassítsa és megvédje a narcisztikus jövevény látszólag erős, de valójában gyenge énjét. További vizsgálódásokra lenne szükség ahhoz, hogy mindezt részletesen feltárjuk. Itt csak jelezni akartam, hogy az új strukturális egység, vagyis a társas-én segítségével egyszerűbben és tisztábban lehet értelmezni a csoportjelenségeket.

IRODALOM

BOWLBY, JOHN (1971): *Attachment.* Harmondsworth: Pelican Books.
DARWIN, CHARLES (1856): *A fajok eredete.* Budapest: Helikon, 1976.
DARWIN, CHARLES (1871): *Az ember származása.* Budapest: Gondolat, 1961.
DAWKINS, RICHARD (1976): *Az önző gén*. Budapest: Gondolat, 1986.
DURKHEIM, E. (1912): *Les formes élementaires de la vie religieuse.* Paris: Alcan.
ERIKSON, ERIC HOMBURGER (1942). *Childhood and Society*. Harmondsworth: Pelican Books.
ERIKSON, ERIC HOMBURGER (1971): *Identity: Youth and Crisis.* London: Faber and Faber.
FOULKES S. H. (1948): *Introduction to Group-Analytic Psychotherapy*. London: Maresfield Reprints, 1984.
FOULKES S. H. (1964): *Theraputic Group-Analysis.* London: G. Allen and Unwin Ltd.
FREUD, SIGMUND (1905): Három értekezés a szexualitás elméletéről. In: *A szexuális élet pszichológiája.* Budapest*:* Cserépfalvi, 1995. 31–132.
FREUD, SIGMUND (1914): A nárcizmus bevezetése. In: *Ösztönök és ösztönsorsok.* Budapest: Filum, 1997. 15–40.
FREUD, SIGMUND (1940): A pszichoanalízis foglalata*.* In: *Esszék.* Budapest: Gondolat, 1982. 407–474.
FROMM, ERICH (1942): *Menekülés a szabadság elől*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.
HAMILTON, W. D. (1963): The Evolution of Altruistic Behaviour. *American Naturalist* 97.
LORENZ, KONRAD (1966): *Az agresszió.* Budapest: Katalizátor Iroda, 1995.
MAYNARD SMITH, JOHN (1964): Group Selection and Kin Selection. *Nature,* 201., 1145–1147.
PARSONS, TALCOTT (1949): *Essays in Sociological Theory Pure and Applied.* New York: The Free Press of Glencoe.
PINES, MALCOLM (ed). (1983): *The Evolution of Group Psychotherapy.* London: Routledge and Kegan Paul.
SPENCER, HERBERT (1876): *Alapvető elvek.* Grill Kiadó, 1909.
WEBER, MAX (1920): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat, Budapest, 1982.
WILSON, E. O. (1975): *Sociobiology: The New Synthesis.* Cambridge, Mass.: The Belknap Press of the Cambridge University Press.
WINNICOTT, D. W. (1971): *Playing and Reality.* Harmondsworth: Penguin Books, 1982.
WYNNE-EDWARDS, V. C. (1962): *Animal Behaviour in Relation ot Social Dispersion.* Edinburgh and London.
YALOM, IRVIN D. (1985): *The Theory and Practice of Group Psycho-Therapy*. NewYork: Basic Books.

MAGYAR PSZICHOANALITIKUSOK PÁRIZSBAN II.

„MESTERSÉGEM A PSZICHOANALÍZIS”

Párizsi beszélgetés Judith Dupont-nal

Az alábbi beszélgetés Judith Dupont-nal, a Párizsban élő, magyarországi származású neves pszichoanalitikussal 1997. március 24-én, szeptember 16-án és 1998. február 11-én került rögzítésre. Az interjú első részét Erős Ferenc és Szilasi Judit, második és harmadik részét Szilasi Judit készítette. Judith Dupont „Egy kegyeletsértés története” című tanulmányát előző, 1997/2–3. számunkban közöltük.

*

– Arra szeretném kérni, mondja el a Thalassa *olvasóinak, hogyan kezdődött pszichoanalitikus pályája, amely Magyarországról, a családi háttérből indult.*

– Valóban családi háttérből indult, mert az anyai nagyanyám, Kovács Vilma[1] pszichoanalitikus volt. Anyám testvére, a nagynéném, Bálint Alice[2] szintén pszichoanalitikus lett, miként annak férje, Bálint Mihály[3] is. Ferenczi Sándor gyakori vendége volt a nagyszüleim házának, tőlünk egy sarokra laktak. Azt lehet mondani, hogy állandó szellemi viták kereszttüzében nőttem fel. A pszichoanalízis állandó beszédtéma volt nálunk.

[1] Kovács Vilma, Székely-Kovács Frigyesné (1883–1940) pszichoanalitikus, Ferenczi legközvetlenebb munkatársai közé tartozott, a magyar analitikus kiképzés megteremtője volt.

[2] Bálint (Székely-Kovács) Alice (Budapest, 1899–Manchester, 1939) pszichoanalitikus, Bálint Mihály első felesége, a gyermekkor pszichoanalitikus vizsgálatának egyik úttörője.

[3] Bálint Mihály (Budapest, 1896–London, 1970) Magyarországról Angliába emigrált és ott világhírűvé vált pszichoanalitikus. Életművének jelentőségéről lásd Haynal André könyvét: *Viták a pszichoanalízisben. Freud–Ferenczi–Bálint.* Thalassa Alapítvány–Cserépfalvi, Budapest, 1996.

– Ez a naphegyi villában volt…

– Igen a Naphegyen. Aztán a szüleimmel elhagytuk Magyarországot, és Franciaországba jöttünk. Bálinték Angliába mentek. A nagyszüleim meghaltak, szerencsére még a magyarországi német megszállást megelőzően, természetes módon, a saját idejükben…

– Mikor jöttek ki Franciaországba?

– 1938-ban.

– És miért éppen Franciaországba?

– Az apám – Dormándi László[4] – legjobb barátja élt itt, akinek a segítségére számíthatott. Az anyám festőművész volt.[5] Korábban is minden évben járt ide, pár hónapot Párizsban töltött. Többször volt kiállítása is Párizsban. Szóval a szüleim jól ismerték a körülményeket, és a beilleszkedés semmilyen nehézséget nem okozott számukra.

– Tizenkét éves volt, amikor kikerült Franciaországba, és akkor itt kezdett iskolába járni…

– Előbb megtanultam rendesen franciául egy olyan osztályban, ahol csak idegen országból származó gyerekek voltak, a világ minden tájáról. Ha jól emlékszem, valami tizenkét nyelvű osztály voltunk. Egy elég tehetséges tanárnőnk volt, akinek sikerült mind a tizennégy vagy tizenöt tanulónak a franciát úgy megtanítani – nyelvet, történelmet, földrajzot stb. –, hogy a következő tanévben valamennyien rendes francia iskolai osztályokba kerültünk. Nem tudom, minek felel meg Magyarországon, de akkor én negyedikben[6] folytattam az iskolát …

– És akkor közbejött a német megszállás…

– Aztán jött a német megszállás, és az apámnak az volt a filozófiája, hogy a vadászatnál mindig akkor lövik le a nyulat, amikor ugrik; szóval nem szabad ugrani. És így a saját nevünk alatt, a saját lakásunkban maradtunk Párizsban. Az anyám nagyon el akart menni. El is mentünk, egészen a Lyoni pályaudvarig, de a vonatok érkezési és indulási időpontjai teljesen kiszámíthatatlanok voltak, emiatt olyan tömeg várt a vonatokra, hogy szépen hazamentünk, és ott maradtunk egészen a háború végéig. És nem történt semmi bajunk. Semmi bajunk nem esett, és semmilyen zaklatásnak nem voltunk kitéve. Azután a háború után meglátogatott minket az illetékes

[4] Dormándi László (1898–1967) író, újságíró.

[5] Székely-Kovács Olga (1900–1971) festőművész, karikaturista, jól ismertek pszichoanalitikusokról készült rajzai és karikatúrái, Ferenczi portréját is megfestette.

[6] Az iskolai tanulmányok nyolcadik éve Franciaországban.

rendőrkapitány egy csomó, a családunkkal kapcsolatos feljelentőlevéllel, amit ő eldugott. A háború után végiglátogatta mindazokat, akiket hozzánk hasonlóan mentett meg. Szóval az apám filozófiája jó volt, de csak azért, mert ilyen volt a rendőrfőnök. Azt hiszem, ő volt az egyetlen Párizsban, aki így viselkedett.

– Ez Párizs melyik kerületében volt?

– A hetedik kerületben. A rendőrfőnök elmondta nekünk, hogy vidékről került Párizsba, és soha életében nem látott zsidót. Aztán az elsőt, akivel találkozott, rögtön feleségül is vette. Szóval megmentette a feleségét és még sokan másokat.

– Akkor önök még külföldinek számítottak, vagy már francia állampolgárok voltak?

– A háború alatt mi még külföldinek számítottunk. Magyar állampolgárok voltunk. A zsidókat, a zsidó külföldieket összeírták. A nem zsidó magyarokat, mint ahogy az apám viselkedett, azokat nem… Szóval ő nem jelentkezett mint zsidó… Az apámat ismerték a magyar követségen, de azok inkább barátságosak voltak, és onnét nem jött baj. Amikor a magyarországi német megszállás idején kicserélték a követség személyzetét, akkor azok kevésbé voltak barátságosak. Akkor már az apám is azt gondolta, hogy jobb volna elmenni. De nem tudtunk hová és hogyan. Egyetlen barátunk ajánlotta fel, hogy menjünk hozzá. Ez Vercors volt, az író, akit már a háború alatt ismertünk meg. Az apám úgy gondolta, hogy őt nem lehet még a mi ottlétünkkel is terhelni, mert már elég veszélyt és nehézséget vállalt a Les Éditions de Minuit által kiadott könyvekkel. Onnan is tudtuk ezt, hogy az apám is részt vett azoknak a könyveknek a terjesztésében. Szóval nem akarta Vercors-t egy további veszélyhelyzetnek kitenni. Így hát maradtunk a lakásunkban, és a dolog minden baj nélkül, jól végződött.

– Az édesapja dolgozott?

– A szüleim közül egyik sem dolgozhatott. Valakivel társultak, aki a nevét adta, és egy gyerekfolyóiratot adtak ki 1942 körül *Les cahiers d'Ulysse* címen. Volt egy személy, aki a folyóirat legalizálásához a nevét adta, de az nem sokat csinált. Az anyám és Vercors rajzolt ebbe a folyóiratba. Ezen keresztül ismerkedtünk meg Vercors-ral. Szüksége volt jövedelemre, de mint rajzoló, illusztrátor nem fogadott el megbízásokat a franciaországi német megszállás alatt.

– Végül is sikerült a háború végéig a zaklatásokat elkerülniük…

– Néha voltak azért ijedtségek. Például egyszer, amikor az apám táskája tele volt a Les Éditions de Minuit által kiadott könyvekkel, és azzal ment el a rendőrkapitányságra, hogy a tartózkodási engedélyét meghosszabbítsa. Éppen az előző napon volt egy merénylet a rendőrkapitányságon, és mindenkit ellenőrzésnek vetettek alá. Mindenkinek ki kellett nyitnia a táskáját. Amikor az apámra került a sor, nem volt

mit tenni, kinyitotta a táskáját, a rendőr kiszedte az összes könyvet, látta, hogy könyvek, és visszatette őket…

– Nem tudta, hogy mi az, vagy nem akarta tudni?

– Nem tudta. Biztosan nem tudta a rendőr, hogy milyen könyvekről van szó. De az ellenőrzést követően az apám elhagyta a rendőrkapitányság épületét, és hazament. Csak másnap ment vissza, hogy a tartózkodási engedélyét meghosszabbíttassa.

– Mi volt tulajdonképpen a Les Éditions de Minuit?

– Illegális könyvkiadó volt, amelyet Vercors indított el a háború alatt, egy Pierre de Lescure nevű másik íróval, és a legfontosabb írók műveit álnéven adták ki. Mauriac, Eluard, Aragon, Camus műveit, hogy csak néhány nevet említsek. Az apámtól is elfogadtak egy novellát, egy kis könyvecskét, de már nem volt idő kiadni, mert jött a felszabadulás. A kiadó megmaradt a háború után is, de az új körülmények között Vercors nem akarta folytatni, mert úgy látta, hogy ennek nincs értelme. Vercors-nak is több könyve jelent meg a megszállás alatt ennél a kiadónál, így a *Silence de la mer,* amit az apám fordított magyarra, meg a *Marche ŕ l' étoile,* amelyben Vercors elmeséli, hogyan jött az ő apja Pozsonyból Franciaországba.[7]

– A szülei visszatértek Magyarországra a háború után?

– Nem, csak látogatóban jártak Magyarországon. Először, azt hiszem, 1946-ban. Esetleg 1947-ben. Amint franciák lettünk.

– Ön orvosnak készült, és be is iratkozott az orvosi egyetemre…

– Azt az elképzelést, hogy én is pszichoanalitikus legyek, az édesanyám, Székely-Kovács Olga nagyon támogatta. Nagyon nehezen viselte el, hogy az anyja és a nővére meghaltak, és valahogy kívánta, hogy a pályájukat én folytassam. Biztos, hogy az én döntésemben ennek is szerepe volt. Aztán engem kezdett a dolog nagyon érdekelni. Aztán Bálint Mihály tanácsolta nekem, hogy ahhoz, hogy pszichoanalitikus legyek, minden könnyebb, ha előbb orvos leszek. Ezt el is fogadtam, és orvosi tanulmányokat folytattam, amit be is fejeztem. De aztán sajnáltam, mert az volt az érzésem, hogy az nem segített semmit a pszichoanalízishez, sőt talán ellenkezőleg. Ha például filozófiai tanulmányokat folytattam volna, talán az többet segített volna. Párizsban folytattam az orvosi tanulmányokat. A doktori disszertációmat 1957-ben adhattam be, pontosabban nem emlékszem.

– Ennek a disszertációnak volt valamilyen pszichoanalitikus vonatkozása?

[7] Magyarul: *A tenger csendje* és *Út a csillag felé.* Mindkét írás először magyarul az *Út a csillag felé* című kötetben jelent meg, amelyet Dormándi László fordított (Szikra, Bp. 1948).

– Az elkészült doktori értekezésnek egyáltalán nem. De azt megelőzően belekezdtem egy pszichoanalitikus vonatkozású munkába. Ugyanis dolgoztam a Fondation Vallée-ban, ahol szellemileg fogyatékos gyerekeket helyeztek el, akiknek a szellemi visszamaradottsága különböző volt: voltak közöttük szellemileg majdnem teljesen épek, és voltak súlyosan fogyatékosak. A gyerekek borzalmas rossz feltételek között éltek. A férjem is részt vett ebben a munkában. Olyan kevesen dolgoztak ott, hogy örültek, ha valaki jött. Egy újságíró is járt oda segíteni, aki a mi ismeretségünk révén került oda. Egy évig jött és játszott a gyerekekkel, foglalkozott és dolgozott velük. Egyébként meg is mondta, hogy ő újságíró, tehát az intézetnek tudomása volt erről. Mindenfélét kezdeményeztünk a gyerekek érdekében, hogy változás következzék be, nem sok eredménnyel. Az az újságíró megírta, hogy milyen körülmények között élnek ott a gyerekek. Az intézmény igazgatósága igen megharagudott ránk. Nem akartak velem többet dolgozni, és ez volt az oka, hogy az ott elkezdett doktori értekezést nem tudtam befejezni. Jelenleg egészen más viszonyok között élnek a gyerekek ugyanezen a helyen.

A doktori értekezést nem tudtam befejezni. De abban az időben a férjem egy szövettannal foglalkozó orvossal dolgozott együtt egy laboratóriumban, és a laboratórium vezetője adott nekem egy szövettani témát, ami végül is a disszertációm témájául szolgált. Szerintem teljesen érdektelen. De befejeztem vele az orvosi tanulmányokat.

– Dolgozott orvosként is?

– Mint orvos soha nem dolgoztam, mert ahhoz semmi kedvem nem volt. Hanem Daniel Lagache[8]-nál elkezdtem egy kiképző analízist. Közben pedig sok helyen dolgoztam, hogy az analízisemet fizetni tudjam.

– Melyik egyesülethez tartozott Lagache?

– Lagache már elfogadott, de még nem kezdtem el a tananalízist, amikor a Société psychanalytique de Paris szétválására[9] sor került. Lacan[10] és Lagache együtt hagyták el ezt az egyesületet. Amikor a szakadás megtörtént, Bálint Mihály tanácsára meglátogattam néhány embert, hogy megtudjam, mit jelent mindez, hiszen semmit sem értettem belőle. Ez teljesen érthetetlen volt egy nem analitikusnak. Lagache-t

[8] Francia orvos, pszichológus, pszichoanalitikus (1903–1972).

[9] Az 1953-ban a Société psychanalytique de Paris-ban bekövetkezett szakadásról van szó, ez az egyesület a későbbiekben SPP rövidítéssel kerül említésre a beszélgetésben. A francia pszichoanalitikus mozgalom történetéről, a különféle szakadásokról, az elsősorban Jacques Lacan nevéhez fűződő konfliktusokról lásd: Füzesséry Éva–Alain Didier-Weill: Lacan és a francia pszichoanalízis. *Thalassa* (4) 1993, 2: 72–85.

[10] Francia pszichoanalitikus (1901–1981), a Freud utáni pszichoanalízis egyik legnagyobb hatású művelője. Életművéről lásd a *Thalassa* 1993/2. számát.

választottam, és mentem Lagache-hoz. És akkor bekerültem a Société Française de Psychanalyse-be.[11]

– Ez a lacani egyesület volt?

– Ez az az egyesület volt, amiben Lacan benne volt. De Lagache, Georges Favez[12] és Françoise Dolto[13] is benne volt.

– És aztán ez is szétvált…

– És aztán következett be a második szétválás, mert a tagok egy része arra törekedett, hogy a nemzetközi szervezet tagegyesületei közé felvételt nyerjen. A nemzetközi szervezet azonban nem fogadta el Lacant. Voltak, akik Doltót sem akarták elfogadni, ami szerintem nagy tévedés volt, de hát így volt. Ez volt az oka, hogy másodszor is szétvált a társaság, és megalakult az École Freudienne. Én a SFP utódszervezetében, az Association Psychanalytique de France-ban[14] maradtam, és ma is ennek vagyok a tagja.

– A kiképző analízis mennyi ideig tartott?

– Három évig, és utána rögtön elkezdtem dolgozni. Aztán végigjártam a szokásos *dispensaire*-eket, azaz gyermekpszichológiai ambulanciákat és CMPP-ket,[15] és aztán csak a magánrendelésemen dolgoztam. Legelőször egy rendelőintézetben működtem, amelynek Jenny Aubry volt a vezetője, aki egyébként lacanista. Ebbe a rendelőintézetbe gyerekek jártak. Ilyen helyeken az emberek többé-kevésbé ingyen dolgoztak. Én inkább többé, mint kevésbé. Azt mondták, hogy ennek ellentételezéseként majd magánpácienseket küldenek, de persze nem küldtek. De az ott töltött három év alatt nagyon sokat tanultam, és nagyon sok érdekes emberrel találkoztam.

Aztán egy másik helyen kezdtem el dolgozni, és otthon néhány magánpáciensem is lett. Majd három nevelési tanácsadó központban dolgoztam Aine megyében, Soisson, Laon és Saint-Quentin helységekben, mindegyik helyen hetente egy napot. Egyik nap az egyikben, ott is aludtam, és másnap mentem a másikba. Itt gyerekek voltak és a szüleik. A gyerekek pszichoterápiás kezelése, „reedukációja", azaz gyógypedagógiai foglalkoztatása folyt ott. Szükség esetén a szülőket is bevonták. A szülőknek is voltak összejöveteleik. Ezek magánintézmények voltak,

[11] A továbbiakban SFP rövidítéssel szerepel a beszélgetésben.

[12] Francia pszichoanalitikus (1902–1981).

[13] Francia pszichiáter, pszichoanalitikus (1908–1988), elsősorban gyermekekkel végzett munkájáról és gyermek-pszichoanalitikus műveiről ismert.

[14] APF rövidítéssel szerepel a továbbiakban a beszélgetés folyamán.

[15] A Centre Médico-Psycho-Pédagogique rövidítése, klinikai pszichológiai és gyógypedagógiai központ, a francia egészségügyi-szociális ellátás ma is működő intézménye.

ahol nagyobb létszámú személyzet dolgozott, több szabadságunk és lehetőségünk volt. Itt a szülök révén néha felnőttekkel is volt dolgom. Ez is nagyon érdekes munka volt, mert itt csapatmunka folyt, sok szakmai vitával. Évente egyszer a három központban dolgozók találkoztak, és sokfajta problémát felvető nagy szakmai vita folyt.

Aztán egy elég fura helyen dolgoztam: a Collčge de Saint Maximin-ban Chantilly mellett. Itt kivételes képességű gyerekek voltak. Nagyon érdekes volt, hogy ezeknek a rendkívül okos gyerekeknek milyen sok rossz ötletük volt, amit meg is valósítottak. Mindenféle szociális rétegből származó gyerekek voltak itt: gazdag családok, szegény családok és semmilyen családok gyerekei. Például az a gyerek, aki eszembe jut, állami gondozásból került ide, és nagyon szerette a rádiót. Nagyon akart magának egy rádiót építeni. Valahol az egyik házon antennákat látott, és azt gondolta, hogy ott biztos van mindenféle anyag és szerszám, ami a rádióépítéshez szükséges. Egy éjjel sikerült oda bejutnia, és ellopott mindent, amire szüksége volt. Megépítette a rádióját, és amikor kész volt, visszalopta a szerszámokat. Vagy egy reggel megérkezve, lábnyomok voltak a plafonon… Nem cipőtalp nyoma, hanem lábnyom. Soha nem tudtuk meg, hogyan csinálták. Egy csomó elég ismert ember került ki ebből az intézményből, főleg filmművészek.

Aztán jöttek a 68-as felfordulások, és ott is elég nagy lett a zűrzavar. Ennek eredményeként elküldtek mindenkit, aki ott dolgozott. Így aztán van nekem egy nagyon szép bizonyítványom, ami tanúsítja, hogy nagyon meg vannak elégedve mindazzal, amit csináltam, de azért elküldenek. Ami elég mulatságos.

Ezután a corbeil-i kórház gyermekosztályán dolgoztam legalább tizenöt évig. Erre az ottani gyermekosztály főorvosának felkérésére került sor azzal, hogy csináljak, amit akarok, és amit tudok. Nagyon érdekes volt. Eleinte úgy lógtam a termekben, és próbáltam megérteni, hogy miként megy az egész dolog. Beszélgettem egy kicsit mindenkivel. Aztán elkezdtem terápiákat, de beláttam, hogy ugyanazt csinálom, mint akárhol másutt, és azt nem érdemes. Később más pszichológusok és gyógypedagógusok, egy másik analitikus, valamint pszichiáterek is dolgoztak az osztályon. Egy egész csapat alakult ki. A végén az volt az én munkám, hogy megbeszéljem velük a munkát. Tehát nem a gyerekekkel vagy a szüleikkel dolgoztam közvetlenül, hanem azokon a személyeken keresztül, akik velük foglalkoztak. Később más szakorvosok is csatlakoztak ezekhez a megbeszélésekhez, néha olyanok is, akik nem abban a kórházban dolgoztak. Ezt akkor hagytam abba, amikor az a főorvos, aki odahívott, nyugdíjba ment. Én vele szerettem dolgozni, és a nyugdíjazása után átadtam a munkámat valaki másnak Ez egy igen érdekes munka volt. Olyannyira, hogy ki is adtunk róla egy *Coq Héron*[16] számot. Egyáltalán, nagyon szerettem a magánrendeléseken kívül másutt is dolgozni.

[16] Pszichoanalitikus folyóirat, amelyről a későbbiekben részletesen szó lesz.

Ott a corbeil-i kórházban volt egy nagyon érdekes esetünk. Volt ott egy kisfiú, aki leukémiában szenvedett, és nagyon rosszul volt. Azt gondoltuk, hogy pár napon belül meg fog halni. A kezelőorvosa nehezen viselte el, hogy ebben a katasztrófában a gyerek egyedül maradjon. A tanácsunkat kérte, hogy mi lehetne az, amivel ő ezt a gyereket segíteni tudná. Abban állapodtunk meg, hogy mindennap üljön le mellé, ugyanabban az időben húsz percre. Az volt a szándékunk ezzel, hogy a gyerek tudja, hogy ennek a személynek a jelenlétére mindennap számíthat. A gyerek állapota egy ideig rosszabbodott, még egy áttétel is kialakult a szemén. De nem halt meg, és az orvos megszakítás nélkül, folyamatosan járt hozzá. Lassanként a gyerek kezdett megint reagálni a kezelésre, és egy keveset javult is az állapota. Aztán egyszer megszólalt és papírt kért, hogy rajzolhasson. Borzasztóan vad dolgokat kezdett rajzolni, amiről nem akart beszélni. A rajzai halottakkal és verekedésekkel voltak tele. Aztán elkezdett egy kicsit beszélni, aztán mindig egy kicsit jobban lett, és végül meg is gyógyult.

– Végleg meggyógyult?

– Volt egy fura periódus. A szülők látogatták a gyereket, és kimentek sétálni a kertbe. A gyerek elöl, a két szülő mögötte. Háromszög alakzatban sétáltak, és nem szóltak egymáshoz. És akkor a kezelőorvosnak megint volt egy ötlete. Odament a háromszög közepébe, és beszélt hol az egyikkel, hol a másikkal, hol a harmadikkal. Míg végül mindannyian együtt sétáltak. Ez a gyerek nyolcéves volt, amikor követni kezdtük őt, és tíz évvel később még egyszer láttam. Tizennyolc éves volt, meggyógyult és normálisan tanult. Minden rendben volt körülötte. Ez nagyon fura történet volt.

– Erről esettanulmányként fennmaradt önnek valamilyen anyaga?

– Egyikünk sem írta le, mert nagyon hosszú ideig nem tudtuk, hogy a gyerek állapota hogyan alakul. Vagy tíz évig nem voltunk biztosak benne.

– Mióta folytat kizárólag magánpraxist?

– A nyolcvanas évek eleje óta. A magángyakorlatot megelőzően utoljára a Centre Étienne Marcelben dolgoztam hosszú ideig. Amikor a Saint Maximinban megszűnt a munkalehetőség, és helyet kerestem, akkor Françoise Dolto ajánlására kerültem ide, aki abban az időben szintén itt dolgozott. Ott is nagyon sok érdekes emberrel találkoztam, és ott alapítottuk a *Coq Héron* című pszichoanalitikus folyóiratunkat, ami még most is létezik.

– Mondta, hogy a Françoise Dolto ajánlására került a Centre Étienne Marcelba. Honnan ismerte Doltót, hogyan került vele kapcsolatba?

– Amikor analitikusként elkezdtem dolgozni, akkor az ember megbeszéli valakivel, hogy mit csinál az analízisben. Ez a kontrollanalízis. Az elsőt Juliette Favez-

Boutonier[17]-nál csináltam, nagyon érdekes volt. Azután a férjénél, Georges Favez-nél, ami még érdekesebb volt. Azután kerültem Françoise Doltóhoz, aki egészen másfajta módon dolgozott, mint az őt megelőzőek. Nagyon szerettem vele megbeszélni az eseteket. Egyszerre többen jártunk hozzá kontrollanalízisre, hetente egy alkalommal. Ott nagyon sokat tanultam. Dolto nemcsak érdekes, de igen kedves és rendes ember volt. Nagyon jól kijöttünk egymással, és jó kapcsolatban maradtunk a későbbiekben is. Emiatt fordulhattam hozzá, amikor munkát kerestem. Dolto írt bevezetőt az egyik könyvemhez is.

– Mi a témája ennek a könyvnek?

– A címe *Manuel á l'usage des enfants qui ont des parents difficiles,* azaz „Kézikönyv a nehéz szülők gyermekeinek".

– Amikor ön Françoise Doltóval összeismerkedett, az mikor lehetett, azután volt már, hogy a pszichoanalitikus mozgalomban a szétválásokra sor került?

– Akkor még Lagache, Favez, Lacan és Dolto együtt voltak. Tehát az első szétválás utáni időben. A második szétválásra csak azután került sor. De én mindig tartottam a kapcsolatot mindenkivel. Ezeknek a szétválásoknak én nem sok értelmét láttam.

– Ön ezt most látja így, vagy már akkor is így ítélte meg?

– Már akkor is így éreztem. Én a munkám során dolgoztam mindenféle helyeken lacanistákkal és SPP-sekkel is. Mindazokkal, akik véletlenül megfordultak ott, ahol én is megfordultam. Hovatartozásra tekintet nélkül volt, akivel szót lehetett érteni, volt, akivel nem. A *Coq Héron*nak éppen az a specialitása, hogy irányzathoz való hovatartozásra tekintet nélkül mindenki megjelenhetett benne.

– Beszéljünk a Coq Héron *című folyóiratról.*

– A *Coq Héron* 1969-ben született, a Centre Étienne Marcel keretén belül. Volt egy páciensem, egy kisfiú, akit a magánrendelésemen fogadtam. Olyan felfordulást rendezett a lakásban, nemcsak az én irodámban, hanem a szüleim lakrészében is, hogy azt lehetetlen volt privát folytatni. Azt mondtam, hogy ezentúl a Centre Étienne Marcelban fogom folytatni a kezelését. Minden alkalommal a gyerek hozta nekem a pénzt, a fizetés annyira jelentős volt a gyerek számára. Elhatároztuk, hogy a továbbiakban az Centre Étienne Marcelban is fog fizetni. Ott én fizetést kaptam, így azt a pénzt amit ő hozott, egy dobozba tettem a kezelés ideje alatt. Ebben a központban csoportokban dolgoztunk, öt-hat különböző specialista volt együtt egy csoportban: egy analitikus, egy pszichológus, egy szociális nővér, egy gyógypedagógus. Amikor a kezelésnek vége volt, ez a kis csoport összejött, és feltettük a kér-

[17] Francia pszichoanalitikus (1903–1994).

dést, hogy mit kellene kezdenünk a dobozban összegyűlt pénzzel. Akkor határoztuk el, hogy csinálunk egy folyóiratot. Először a folyóiratot csak az intézeten belül terjesztettük, ötven körüli példányszámban. Aztán a példányszám növekedett, és az évek folyamán szép, ismert folyóirat lett belőle.

– A Coq Héron *elnevezésnek van valami összefüggése ezzel a kisfiúval?*

– A kisfiúval nincs, de a Centre Étienne Marcellal van kapcsolata. Ahhoz egészen közel volt a rue du Coq Héron.[18] Ez mint név úgy megtetszett nekünk, hogy erről az utcáról neveztük el az folyóiratot. Soha nem képzeltük, hogy abból ismert folyóirat lesz. Azt hittük, hogy az majd egy belső folyóirat marad. De elég hamar kinőtte ezt a helyzetet. A *Coq Héron* közel harmincéves. Ez az egyik legrégibb pszichoanalitikus folyóirat.

A folyóiratnál a kezdetektől mind a mai napig olyan emberek dolgoznak, akik a különböző pszichoanalitikai irányzatokat képviselik. Ma is felvesszük mindazokat, akiket a munka érdekel, bármelyik nézetet képviselik. Ennek sok előnye van. Például ha küldenek egy lacanista cikket, én nem tudom megállapítani, hogy azért nem értem, mert tartalmilag nem ér semmit, vagy lacani nyelvezeten van írva, amit én nem értek. Ilyen esetben a lacanista kolléga elolvassa a megküldött szöveget, és ő dönti el, hogy az valóban nem ér semmit, mert ez csak utánozza a lacani beszédet, vagy az egy érdekes dolog, amit érdemes kiadni.

– Annak ellenére tehát, hogy a pszichoanalitikus mozgalom Franciaországban szervezetileg szétvált, a Coq Héron *megpróbálja az egyes irányzatok képviselőit összetartani…*

– Azért maradtunk együtt, hogy a különböző gondolkodásmódok együtt tudjanak dolgozni. Ezt szolgálja az alapszabályzatunk egyik záradéka, amely kimondja, hogy ha a szerkesztők valamelyike egy cikk közlését kívánja, akkor azt közölni kell. A többieknek jogában áll, hogy a folyóiratban kifejezzék egyet nem értésüket, de a szöveget közölni kell. Szóval nem a többség határoz, hanem az, aki úgy látja, hogy a beküldött anyagban van valami, amiért érdemes publikálni. Csak azt utasítjuk vissza, amit egyhangúlag alkalmatlannak találunk a közlésre. Ezt nagyon fontosnak tartottuk ahhoz, hogy a folyóirat a kitűzött céloknak megfelelően működni tudjon.

– Kik voltak ebben az alapító tagok?

– Az alapító tag főképpen én voltam. Volt ott szociális nővér, Colette Langignon, aztán egy pszichológus, Madame Sportiche, egy gyógypedagógus, továbbá egy portugál festő, akit Mendčs-nek hívtak, s aki rajzoltatta a gyerekeket. Aztán pár

[18] Coq Héron magyarul „fajdkakas”-t jelent.

hónappal később bekerült Bernard This, aki lacanista. Egy ideig lacanista többség volt, aztán volt egy APF-többség. Az SPP-t képviselők csak rövid ideig voltak többségben.

– Hogyan alakult a folyóirat tematikája az elmúlt évek során?

– Eleinte nagyon sok fordítást adtunk ki. Olyan szövegeket, amelyeket akkor még nem publikáltak. Egypár kiadatlan Ferenczi-írást. Bálint Mihály, aki még élt akkor, sok írását adta a folyóiratnak. Masud Khan[19] is adott nekünk egy cikket. Aztán egy pár magyar. Budapesten élő magyar, svédországi magyar, magyarok különböző országokból. Volt két Freud-cikk, amelyet mi adtunk ki először Franciaországban. Az egyik a „Kell-e az egyetemen a pszichoanalízist tanítani?" című írás volt, amely egyébként legelőször magyarul jelent meg,[20] a másik pedig a „A gimnazista pszichológiája"[21] volt.

– Milyen támogatásból élt a folyóirat?

– A fedezet a pénzzel kezdődött a dobozból. Amikor a páciensem pénze elfogyott, és a folyóirat még nem keresett eleget, akkor egyszer Dolto is segített nekünk. Elég szép összeget adott nekünk, hogy folytassuk a *Coq Héron*t. Ő is sok cikket adott a *Coq Héron*nak. Lacan is adott egyszer egyet, de az SPP-ből is adtak többen. Minden évben kapunk egy kisebb összeget a Centre National des Lettres[22]-től, egy még kisebb összeget a Centre Étienne Marceltől, bár onnan most már kiváltunk. Jelenleg már egyikünk sem dolgozik ott, de még mindig van velük egy különleges kapcsolatunk. Továbbra is adnak nekünk minden évben öt-hatezer frank segítséget. Aztán a folyóiratot eladtuk, abból is volt bevétel. A férjem nyomdász. Ő nyomtatta ki, és a nyomdai költségekre néha egy évig is adott nekünk hitelt. A végén mindig visszafizettük a hitelt, de néha nagyon sokára. Ezt más nyomdász nem tette volna meg. És még egy. Egy nagyon egyszerű, mondhatnám, kézműves külső megjelenésnél maradtunk meg. Ez jóval olcsóbb, mint a klasszikus folyóiratok. Túléltük a nehéz időket, és a támogatások és a bevétel már fedezik a költségeket. Most már nagyon rendesen fizetjük a nyomdászt…

– A Coq Héron *kutatócsoport-e inkább, vagy mozgalom?*

– Egyik sem. Ez egy amatőr csoport. A legtöbben közölünk pszichoanalitikusok, de van pszichiáter és pszichológus is. Jelenleg egy olyan személy is részt vesz a szerkesztésben, aki olyan kiadónál szerkesztő, ahol sok pszichoanalitikai tárgyú könyv

[19] Mohammed Masud Raza Khan (1924–1989) indiai származású brit pszichoanalitikus.
[20] *Gyógyászat,* 1919. 59. sz., 192.
[21] „Die Psychologie des Gymnasisten" (1914).
[22] A társadalomtudományok területén a publikálást támogató francia állami intézmény.

jelenik meg. Így együtt körülbelül nyolcan-tízen egy kiadói szerkesztőbizottság vagyunk. Az első szerkesztők közül Bernard This még mindig részt vesz a munkában. De már keressük a fiatalabbakat. Már vannak is néhányan, akik folytatják majd a munkát nélkülünk is, hogy ha arra sor kerül.

– Térjünk át egy másik témára. Megmaradt-e a kapcsolat Bálint Mihály és az ön családja között Bálint Alice halála után is?

– Nagyon szoros kapcsolat maradt közöttünk, és nagyon sokat találkoztunk. Mi elmentünk hozzá Angliába, és ő nagyon gyakran jött hozzánk. Sok vakációt töltöttünk együtt. Mielőtt Eniddel[23] találkozott, egy ideig egyedül volt, és azt nehezen viselte. Sokszor eljött hozzánk az autójával, fölvett minket, és mentünk kirándulni. Sokat beszéltünk arról, amit ő csinál, ami őt foglalkoztatja. Rendszeresen követte, hogy én mint pszichoanalitikus-„jelölt" hogyan haladok. Később azután lefordítottam az műveit franciára. De mindig társfordítóval dolgoztam, mert azt gondoltam, hogy ilyen műveket nem lehet egyedül fordítani. És azután került sor a Ferenczi-művekre.

– Milyen hatással volt az ön munkájára Bálint?

– Nekem nagyon tetszettek az ő gondolatai, azért is fordítottam le a könyveit. Hozzám nagyon közel áll a Ferenczi-féle gondolkodás, és ami annak folytatása: a Bálint-féle gondolkodás. Sokat dolgozom ezzel az elmélettel.

– Melyek voltak azok a Bálint-művek, amelyeket ön fordított franciára?

– Én fordítottam le franciára Bálint számos művét, de első francia nyelven megjelent műve a *The Doctor, His Patient and the Illness*[24] volt, melyet Jean-Paul Valabrega fordított le *Le Médecin, son malade et la maladie* címmel. A Presses Universitaires de France adta ki 1960-ban. Amikor elfogyott, még mindig nagy volt az érdeklődés a könyv iránt, de a kiadó nem akarta újból kiadni. Aztán a Payot kiadó vette meg a kiadási jogot. A Payot kezdeményezte a Bálint-művek kiadását, és a kiadásról közvetlenül Bálinttal tárgyalt. A franciára fordított második könyv a *Psychotherapeutic Techniques in Medicine* volt, amely franciául a *Techniques psychothérapeutiques en médecine* címet viseli, s amit Valabregával együtt én fordítottam. Ezt a könyvet Bálint Mihály a feleségével, Enid Bálinttal együtt írta. Aztán jött a többi Bálint-mű: a *Primary Love and Psychoanalytic Technique,* franciául *Amour primaire et technique psychanalytique*, amit hárman fordítottunk: én, René Gelly és Susanne Kadar. Ez utóbbi fordító magyar származású angol nyelvtanár

[23] Enid Bálint (1904–1994) brit pszichoanalitikus, Bálint Mihály harmadik felesége és legközelebbi munkatársainak egyike.

[24] Magyarul: *Az orvos, a beteg és a betegség.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 1961. Újra megjelent: Animula Kiadó, Budapest. 1990.

volt. Aztán következett a *Thrills and Regressions,*[25] ami *Les voies de la régression* címen jelent meg franciául. Az angol *thrill* (magyarul „borzongás") szót semmilyen nyelvre nem lehet pontosan lefordítani, ezért a francia cím sem teljesen azonos az eredeti angollal. Ezt Myriam Viliker nevű kollégámmal együtt fordítottam, mint ahogyan Bálintnak a *The Basic Fault: Therapeutic Aspects of Regression*[26] című könyvét is, *Le défaut fondamental. Aspects thérapeutiques de la régression* címen.

Amikor ezeket a műveket fordítottuk, Bálint még élt. Mindig megbeszéltük vele azokat a részeket, kifejezéseket, amelyek egy másik nyelvre való átültetésnél nehézséget okoztak. Vele pontosítottuk a jelentéstartalmakat, hogy olyan kifejezéseket használjunk franciául, amelyek azok visszaadására a legalkalmasabbak.

Azután jött a többi könyv: a *Focal Psychotherapy – An Example of Applied Psychoanalysis*, franciául *La psychothérapie focale. Un example de psychanalyse appliquée* címen, a *Six Minutes for the Patient: Interactions in General Practice Consultation,* franciául *Six minutes par patient. Interactions en consultation de médecine générale.* Ezeket a könyveket Bálint Mihály Enid Bálinttal, illetve Paul Ornsteinnel és J. S. Norell-lal együtt írta.

A Ferenczi-művek franciaországi kiadásában Ábrahám Miklósnak[27] volt nagy szerepe. Ő volt az, aki legelőször rávette a Payot kiadót, hogy próbálkozzon a *Thalassa*[28] kiadásával, és a bevezetést is ő írta hozzá. A *Thalassá*t egy pszichológus kollégámmal együtt én fordítottam, Ábrahám Miklós és Török Mária[29] lektorálta. Ez van ma is forgalomban Franciaországban. Amikor a Payot látta, hogy a *Thalassa* milyen kelendő, azt a javaslatot tette, hogy készítsünk a Ferenczi-művekből egy összeállítást. Ezt követően került sor a Ferenczi összes műveinek kiadására négy kötetben.[30] Így történt meg az, hogy az eredetileg német nyelven, a hatvanas évek elején a berni Hans Huber kiadó gondozásában megjelent első Ferenczi-összkiadást, amelynek *Bausteine zur Psychoanalyse* volt a címe, a francia nyelvű összkiadás követte. A francia összkiadás a német összkiadásnál teljesebb volt, mert számos olyan cikket tartalmazott, amely a német kötetben nem szerepelt.

Bálint tanácsára azonban a Ferenczi-kiadásból kihagytunk egy sor könyvkritikát olyan könyvekről, amelyeket ma már senki sem olvas. De azt hiszem, ez tévedés volt, mert amit ma nem olvasnak, azt talán majd holnap olvasni fogják. Szeretnénk

---

[25] Magyarul: *A borzongások és regressziók világa.* Animula, Budapest 1997.

[26] Magyarul: *Az őstörés. A regresszió terápiás vonatkozásai.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

[27] Ábrahám Miklós (Nicolas Abraham, Kecskemét, 1919–Párizs, 1975) magyar származású francia műfordító és pszichoanalitikus.

[28] Magyarul: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében.* Pszichoanalitikai tanulmány. Pantheon, Budapest 1927. Újabb kiadása: Filum, Budapest, 1997.

[29] Török Mária (Maria Torok, Budapest, 1925–New York, 1998) magyar származású francia pszichoanalitikus.

[30] *Psychanalyse 1.* Payot, Paris, 1968., *Psychanalyse 2.* Payot, Paris, 1970., *Psychanalyse 3.* Payot, Paris, 1974., *Psychanalyse 4.* Payot, Paris 1982.

kiadatni egy ötödik kötetben mindazt, ami hiányzik az első négyből, de ez még nem valósult meg a kiadói szándék hiányában.

– Beszéljünk a Ferenczi-hagyaték sorsáról…

– A Ferenczi-fordítások korábban kezdődtek el, mint ahogy a Ferenczi-hagyaték gondozása hozzám került. Bálint állandó személyes és munkakapcsolatban állt Ferenczivel, és az én családomnak is folyamatos kapcsolata volt a Ferenczi-családdal. Bálint és a mi családunk között is fennmaradt a rokoni és a baráti kapcsolat. Mindannyian ismertük egymást, mint azt korábban már említettem. Így volt ez akkor is, amikor már valamennyien elhagytuk Magyarországot. Ferenczi felesége, Gizella Bálintra bízta a Ferenczi-hagyatékot, a művek angliai kiadását. Az ebből származó jövedelemmel Bálint Gizellának számolt el, az ő halála után pedig az ő örököseivel. Az örökösök Gizella Egyesült Államokban élő két lánya: Elma és Magda voltak. Kiterjedt levelezést őrzök, amely Bálint Mihály és a Ferenczi-örökösök között folyt, amely a bevételekkel kapcsolatos elszámolást is tartalmazza.

Elma és Magda szintén ismertek engem, és tudták, hogy én is pszichoanalitikus lettem. A hagyaték úgy került hozzám, hogy Bálint Mihály és a Ferenczi-örökösök abban állapodtak meg, hogy a legjobb az volna, ha Bálint után én folytatnám a Ferenczi-hagyaték gondozását. Az indokuk az volt, hogy én ismertem valamennyi érintettet, szerettem is ezeket a műveket, és már el is kezdtem a fordításukat, és tudok magyarul is. Például Enid nem tudott volna bizonyos dolgokat megérteni, elolvasni. Így lettem a Ferenczi-hagyaték irodalmi képviselője.

– Tehát Bálint halála után került Önhöz a teljes Ferenczi-hagyaték…

– Azért volt egy kis nehézség. Enid Bálint visszatartotta a Freud–Ferenczi-levelezést, mondván, hogy Bálint Mihály azt mondta, hogy azt ő tartsa kézben. Mondtam neki, hogy nekem nagyon nehéz lenne gondozni és képviselni ezt a hagyatékot, ha nem adja ide nekem a szövegeket. Egy ideig habozott, aztán ideadta. Gondolom, először azért nem adta ide, mert nem akarta, hogy az rövid időn belül a nyilvánosság elé kerüljön. Azt akarta, hogy minden úgy legyen, ahogy Bálint akarta: a levelezés és Ferenczinek, az élete utolsó évéből hátrahagyott *Napló*ja egy időben kerüljenek publikálásra, mert egymás magyarázatául szolgálnak. Abban az időben az volt a többség álláspontja, hogy Ferenczi az élete végén megőrült. Ez volt az oka, hogy Bálint tartott attól, hogy a *Napló,* ami nagyon személyes írás, ha megjelenik, akkor még inkább megerősíti az emberek előítéletét. Enid ezért nem akarta ideadni a *Napló*t, és mondjuk, hogy talán igaza volt. Amikor végül is hozzám került a *Napló*, akkor rögtön lefordítottuk. Mondván, hogy lefordítjuk, és aztán majd meglátjuk, hogy mit csinálunk vele. A *Napló* franciára történő fordítását követően azt mondtuk Enidnek, hogy megvárjuk, amíg elérkezik az idő, és a *Napló* kiadható lesz, a fordítás mindenesetre készen van. A fordítást a *Coq Héron* fordítócsoportja végezte, amelynek Suzanne Achache-Wiznitzer, Bernard This,

Suzanne Hommel, Georges Kassaď(Kassai György), Françoise Samson, Pierre Sabourin és én voltunk a tagjai.

Enid kezdeményezésére összejöttünk a két Mitscherlichhel,[31] akik német analitikusok voltak. Arra kért bennünket, hogy olvassuk el a *Napló*t, és mondjuk meg, hogy ki lehet-e adni vagy sem. Enid és a két Mitscherlich azt mondta, hogy nem, én azt mondtam, hogy igen. Akkor került a kezembe a Ferenczi–Groddeck-levelezés. Ez majdnem kizárólag Ferenczi-levelekből állt, mert a Groddeck levelei elvesztek. Abban benne volt például az egész Elma-história. Erre nem volt tilalom, és ezt sürgősen kiadtuk. És amikor ezt kiadtuk, akkor már nem volt ok nem kiadni a *Napló*t. Erre föl kiadtuk a *Napló*t, ami *Journal clinique (janvier–octobre 1932)* címen jelent meg.[32]

A Freud–Ferenczi-levelezést Anna Freud nem engedte kiadni, ami szintén érthető. Benne van az egész Freud család története, s ez neki nem volt kellemes. Anna Freud halála után aztán ki lehetett adni a Freud–Ferenczi-levelezést is.

De közben az emberek elkezdték olvasni Ferenczi utolsó műveit. Nyilvánvalóvá vált, hogy azok egyáltalán nem egy őrült írásai, hanem nagyon is érdekesek. Jól használhatók és egyben nagyon fontosak a jelenlegi klinikai gyakorlat számára. Ezután a *Napló*t egész könnyen elfogadták, és semmilyen skandalum nem volt belőle. Ellenkezőleg, nagy érdeklődés támadt. Tehát ki lehetett adni a *Napló*t a levelezés nélkül is, ami Bálint idejében valóban nehéz lett volna. A *Napló*t rövid időn belül különböző nyelvekre lefordították. Szóval semmilyen nehézségbe nem ütközött, hogy a *Napló*t elfogadják.

> *– A* Klinikai napló *sikere tehát Franciaországból indult ki… Mondhatjuk-e, hogy a Ferenczi-reneszánsz franciául kezdődött?*

– A *Napló* először franciául jelent meg, a német kiadás csak ezután következett. Franciául pedig sokan olvasnak a latin országokban is, ahol Ferenczinek nagy sikere van. Látom a kiadók által elküldött banki elszámolásokat – mivel a jogdíjak fele továbbra is hozzám jön, a fele pedig a mostani Ferenczi-örököshöz –, hogy Németországban majdnem semmit nem adnak el, vagy nagyon keveset. Igen csekély az érdeklődés. Franciaországban pedig állandó az érdeklődés. Svájcban és Belgiumban is nagyon sokat adnak el, Kanadában és Dél-Amerikában szintén.

Észak-Amerikában csak nemrégen kezdődött el a Ferenczi iránti érdeklődés. New Yorkban egy Ferenczi Társaság alakult. Az alapítójának a látásmódjával semmiképpen nem azonosulok, mert nem értek egyet azzal, ahogyan ő Ferenczit látja: Ferenczben egyfajta laikus szentet lát, aki mindig olyan jó volt mindenkivel. Fe-

[31] Alexander Mitscherlich (1908–1982) és Margarete Mitscherlich-Nielsen: német pszichoanalitikus házaspár, a frankfurti Sigmund Freud Intézet munkatársai, nagy szerepük volt a második világháború utáni német pszichoanalízis újjászervezésében.

[32] Payot, Paris, 1985. Magyarul: *Klinikai napló* 1932. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1996.

renczi sokkal érdekesebb ember volt annál, mint hogy azt jóságra lehetne leegyszerűsíteni. De azért érdekes munkát csinál, mint a magyarországi Ferenczi Egyesület, amellyel egyébként a New York-iak együtt dolgoznak. Most már egyébként Magyarországon is megjelent a *Napló.*

– Van valami különleges oka annak, hogy Ferenczit ilyen jól fogadták Franciaországban?

– Főképpen azért, mert jó pillanatban lehetett hozzájutni Ferenczi műveihez. Hiszen a klinikai gyakorlat ma nem egészen ugyanaz, mint Freud és Ferenczi korában. Ferenczi volt az, aki olyan betegekkel kezdett foglalkozni, akik a klasszikus analitikusok szerint nem voltak analizálhatóak. Őket hívják most határeseteknek vagy pszichotikusoknak. Freud is kezelt olyan betegeket neurotikusként, akiket ma pszichotikusnak tartanánk. Nem is járt sok sikerrel. Kicsit megkönnyítette az életüket, de nem gyógyította meg őket. Nagyon pesszimista is lett a pszichoanalízis gyógyító hatását illetően. Ferenczi pedig mindig tovább és tovább próbálkozott, hogy hogyan lehet ezeken a betegeken segíteni. A mostani páciensek legnagyobb része azoknak a kategóriájába tartozik, akiket Ferenczi kezdett el kezelni. Nagy hisztérikusok nincsenek többé. Nagy rögeszmés betegek másfajta problémákkal való keveredés nélkül szintén kevésbé fordulnak elő. Szóval Ferenczi éppen jó időben jött ki franciául. Például Lacan azon kevesek közé tartozott, akik olvasták Ferenczit németül, és idézte is őt. Aztán Vera Granoff fordított le a *La psychanalyse* című folyóirat 6. számában[33] egy Ferenczi-cikket a nyelvzavarról,[34] ami annak idején Ferenczi legvitatottabb és legvisszautasítottabb cikke volt. Ez szintén nagyon érdekelt mindenkit. Aztán az SPP saját kezdeményezéseként lefordíttatott négy-öt cikket, már nem emlékszem pontosan, melyek voltak azok. Így tehát a publikum már kicsit elő volt készítve Ferenczire, és amikor a könyvek megjelentek, nagy érdeklődés támadt. Angliában szintén kijött egypár Ferenczi-könyv, és voltak, akik olvasták is. De Ernest Jones[35] súlya olyan nagy volt Angliában, hogy még azok is, akik, mint Winnicott,[36] használták Ferenczit, nem merték a nevét idézni. Azt hiszem, Winnicott műveiben sehol nem említi Ferenczi nevét, pedig Angliában Bálinton kívül ő állt hozzá a legközelebb.

[33] Presses Universitaires de France, 1961.

[34] „Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között" In: Buda Béla (szerk.): *A pszichoanalízis és modern irányzatai.* Gondolat, Budapest. 1971.

[35] Brit pszichoanalitikus (1879–1958), híres Freud-életrajzában (*Sigmund Freud élete és munkássága.* Európa, Budapest, 1973) azt az álláspontot képviseli, hogy Ferenczi elméje életének utolsó éveiben elborult.

[36] Donald Woods Winnicott (1896–1971) brit pszichoanalitikus, a tárgykapcsolat-elmélet egyik legjelentősebb teoretikusa.

– A Freud–Ferenczi-levelezés kiadása is az ön közreműködésével vált lehetővé…

– Amikor a Freud–Ferenczi-levelezés hozzám került, és befejeztük a *Napló* fordítását, akkor a levelezést kezdtük fordítani, azzal, hogy majd meglátjuk, mikor és hogyan lehet kiadni. Aztán amikor a kiadásra tényleg lehetőség nyílt, Enid Bálint egy bizottságot hozott létre, amelyet Angliában hívott össze. A bizottság tagjai voltak: Haynal André Genfből, Ilse Grubrich-Simitis Frankfurtból, Rosenthal a Harvard University Presstől Amerikából, Mark Paterson, a Freud Copyright igazgatója, és én. Történt egy incidens a levelezés átadásánál, ami most, utólag nagyon mulatságos eset, de amikor megtörtént, egyáltalán nem volt az. Mind összejöttünk Londonban. Enid a bankszéfből odahozatta a fekete koffert, amelyben a levelezés volt. Valamennyien nagy ünnepélyességgel kinyitottuk a fekete bőröndöt, ám a levelezés nem volt benne. Hanem valami más volt benne. Akkor Enid telefonált a bankba, hogy van-e egy másik koffer a bankszéfben. Mondták, hogy nincs. Nagy volt a kétségbeesés. Utána próbált telefonálni a világ különböző egyetemeire, hogy esetleg nem adta-e oda Bálint a levelezést anélkül, hogy Enid tudott volna róla. Bár ez igazán valószínűtlen volt, mert mindent együtt csináltak. De a levelezés nem volt sehol. Másnap, vasárnap este hazautaztunk, és Enid hétfőn bement a bankba, és a koffer ott volt. Csak éppen lusták voltak megnézni, hogy melyik bőröndről van szó, inkább azt mondták, hogy nincs ott.

Szóval meglett a levelezés, és aztán ismételten többször összejöttünk különböző helyeken megbeszélni, hogy pénzügyileg hogyan lehet megoldani a kiadását: mennyit hajlandó befektetni a kiadó vagy a különböző kiadók, ki legyen a kommentátor, és ki fizesse a kommentátorokat. Sokáig kerestük a megoldást, mert nem voltunk egy véleményen. A német Fischer kiadó hajlandó volt magára vállalni valamennyi költséget, de csak azzal a feltétellel, hogy az összes bevétel hozzá folyik be mindaddig, ameddig az általa befektetett pénzösszeg meg nem térül. Ebben az esetben a Fischer kiadón kívül senki nem jutott volna jövedelemhez a levelezés kiadásán dolgozók közül, vagy csak nagyon hosszú idő múlva. Ezt nem akartuk elfogadni. Aztán találtunk kommentátorokat, őket a Fischerék nem akarták elfogadni. Így a Fischer kiesett, és ezzel Ilse Grubrich-Simitis is, mivel ő a Fischeréknél dolgozott, és ezért lemondott a mi megbízatásunkról. Akkor találtunk egy osztrák kiadót, ez a bécsi Böhlau kiadó, amelyik sajnos nem olyan jó. Nagyon szép kiadást csinál, de borzasztó drágán. Senki sem tudja megvenni, és mindezt hosszú kiadási határidő alatt végzi. Ők hat kötetben hozzák ki a levelezést, mindegyik kötetnek van egy A és egy B kötete. Eddig az első kötet A és B kötetét, és a második kötet A részét adták ki. Van két kommentátor: Ernst Falzeder és Eva Brabant.

– Hogyan történt a Freud–Ferenczi-levelezés kötetekre osztása?

– Az első kötetbe a levelezés kezdetétől 1914 közepéig, az első világháború kitöréséig tartó leveleket tettük. A második kötetbe az 1919 végéig történt levelezés került. Az utolsó kötet az 1920-tól 1933-ig terjedő időt fogja át. A levelezés mennyi-

sége miatt került sor erre a felosztásra. Én jobban szerettem volna egy ettől eltérő felosztást, de elfogadtam, hogy az teljesen kiegyensúlyozatlanná tette volna a kötetek méretét. Eddig az első két kötet jelent meg, összesen öt nyelven.[37]

Jelenleg a harmadik kötet francia nyelvű nyersfordítása van készen a korrekciókkal együtt, körülbelül 1927-ig. Ezek a legterjedelmesebb évek. Még két korrekcióra kerül sor. Folyik a kommentárok fordítása. Ezeket mi németül kapjuk, és aztán a francia fordítás elkészítése után adjuk át a kiadónak.

Franciaországban a Calmann-Lévy kiadó adja ki a levelezést. Nagyon-nagyon jól és gondosan dolgoznak. Volt arra eset, hogy még a nyomdásztól is kaptam telefonhívást, hogy talált a szövegben egy számára fura szót; ennek valóban ilyen formában kell a szövegben szerepelnie, vagy esetleg tévedésről van szó. Szóval elejétől a végéig nagyon gondosak a kiadási munka során. A végén mi olvassuk át még egy alkalommal a kefelevonatot.

– A magyar származású pszichoanalitikusok közül ön kikkel tart kapcsolatot Franciaországban?

– Volt, akihez régóta személyes barátság fűzött: Török Mária és Ábrahám Miklós. Időközben Ábrahám meghalt.[38] Később kerültem közeli barátságba Eva Brabanttal, akit korábban Gerő Évának hívtak. Aztán van még itt egy pszichiáter, akivel távolabbról, de rokonszenvezek: Paul Wiener. Van egy nagyon híres, ugyancsak magyar származású pszichoanalitikus, akivel nem vagyok kapcsolatban: Grünberger Béla.[39] És körülbelül ez minden.

– És a magyarországiakkal?

– Van sok budapesti kapcsolatom. Hermann Imre egyik lánya, Vincze Mária a legrégibb barátnőm. Ő gyermekorvos, és a Lóczyban[40] dolgozott. Most már nyugdíjas, de azért továbbra is dolgozik ott. Kétévesek voltunk, amikor megismerkedtünk, és azóta is tart a barátság. Az ő gyerekeivel is igen jóban vagyok. Az ő legfiatalabb lánya Vincze Anna, aki pszichoanalitikus lett, őt nagyon szeretem. Ha lehet, gyakran találkozunk, korábban az én gyerekeim is mentek hozzájuk, és az övéi is jöttek hozzánk. Nemes Líviával különösen szimpatizálok valamint az ő unokahúgával, Halász Annával. Binét Ágnest nagyon szerettem, kapcsolatban álltunk, amíg élt.

---

[37] Sigmund Freud–Sándor Ferenczi: *Correspondance 1908–1914*. Calmann-Lévy, Paris 1992; *Correspondance 1914–1919.* Calmann-Lévy, Paris 1996. A két kötet megjelent angol, német, olasz és portugál nyelven. Magyar kiadása előkészületben van.

[38] 1998-ban, e beszélgetés után Török Mária is elhunyt.

[39] A Grünberger Bélával készült interjút lásd lapunk 1997/2–3. számában.

[40] A Lóczy Lajos utcai budapesti gyermekotthonról (Csecsemőotthonok Országos Módszertani Központja) van szó, amely Pikler Emmi vezetése alatt az itt alkalmazott úttörő módszerek révén külföldön is ismertté vált.

Kapcsolatban vagyok Vikár Györggyel. Aztán vannak számosan, akiket ismerek, de akikkel nincs közelebbi kapcsolatom.

– Van-e valaki az ön családjában, aki folytatja a pszichoanalitikus hagyományt?

– Egyelőre nincs. Hogy az unokák mit fognak csinálni, azt nem tudom, az egyik hároméves, a másik másfél éves. De a lányom már közeledik hozzá, mert elkezdett zeneterápiát tanulni. Ő énekesnő, de nem énekelhet az élete végéig, hát előkészíti a folytatást. A fiam egészen mást csinál.

A Bálint Mihály fia, az unokatestvérem, Bálint János, John Bálint orvos az Egyesült Államokban, Albanyben él. Az ottani orvosi egyetem dékánja volt egy ideig. Azután megunta az adminisztrációt, és most betegeket lát el a kórházban és tanít. Belgyógyász, és most kezdett el érdeklődni az orvosi etika iránt, és arról ad elő. Egyre jobban érdekli az apja munkája. Nem azt akarom mondani, hogy korábban nem érdekelte, de nem volt könnyű dolog Bálint Mihály fiának lenni. Nemcsak azért, mert ismert ember volt, hanem azért sem, mert a saját kritériuma szerint nagy követelményeket állított fel. János szeretett volna vidéki orvos lenni, és nagyon jól el tudta képzelni, hogy egy falusi házban él, feleséggel, gyerekekkel, kerttel és virágokkal. Az apjának ez teljesen elfogadhatatlan volt, mert számára csak az egyetemi karriernek volt értéke. Szóval János megcsinálta az egyetemi karriert, de a maga módján. Nem akart belefolyni az apja munkájába, és azt hiszem, hogy igaza volt. Így fel tudta építeni a saját személyiségét. Bálint Mihály elég szigorú volt, neki csak a nagyon jó volt elég jó.

– Hogyan látja a pszichoanalízis mai irányzatait? Van-e közöttük olyan, ami különösen érdekli?

– Éppen most készítek egy előadást az 1998. évi Ferenczi-kongresszusra,[41] amelyre Madridban kerül sor. Ferenczi és a trauma a konferencia fő témája. Ferenczi és az utána jövők hogyan látták a trauma problémáját, vagy ahogyan mások gondolkoznak erről a kérdésről. Ez sok munka, de nagyon érdekes. Rengetegen írtak róla, különböző módon közelítik meg, de hogy melyik irányzat lenne érdekes? A téma közös: hogyan működik az ember. Valahogy mindenki hozzáfog, aztán van, amiből kijön valami, amit sokan tudnak használni, és van, amiből nem jön ki semmi. És van, amiből olyan jön ki, amit csak kevesen tudnak használni. De a téma ugyanaz.

– Lát-e valamilyen eltérést a francia és az angolszász pszichoanalitikusok szemlélete között?

[41] A madridi kongresszusra 1998. március 6. és 8. között került sor „Ferenczi és a kortárs pszichoanalízis" címmel.

– Azt hiszem, nagy általánosságban az amerikai pszichoanalízisnek az adaptációs kísérlet a fő tendenciája: ha valaki tud funkcionálni a társadalomban, akkor az az egyén jól van. A franciák nem így látják: ha valaki önmagával egyetértésben tud funkcionálni, akkor az az egyén jól van. Lehet, hogy az másoknak nem jó, de az analitikusnak nem az a dolga, hogy azzal foglalkozzon, hogy az egyén hogyan alakítsa az életét, ha egyébként jól érzi magát a bőrében. Ez nagy eltérés. Számos amerikai pszichoanalitikus van, aki a francia – nem akarom mondani, hogy az európai – gondolkodáshoz közelebb áll, mint az amerikaihoz. Nagy vonalakban, azt hiszem, valahogy így van.

– Annak, hogy Ferenczi bekerült a francia pszichoanalitikus gondolkodásba, van-e valamiféle kultúraközvetítő szerepe?

– Valamilyen mértékben igen. Van bizonyos érdeklődés, miután most egymás után jönnek ki magyar írók művei franciául: Karinthy, Krúdy, Márai. Van érdeklődés, ha nem is túl nagy. Néhány éve jelent meg egy kis könyv kilenc vagy tíz novellával, Kosztolányi és más olyan magyar írók elbeszéléseivel, akikre hatott Ferenczi. A könyvhöz Ádám Péter írt kitűnő bevezetést.[42]

– Beszéltünk a családi hátteréről, és arról az örökségről, amit önre hagytak. Ön közkinccsé tette ezt a szellemi értéket. Mi az, amit ön a leginkább sajátjának érez?

– Ferenczi, Bálinték és Kovácsék munkája érdekes és értékes. Ferenczit Bálint adta tovább, amíg tudta, aztán én, amíg tudom. De mindaz Ferenczitől, Bálintból és Kovácsból áll. És mindezeken kívül van, ami az én mondanivalóm, és az vagyok én. Ez nem keveredik össze másokéval, csak annyiban, hogy persze mindezek a munkák, amelyeken dolgoztam, amelyeket fordítottam, és amelyek után érdeklődtem, bizonyára mindenféle módon az én saját munkámnak is részeivé váltak sok minden egyébbel együtt. Én a saját magam útját járom. Ami ezer dologból tevődött össze, mindabból, amit olvastam, ami érdekelt. Van, amit nem tudok pontosan megjelölni, hogy kinél olvastam. Nem követek semmilyen iskolát. Ami tetszik, azt használom, ami nem tetszik, vagy nem értem, azt nem használom. Ez a páciensektől is függ. Van olyan páciens, aki Melanie Kleint beszél, s akkor ezt a nyelvet használom, van, aki Bálintot beszél, s akkor azt a nyelvet használom. Mindez az én saját keverékem.

– Elméleti vagy gyakorlati szakembernek tartja-e magát elsősorban?

– Mesterségem a pszichoanalízis.

---

[42] *Cure d'ennui. Écrivains hongrois autour de Sándor Ferenczi*. „Curiosités freudiennes", Gallimard, Paris 1992. A kötetet Ádám Péter válogatta, Michelle Moreau-Ricaud szerkesztette, Sophie Kepes fordította. A bevezetés Ádám Péter, az utószó Michelle Moreau-Ricaud munkája.

TÖRÖK MÁRIA HALÁLÁRA[*]

1998. március 25-én New Yorkban, leukémia következtében elhunyt Török Mária pszichoanalitikus. Budapesten született 1925-ben, zsidó orvoscsalád gyermekeként, 1947-ben Párizsba emigrált. Miután befejezte pszichológiai tanulmányait és gyakorlatot szerzett a Rohrschach-teszt alkalmazásában, gyermekpszichológusként dolgozott, majd kapcsolatba került a Párizsi Pszichoanalitikus Egyesülettel (Societé Psychanalytique de Paris, SPP). Ezt követően 1956 és 1996 között Párizsban pszichoanalitikusi praxist folytatott. 1950-ben megismerkedett az ugyancsak magyar zsidó családból származó és Franciaországba emigrált Ábrahám Miklóssal (Nicolas Abraham), aki élettársa és egyben legfontosabb szerzőtársa lett. Ők ketten, Jacques Lacan vállalkozásával egy időben, a pszichoanalízis megújításához kezdtek hozzá, bár Ábrahám és Török más úton haladtak, mint Lacan. Rámutattak arra, hogy még a legalapvetőbb freudi elméletek is átalakításra szorulnak, vagy éppenséggel elvetendők, amennyiben azok nem felelnek meg a páciensek valódi életélményeinek vagy az írott szöveg tényeinek. Török Mária véleménye szerint az a terápia, amely olyan előre meghatározott fogalmakra épül, mint például az elfojtott incesztuózus vágyak, a kasztráció vagy a szimbolikus nyelv rendjébe való belépés, azt a kockázatot rejti magában, hogy az ember valódi szenvedéseit hallgatássá redukálja.

Török Mária pszichoanalízis-verziója a freudizmus olyan módosításán alapul, amelyben nincs Ödipusz-komplexus, halálösztön, péniszirigység és ősjelenet, de

[*] Ezt a nekrológot a szerző, Rand Miklós (Nicholas Rand) kérésére közöljük lapunkban. Török Mária és Ábrahám Miklós életművéről készült összeállításunkat jelen számunkban terveztük közölni, helyhiány miatt azonban a következő (1998/2.) számunkra maradt. Az összeállítás szerkesztése közben érte szerkesztőségünket Török Mária halálának szomorú híre. Itt jegyezzük meg, hogy bár a franciául és angolul publikáló Török Mária *Maria Torok*ként jegyezte műveit, úgy döntöttünk, hogy a magyar nyelvű közegben az eredeti magyar írásmódhoz tartjuk magunkat. *(A szerk.)*

amelyet ugyanakkor átitat a tudattalan és a gyermeki szexualitás problémája, legfőképpen pedig az a célja, hogy helyreállítsa a kommunikációt a lélek azon mélyebb rétegeivel, amelyektől megtagadtatott a kifejeződés lehetősége.

A *Crytonymie: Le Verbier de l'Homme aux Loups* (Kriptonímia: A Farkasember bűvös szava, 1976; angol fordításban 1986) és a *L'écorce et le noyau* (A burok és a mag, 1978; angol fordításban 1994[*]) című munkáikban Ábrahám és Török a pszichoanalízis igazi lehetőségét abban látják, hogy segítségével az emberek felfedezhetik egyedülálló személyiségüket, hogy kereteket nyújt lelki szenvedéseik előre nem látható okainak feltárásához, továbbá ahhoz, hogy a pszichoanalízis segítségével felkutathatóak lesznek azok az eszközök, amelyekkel az emberiség harmonikus módon túlléphet az egyéni, a családi és a társadalmi eredetű pszichés fájdalmakon. 1963-ban, jóval Freud feminista kritikáinak fellépése előtt, Török Mária klinikai alapokon elvetette a péniszirigységre vonatkozó freudi elképzelést. Azt állította, hogy a péniszirigység, ha egyáltalán létezik, nem automatikusan meghatározott és megváltoztathatatlan oka a női viselkedésnek. Freuddal ellentétben, aki magyarázó elvet lát benne, Török Mária tünetként fogja fel a péniszirigységet, szerinte ez nem más, mint fantázia, mítosz, amelyet a lányok találnak ki azért, hogy elfedjék az orgazmusra irányuló tiltott vágyukat. Ennek a felfogásnak a társadalmi jelentősége következik Török Mária azon klinikai tapasztalataiból, amelyek szerint a lányok a fiúknál lényegesen fiatalabb korban már képesek orgazmust átélni. Hasonlóképpen, Ábrahám és Török nem tekinti a freudi Ödipusz-komplexust sem a pszichopatológia legfőbb oksági magyarázó elvének. Az Ödipusz-komplexust hazugságnak tartják, amely a gyermeknek anyjáról való problematikus leválását jelzi, nem pedig a reá irányuló incesztuózus vágyat; az apát úgy mutatja be ez az elmélet, mint egy autonómiajátékot, amely megszakítja az anya–gyermek egységét, és közvetít a gyermek és a külvilág között.

Ábrahám és Török a Ferenczi Sándor és Hermann Imre által képviselt egykori budapesti pszichoanalitikus iskolát gazdagította azzal a felfedezésével, amely szerint a pszichopatológiai problémák leggyakrabban az önteremtés zavaraiból erednek. Rámutattak a psziché két ellentétesen működő mechanizmusára: az egyik a belső és külső változások közepette folyamatosan működő én-átalakítás, a másik pedig az önteremtés traumatikus lehetetlensége, akadályai, csaknem-halálai. Munkáik nagy része azzal foglalkozik, miképpen érthető meg leginkább a traumáknak és az élet más ellenségeinek pusztító ereje. Azok a kutatások, amelyeket Ábrahám és Török Mária azon traumákkal kapcsolatban végeztek, amelyek meggátolják az önteremtés munkáját vagy az introjekciót, új pszichikus és nyelvi struktúrák felfede-

[*] Magyarul lásd a *L'écorce et le noyau* egyik fejezetét („A burok és a mag: a freudi pszichoanalízis tere és eredetisége") in: Bókay Antal–Erős Ferenc (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány.* Filum, Budapest. 1998. 298–312.

zéséhez vezettek. Ilyen a gyászbetegség, a nem akart, a szégyenletes, kellemetlen vagy elviselhetetlen valóságok eltávolítása és elhelyezése egy lelki sírboltba; az inkorporáció, egy idegen identitás titkos és vitális befogadása; a transzgenerációs fantom, a családi titkok öntudatlan továbbadása leszármazottainknak. A fantomelmélet az „egyéneket" a csoportpszichológiában helyezi el, így az analitikusoknak fel kell figyelniük az egyik generáció leplezett és zavaró hangjaira, ahogyan azok a másik generáció tudattalanjában megjelennek. A pszichés zavarok eme forrásainak felfedezése Ábrahám és Török kérdéseiben gyökerezik: mi juttatja odáig az embereket, hogy érthetetlenné válnak mások számára? A válasz azoknak a mechanizmusoknak a megértéséből áll, amelyek lerombolják a nyelv kifejező funkcióját. Ábrahám és Török Mária interpretációs elmélete olyan eszközöket javasol, amelyek segítségével a jelentés – nyilvánvaló dezintegrációja ellenére is – feltárhatóvá válik.

Ábrahám 1975-ben bekövetkezett halála után Török Mária adta ki szerzőtársa *Le cas Jonas* (Jónás esete, 1981), valamint *Rythmes: De l'loeuvre, de la traduction et de la psychanalyse* (Ritmusok: a mű, a fordítás és a pszichoanalízis, 1985; angol fordításban 1996) című műveit, és felállította azt a hipotézist, amely szerint Freud némely elmélete esetleg családjának elfojtott történetére vezethető vissza. Török Mária Rand Miklósnak (Nicholas Rand), Ábrahám Miklós unokaöccsének, az irodalomtudomány professzorának közreműködésével írt utolsó művében (*Questions ŕ Freud: L'histoire secrete de la psychanalyse,* 1995; angol fordításban 1997) azt állítja, Freud szándéka ellenére akadályozta a pszichoanalízis fejlődését azzal, hogy egymásnak ellentmondó és önmagukat megsemmisítő módszereket alkalmazott elméleteiben. Török Mária célja mindig is az volt, hogy helyreállítsa a pszichoanalízis eredeti tervét, vagyis azt, hogy érthetővé tegye a psziché fájdalmait, és hogy minden emberi lény számára lehetővé váljon az, hogy szabadon megtalálja legbenső lényét.

Nicholas Rand
(Tóth Angelika fordítása)

BESZÉLGETÉS KATHLEEN KELLEY-LAINÉVEL

1997-ben jelentette meg a Filum Kiadó a Párizsban élő magyar származású pszichoanalitikus, Kathleen Kelley-Lainé könyvét, Peter Pan, avagy a szomorú gyermek *címmel – Lenkei Júlia fordításában. A szerző, aki hétéves kora óta külföldön él, a könyv bemutatójára Budapestre jött. Ekkor készült – magyar nyelven – a következő interjú.*

*

– Azt írja könyve bevezetőjében, hogy Freud szerint az ember többnyire olyanokról ír könyvet, tanulmányt, akiknek az életével a saját élete valamilyen módon párhuzamba állítható. A szomorú gyermek, az elveszett gyerekkor a saját életére is érvényes lehet?

– Amikor elkezdtem foglalkozni ezzel a témával, még nem gondoltam, hogy ide fog vezetni engem. Egy konferenciára készülve a gyerekkori depresszióról akartam előadást tartani, s a felkészülés idején olvastam a fiamnak a Peter Panről szóló mesét, ugyanakkor pedig Freud *Gyász és melankólia* című művét is forgattam. A Peter Pan-történetből is kiéreztem e melankóliát, s annyira megfogott, hogy végül erről tartottam az előadást. A kollégáim nagyon érdekesnek találták, és biztattak, hogy folytassam. Egyikük éppen egy könyvkiadót szervezett, amelyben a nagyközönségnek szóló pszichoanalitikus munkákat akart megjelentetni. Megkérdezte, volna-e kedvem könyvet írni erről. Örömmel vettem az ajánlatot, s a könyv címét is rögtön kitaláltam: *Peter Pan avagy a szomorú gyermek.* Azt gondoltam, írok majd Van Goghról, Salvador Dalíról, Freudról, James Barrie-ről, de az eszembe sem jutott, hogy magamat is belevegyem. A kollégám azt mondta, lehet a könyv nagyon személyes hangú is. Elgondolkodtam, miért mondta ezt, és elkezdett dolgozni bennem ez az egész problematika. Először is azt kellett tisztáznom magamban, miért érdekel ennyire a Peter Pan. Elindult egy hosszú folyamat, melynek során azt is felfe-

deztem, miképpen formálja át az embert az írás, az irodalom. Nagyon érdekes kaland volt számomra az a hat év, amíg a könyvet írtam.

– Maga az írás is egyfajta terápia?

– Igen, igen. Én egy hosszú analízisnek vetettem alá magam, először Svájcban, majd Párizsban, méghozzá magyar analitikusokkal.

– Magyarul?

– Igen, magyar nyelven.

– Ez fontos, ugye?

– Igen, úgy éreztem, hogy ez nagyon fontos volt, főleg az elején. Azt hittem, hogy az analízissel már kitisztultak a dolgok, de mikor elkezdtem írni a könyvet, rá kellett jönnöm, hogy korántsem. Vannak az ember tudattalanjának olyan mélyen elrejtett zugai, amelyeket csak az írás révén lehet feltárni. Bennem komoly átalakulás ment végbe az írásnak köszönhetően.

– Tehát az írással sikerült feltárni olyan mélyrétegeket, amelyeket még az analízis sem tudott felszabadítani?

– Pontosan. Azt hiszem, az elveszett gyerekkoromat csak ezzel a könyvvel tudtam igazán megközelíteni, és általa sikerült túllépnem rajta.

– Próbáljuk végignézni, milyen okokból veszett el ez a gyerekkor. Talán az első az lehetett, hogy hétévesen, 1949-ben el kellett hagynia Magyarországot.

– Én nagyon boldog gyerek voltam itt, és utólag mindig úgy gondoltam vissza rá, mint valami paradicsomi állapotra, jóllehet a háború alatt születtem, tehát nem éppen idilli korban. Amikor elhagytuk az országot, valami jóvátehetetlenül elszakadt. Ahogy a könyvemben is írom: ilyenkor egy család dezorganizálódik. Mindenki elveszti a helyét. A mi életünk elég tragikusan alakult, hiszen Kanadába érkezésünk után két évvel édesapám meghalt. Akkor nekem nagyon gyorsan fel kellett nőnöm. Kívülről olyannak látszottam, mint bármelyik gyerek, de belül egészen másnak éreztem magam. Mégsem mondhatom, hogy szomorú lettem volna, mert valahogy nem az a tragikus légkör uralkodott a családban, amiben persze az optimizmus és az elfojtás egyaránt szerepet játszhatott.

– Akkor ez mégiscsak a felszín volt. Egyszerűen nem beszéltek ezekről a dolgokról…

– Nem beszéltünk róluk, vagy ha mégis, akkor mese formájában. Édesanyám rengeteget mesélt Magyarországról, én ezeken a meséken nőttem fel. Biztos ennek is köszönhető, hogy engem mindmáig nagyon érdekelnek a mesék. A barátaimmal

mindezt nem tudtam megosztani. Más voltam angolul és más magyarul. Otthon magyarul beszéltünk, a külvilággal pedig angolul érintkeztünk.

– Miket mesélt az édesanyja Magyarországról? Történelmi mesék voltak vagy inkább családi történetek?

– Mindkettőből sok volt. Azt hiszem, nagy nosztalgiával beszélt Magyarországról, s ezt a nosztalgiát belém is átplántálta. Tudom, hogy vannak olyan emigránsok, akik nem beszéltek többet Magyarországról, lezárták magukban azt a korszakot. A bátyám sem akart Magyarországról beszélni, mert nagyon akart adaptálódni.

– Sikerült neki? Vagy ez is csak a látszat volt?

– Persze, csak a látszat. Az ő élete nagyon nehéz volt, és ez egyáltalán nem működött. Most már egész másképp látja a dolgokat, beszélünk is ezekről, és néha vissza is jön Magyarországra. De ez egy másik történet. Én mindig azt gondoltam, hogy egyszer visszajövök Európába. Persze az édesapámat is nagyon kerestem, hiszen csak tizenegy éves voltam, mikor meghalt, és nagy példakép maradt számomra. Ez persze jó is volt, meg rossz is. Mikor kicsi voltam, sokat beszélgetett velem, mondta, hogy szeretné, ha tanulnék, és én mindent meg akartam csinálni, amit ő kívánt volna. Egy gyereknek ez óriási hajtóerő, fantasztikus motiváció. Olyan dolgokat ki tudtam így harcolni, amik e nélkül az energia nélkül nem sikerülhettek volna.

– Hajtotta a megfelelési vágy, hogy megvalósítsa az ő álmait?

– Pontosan. De mint mondtam, ez nemcsak jó, hanem hátrány is. Mert hát akkor hol van az én saját életem? Mikor kezdtem felnőni, egy férfi sem volt olyan jó, mint az édesapám. Nem tudtam volna hosszabb ideig kapcsolatot fenntartani egy férfival. És akkor elkezdtem töprengeni azon, miért kell állandóan elszakadnom az országoktól, az emberektől, miért kell folyton továbbmennem, miért kell mindig mindent otthagynom. Egyszerre csak rájöttem, hogy nem akarok egész életemben így élni. Így kezdődött aztán az analízis, amikor Svájcban éltem. Találkoztam egy magyar analitikussal, és ez egészen új fejezetet nyitott az életemben.

– A szülei megtanultak jól angolul, amikor kimentek? Persze az édesapjának nem volt sok ideje… Vagy esetleg már beszélték a nyelvet, mielőtt elmentek?

– Édesapám nagyon jól beszélt angolul, mert még gyerekként kiküldték egy évre Angliába tanulni. Az ő családjában egyébként sok nyelvet beszéltek. Az édesanyja bécsi volt, úgyhogy kisgyerek korában németül beszéltek, de az angol mellett tudott még franciául és olaszul is. Ők nyomdászok voltak, és a munkájukból kifolyólag sok európai országgal álltak kapcsolatban. Édesanyám egyáltalán nem beszélt angolul. Érdekes módon a gyerekkönyvekből tanulta meg a nyelvet, elég jól, de a magyar akcentusát mindig megőrizte. A fivérem tizennégy éves volt, mikor kimen-

tünk, és rögtön bekerült az iskolába, anélkül, hogy egy szót is tudott volna angolul. Nehéz dolga volt, mert akkoriban nem segítették az emigráns gyerekeket, hagyták, hogy egyedül kínlódjon. Végül persze megtanult. Én pici voltam, elkezdtem az első osztályt, és két hét alatt megtanultam, mert annyira adaptálódni akartam. Nem bírtam ki, hogy ne tudjak beszélni. Aztán már senki nem tudta volna megállapítani a beszédem alapján, hogy nem ott születtem.

– Az örökös vándorlások során, amelyekről az imént beszélt, mindig azt az otthonosságot kereste, amit Magyarországon érzett?

– Igen is meg nem is. Később értettem meg, hogy miről is van szó. Azt hiszem, az a magyarázata, hogy én gyerekként kerültem el innen, tehát nem saját akaratomból. Nem én választottam, hiszen muszáj volt a szüleimmel menni. Nagyon nehéz volt elfogadni ezt a passzív szerepet. Az ismétlődő utazások, költözések pedig már az én döntéseim következményei. Ezeket senki nem diktálja nekem, a magam ura vagyok. Így hagytam el Kanadát. Édesapámnak volt egy unokatestvére Franciaországban, aki egyetemi tanulmányaim befejezése után meghívott egy évre. Isteni évet töltöttem ott, csak tanultam franciául, és ott éreztem először azt, hogy a belső világomat ki tudom nyitni mások előtt. Úgy gondoltam, ott mégis közelebb vagyok a gyökereimhez. Nagyon érdekes volt egy harmadik nyelvet megtanulni. A szívem magyar volt, a fejem angol, s a francia valahogy összehozta a kettőt. Nagyon jól megtanultam a nyelvet, de a legfontosabb az volt, hogy képessé váltam arra, hogy mélyebb kapcsolatokat kössek. Visszamentem Kanadába, hogy befejezzem szociológiából a master fokozatot. Aztán elkezdtem tanítani az egyetemen. El kellett döntenem, hogyan tovább. Ott fogok élni és minden nyáron elmegyek Franciaországba? Mi lenne, ha fordítva csinálnám? Utólag visszagondolva érdekes, hogy milyen könnyen otthagytam mindent. Nagyon jó állásom volt, ott élt az édesanyám, a fivérem, a barátaim. És mégis… Hallatlanul könnyen eljöttem.

– Mivel magyarázza ezt?

– Hogy végre a saját életemet akartam élni. Az pedig ilyen vándorló, nomád élet. Visszamentem tehát Franciaországba, és próbáltam állást találni, de nem sikerült. Viszont adódott egy jó lehetőség Svájcban. De ott nem volt könnyű az élet, mert a svájciak nagyon nehéz emberek, és én nem ismertem senkit. Akkor kezdtem az analízist a magyar analitikussal. Ő azt mondta nekem egyszer, hogy én tulajdonképpen önkéntes száműzetésbe vonultam. Erről van szó. Hogy ez saját elhatározásomból történt. A szüleim – és velük én – pedig biztos, hogy nem önszántukból, hanem a helyzet kényszere miatt hagyták el az országot. Az analízis folyamán szép lassan kezdtem ezt megérteni, de nagyon hosszú út vezetett idáig. Most magam is analitikus vagyok, és látom, hogy a hozzám jövő emberek mennyit szenvednek, s közülük hánynak összetört az élete. Az én életem nem ilyen volt. A felszínen nagyon jól

tudtam élni – befogadtak, dolgoztam –, valami belülről mégis nagyon hajtott. Hogy nem elégedhetek meg azzal, ami van, hanem meg kell találnom az igazi önmagamat. Ez a könyv, amit írtam, rengeteget segített nekem ebben.

– Feltételezem, hogy az emigráción kívül még egy problémaforrás lehetett a családban, nevezetesen, hogy az édesapja zsidó volt, az édesanyja nem. Hogyan kezelték ezt a helyzetet a szülei? És milyenfajta identitás alakult ki önben?

– Édesapám gyakran olvasott fel nekünk az Ótestamentumból, és sokat beszélt a zsidóságról. Azt hiszem, ő inkább ilyen misztikus zsidó volt, semmint igazán vallásos. Akkor kezdtem igazán érdeklődni a téma iránt, mikor ő meghalt. Sokat kérdezősködtem a mamámtól, és ő beszélt a háborúról, a szenvedésekről. Az az érdekes, hogy a fiamnak nemrégiben volt a bar-micvója. A férjem ugyanis szintén félzsidó, illetve még inkább az, mert a mamája volt zsidó. A férjem meghalt öt évvel ezelőtt, éppen akkor, amikor a könyvem kijött. Ez is olyan furcsa egybeesés. A fiam kérte, hogy megcsinálhassa a bar-micvóját. Elmentem egy reformzsinagógába és elmeséltem a rabbinak a történetünket. Kérdeztem, lehetséges-e, hogy a fiamnak bar-micvója legyen. Mondta, hogy lehet, úgyhogy bementünk a fiammal. A rabbi megkérdezte tőle: – Miért akarsz te bar-micvót csinálni? A fiam azt felelte: – Én nem hiszek Istenben, de a családom sorsa a zsidó történethez kapcsolódik, ezt erősen érzem, és szeretnék a közösség tagjává válni. Együtt készültünk a bar-micvóra, és ezáltal kezdtem én is visszatérni valami valláshoz. Nekem ez valahogy nagyon jólesett. Életemben először találkoztam egy olyan vallással, amelyet értelmesen lehetett felfogni. A zsidó sors egyébként mindig benne volt az érzéseimben. A nagynéném és a nagybátyám koncentrációs táborban pusztult el, és édesapám is épp csak hogy elmenekült. Ezt nem lehetett kitörölni belőlem. De a vallás akkor nem volt jelen az életemben. Most ott van.

– Akkor most már talán nemcsak az üldöztetéshez kapcsolódik önben a zsidóság eszméje vagy érzése, hanem békésebb tartalommal is telítődhetett, azáltal, hogy egyfajta napi gyakorlattá vált.

– Mi azért nem vagyunk nagyon gyakorló zsidók, de az ünnepeket megtartjuk. Persze a pszichoanalitikus iskolákban nagyon sok a zsidó, majdnem minden kollégám az. Ez valami közös gondolkodásmódot is jelent, ami összeköt bennünket. Amikor Kanadában egyetemre jártam, a barátaim nagy része zsidó volt, és spontán módon egy zsidó főiskolára mentem. Igaz, hogy Kanadában azt lehet mondani, hogy a zsidók legnagyobb része Kelet-Európából jött, hasonlóak az ételek, a viccek, az észjárásuk. Sokkal közelebb éreztem magam hozzájuk, mint a gimnáziumban, ami egészen más közeg volt, mert nem nagyon volt ott zsidó gyerek.

– Megtanult héberül olvasni?

– Én nem, de a fiam igen. De tervbe van véve – ha több időm lenne, nekilátnék. A Talmudot is szeretném alaposabban tanulmányozni.

– Magyarul beszél a fia?

– Sajnos nem igazán. Én magyarul akartam beszélni vele, de a férjem nem vette volna jó néven, mert nem akarta, hogy ezáltal kizárjuk ebből a titokzatos nyelvből. Ezért aztán én is franciául beszéltem hozzá. Amikor édesanyám egy időre hozzánk költözött, mondtam neki, hogy most legalább beszélhet magyarul az unokájával, de úgy gondolta, hogy azt később nem fogja tudni használni, úgyhogy angolul beszélt vele. És így a fiam megtanult angolul – magyar akcentussal. Mikor picike volt, azt mondta: Vat du ju vant? – és mindenki nevetett. Azóta már nagyon jól beszél angolul, és minden nyáron Kanadába megy. Nemrég viszont azt mondta, hogy szeretne egy évet Magyarországon tölteni, és meg akar tanulni magyarul. Én nagyon örülök ennek. Azért sokat értett gyerekkorában, mert mindig akarta tudni, hogy a nagymama és a mama miről beszél.

– Vajon ő nem szomorú gyermek? Hiszen tizenkét éves volt, amikor meghalt az édesapja. A könyvében azt írja, hogy azok a gyerekek, akik kiskorukban elvesztik valamelyik szülőjüket vagy testvérüket, szinte bizonyosan szomorú gyermekekké válnak. Saját tapasztalatából és pszichoanalitikusként tudott-e segíteni neki abban, hogy ő ne váljon azzá, vagy legalább ne annyira?

– Az apja szívszélhűdésben halt meg, öt perc alatt, és természetesen ez őt nagyon megviselte, de rögtön odaállt mellém, hogy most ő lesz a férfi a családban. Mondtam neki, hogy ezt ne csináljuk, neki az a dolga, hogy gyerek legyen és majd szépen felnőjön. Persze ezt lehet mondani, de attól még nem biztos, hogy így is lesz. Nagyon nehéz perióduson mentünk keresztül, jóllehet én mindent megpróbáltam, hogy ne azt élje át, mint annak idején én. Hogy ne csináljon az apjából olyanfajta eszményképet, mint én – bár a lány–apa kapcsolat azért mindig más. Erre szörnyű tinédzser lett belőle: megnövesztette a haját, elkezdett cigarettázni, és mindenféle rosszaságokat csinált, így aztán sok konfliktusunk is volt. Valahogy mégis túljutottunk ezen, de azért van benne valami a szomorú gyerekből. Egy ideig analitikushoz is járt. Azt mondja, segíteni akar az embereken. Először pszichiáter akart lenni, mint az apja, aztán ez elmúlt, most talán jogásznak készül – mindenesetre azt keresi, hol segíthet az embereknek. Én nagyon fontosnak tartottam, hogy a férfitámasz ne tűnjön el az életéből, és ebben nagy jelentősége volt a bar-micvónak. Mert a zsidóság valahogy inkább férfivallás. Most az utolsó évet végzi a gimnáziumban, és már egy éve egy nagyon szigorú bentlakásos fiúkollégiumban lakik. Ezt együtt határoztuk el, mert bár nagyon okos fiú, de a tanulmányaival nem sokat törődött, én

pedig már belefáradtam abba, hogy állandóan noszogassam. Azóta sokkal jobbak az eredményei. Nyaranta Kanadában egy zsidó gyerektáborba jár, amit nagyon szeret, most pedig már ő viszi a kisebbeket vízi túrákra és kirándulásokra. Azt hiszem, mindezek segítik őt abban, hogy mégse legyen olyan szomorú gyerek, amilyenekről a könyvemben írok. De nemrégiben arra jöttem rá, hogy én annyira meg akarom őt menteni azoktól a bánatoktól, amelyekben nekem volt részem, hogy végül is ezzel okozok neki bánatot, mert érzi, hogy ezeket a dolgokat visszatartom. Nagyon sokan vannak az emigránsok között olyanok, akik nem akarnak mesélni a gyerekeiknek arról a világról, amit otthagytak. A gyerekekben pedig gyakran annál inkább felébred az a vágy, hogy visszamenjenek szüleik szülőföldjére, és megpróbálják megérteni, mi az, ami annyira fáj nekik, hogy nem akarnak beszélni róla. Hiába, a tudattalan világa generációról generációra átadódik, azt nem lehet visszatartani.

– Saját praxisában, a legkülönbözőbb páciensek analízise során gyakran fordul elő, hogy a problémáik gyökerét a szomorú gyerekkorban találja meg?

– Minden ember teljesen egyedi, mint a hópelyhek, amelyek mind más és más kristályszerkezetűek. Ez a tudattalan dolgokkal való munka során még inkább látható. Sok emberben megtalálom a szomorú gyereket, talán azért is, mert én erre különösen fogékony vagyok. Nem minden analitikus jut el idáig, mert az emberek ezzel kapcsolatban fejtik ki a legnagyobb ellenállást. Nem akarják újra átélni a gyerekkori szenvedéseket. Ez a probléma az analízisben, hogy mennyire lehet ezt a zónát elérni és ökonómiailag átdolgozni. A belső dolgok elrendezését ugyanis tekinthetjük egyfajta befektetésnek is. Voltak olyan pácienseim, akikben ez fantasztikus módon megváltozott az analízis révén, de vannak, akikkel ezt nem lehet megcsinálni. Mondjuk, egy ember gyerekkorában nagyon szenvedett valami miatt, de akkor nem értette meg, hogy mi az a tragédia, ami ezt okozza, és bezárta egy dobozba magában, nagyon mélyen. Én pedig próbálom megbeszélni vele, hogy ezt a bezárt részt most együtt fogjuk kinyitni, ő már nem az a gyerek, aki annyira fél azoktól a dolgoktól, hanem már felnőtt, és most már meg lehet nézni. És lassan fogjuk megnézni, hogy ne fájjon annyira, és úgy, hogy ne vesszen el benne, ne haljon bele.

– Analízist csak anyanyelven lehet igazán jól csinálni?

– Én az analízisemet franciául fejeztem be, mert a végén egy francia analitikussal dolgoztam. Ugyanis amikor a könyvemet kezdtem írni, akkor egy új analízist csináltam. Freud is azt mondta, hogy ha az ember analitikusként dolgozik, akkor időről időre ki kell tisztítania magát, és azt javasolta, hogy az analitikus ötévenként dolgozzon kicsit valaki mással is. Ez a könyv oly sok nehéz részt nyitott ki bennem, hogy elhatároztam, hogy közben magamon is dolgozom. És ezt egy franciával csináltam.

– Miért?

– Mert konkrétan volt egy ember, akivel szerettem volna dolgozni, és már nem kellett annyira a magyar. Akkor a magyar nyelv már valamiféle ellenállást váltott volna ki belőlem. Ez egy ilyen dialektikus dolog: először abszolút szükségem volt arra, hogy magyarul beszéljek, aztán viszont átfordult, mert úgy gondoltam, túl könnyű az, hogy mindketten emigránsok vagyunk, és egy közös titkos nyelvet beszélünk, amelyen sok mindent már ki sem kell mondani, annyira jól értjük egymást.

– És az baj, hogy nem mondja ki, ugye? Mert hiszen ez a dolog lényege.

– Persze.

– Honnan indultak el a francia analitikussal? Elölről kellett kezdeni?

– Nem, az egész más volt. Néha magyarul mondtam valamit, ami pontosabb volt úgy, és ő próbálta megérteni. Hogy is magyarázzam? Lehet, hogy a francia már a felnőtt nyelvem volt, a magyar pedig a gyerekkori nyelvem maradt. És én ennek nagyon örülök, mert kiváltságnak érzem, hogy megtartottam az anyanyelvemet. Az anyanyelv sokkal közelebb van a tudattalan dolgokhoz. Engem nagyon érdekel ez a kérdés, szeretnék is egy kutatást végezni arról, hogy mit ad át az anya a gyereknek a legelső szavakon keresztül. Én ezeket a szavakat úgy tartottam meg, azzal az érzésvilággal, amivel a gyerekek. És más nyelvekben nőttem fel.

– A könyve előszavában az olvasható, hogy a legbensőségesebb nyelvén írta ezt a könyvet. De hát franciául írta, nem?

– Franciául írtam, de azt hiszem, mégis magyarul írtam. Mikor magyar könyveket olvasok, úgy érzem – bár még nem tudom pontosan –, hogy van a magyar írásnak egyfajta sajátos ritmusa, ami majdnem zene. Azt hiszem, én ezzel a zenével írtam a könyvet – franciául. Érdekes módon az emberek nagyon jól reagáltak erre. Sokan írtak nekem, eljöttek hozzám, hogy elmondják, mit jelentett számukra ez a könyv – szóval Franciaországban nagy sikere volt, vagy harmincezer példányt eladtak belőle. Valahogy úgy működik ez a könyv, mint egy eszköz, amely segít eljutni a tudattalanhoz.

– A francia olvasók tehát ráéreztek erre a magyar ritmusra?

– Nem tudják, hogy ez magyar, de azt mondják, egészen másképp írok, mint más analitikusok. Nem intellektuális nyelven. Én nagyon vigyáztam arra, hogy ne legyenek benne szakkifejezések: még a depresszió szót sem írom le, helyette szomorú gyerekről beszélek. Olyanfajta írást találtam magamnak, amit még sohasem használtam. Pedig írtam már könyveket, de azok mind szakkönyvek voltak. A végén rájöttem, hogy ezt az anyanyelvemen írtam, még akkor is, ha franciául írtam.

– Elolvasta a könyv magyar fordítását?

– Igen, de én elég nehezen olvasok magyarul. Hangosan kell olvasnom ahhoz, hogy megértsem. Furcsa, ugye?

– Szerintem érthető, hiszen sohasem járt magyar iskolába.

– Mindenesetre nagyon szépnek találtam, és nagyon megható volt magyarul olvasni. Így szinte túl közel van hozzám.

– De a sajátjának érezte a magyar szöveget?

– Érdekes, erre sose gondoltam. Mintha egyszerre lenne közelebb és messzebb. C'est ŕ la fois une langue intime et une langue étrangčre. (Egyszerre az én intim, belső nyelvem és egy idegen nyelv.)

– Meg tudná fogalmazni, hogy mitől idegen?

– Attól, hogy sok olyan szó van benne, amit nem ismerek. Mert a magyar írott nyelvet ismerem a legkevésbé. Ez a gyerekkori nyelvem, úgyhogy komplikált szavakat nem ismerek. És azért vannak benne ilyenek, amelyek nem az én szavaim. Pontosabban az én szavaim franciául vagy angolul, de nem magyarul. Ha itt nőttem volna fel, ez az én nyelvem lenne. De mert nem itt nőttem fel, ez számomra fordítás egy másik nyelvből, miközben valahol mélyen mégis az én nyelvem.

Az interjút készítette Aradi Péter

ARCHÍVUM

MARGARET MAHLER 100. SZÜLETÉSNAPJÁRA

Személyes és szakmai gyökerek Magyarországon[*]

Harrach Andor

1986. augusztus 1-én a soproni zsidó temetőben két halott, egy házaspár hamvait helyezték el. Mahler Margit végrendeletében rendezte ezt így. Az volt a kívánsága, hogy saját maga és férje földi maradványait szülőföldjén, Sopronban, szülei síremléke mellett helyezzék el. Mahler Margit 1985-ben New Yorkban hunyt el, férje ugyanott, 1956-ban. 1938-tól halálukig New Yorkban éltek, tudomásom szerint akkori emigrációjuk után nem jártak Magyarországon. Gyermekük nem volt. Mahler Margit egy bizonyos összeget hagyományozott a soproni zsidótemetőnek a saját és szülei síremlékének ápolására. Vagyonát egyébként egy segélyszervezetre hagyta, és meghatározta, hogy a pénzt idősebb és anyagiakkal nem rendelkező tudósok munkájának támogatására fordítsák.

Negyvenhét évig élt Mahler Margit New Yorkban. Nyilatkozott arról, hogy az Egyesült Államokban a legnagyobb biztonságban érezte magát. Így még megrázóbb, hogy utolsó nyughelyül mégis születési helyét, Sopront választotta, ahonnan tizenhat éves korában, 1913-ban Pestre ment, hogy gimnáziumba járhasson. Tehát hetvenkét évi távollét után „visszatért" Sopronba. Számomra ez a döbbenetes tény lett a fő indíttatás, hogy Mahler Margit életpályájával foglalkozzam.

Az 1986-os temetői ceremónia nem keltett semmiféle feltűnést sem Sopronban, sem magyarországi szakmai körökben. A magyar szakmai közvéleménynek nem volt igazán arról tudomása, hogy Mahler Margit itt született, és Budapesten kezdte pályafutását. Ez annál is meglepőbb, mert fő szakmai tézisei Magyarországon is közkézen forognak, éspedig évtizedek óta.

Velem is ugyanez történt. Németországi pszichoanalitikus kiképzésemnek és tevékenységemnek, amit huszonöt év óta folytatok, szerves része a mahleri koncep-

[*] Az előadás elhangzott Sopronban, az 1997. május 9. és 11. között, *A „rekonstruált gyermek" és a „megfigyelt gyermek". Szimpózium Margaret Mahler születésének 100. évfordulója alkalmából* címmel rendezett szimpóziumon, „Margaret Mahler (1897–1985) gyermekpszichiáter, pszichoanalitikus kutató, Sopron világhírű szülötte. Nyilvános előadás Sopron polgárai számára" címmel.

ció, gyakorlatilag mindennapi kenyerem, anélkül, hogy tudtam volna, hogy magyarországi gyökerekről van szó. Mintegy négy évvel ezelőtt egy rövid életrajzban fedeztem fel a soproni születésről szóló adatot, és ebből fejlődött ki az a gondolat, hogy itt felderítő munkára és számadásra van szükség.

Ki tehát Mahler (leánykori nevén Schönberger) Margit?

Mintha ezen a kérdésen saját maga is töprengett volna. 1969-ben, 1974-ben és 1980–1981-ben több interjút adott életpályájáról. 1984-ben jutott el a döntésig, hogy élete elég érdekes és fontos lehetett ahhoz, hogy memoárjait kinyomtassák. Paul E. Stepansky – író és történész – kapta a megbízást, hogy az anyagot könyv formába öntse. Stepansky több hasonló munka után a „pszichoanalízis történészének" nevezi magát. Stepansky maga átfogó kutatásokkal egészítette ki az anyagot. A könyv egyes szám első személyében íródott: *Életem, művem* címen. Amerikai kiadása 1988-ban jelent meg, jómagam a német fordítást ismerem 1989-ből, amely a Kösel kiadónál jelent meg Münchenben. Az életrajzi adatokat illetően ez előadásom forrása. Amennyiben a keret megengedi, vázolom fő szakmai eredményeit is, ehhez természetesen egyéb tudományos forrásokra is támaszkodom.

Előzetesen itt ehhez csak annyit: fő műve, amely világhírét megalapozta, a következő címet viseli. *Az ember pszichológiai születése,* 1975-ben jelent meg New Yorkban. Ebben Mahler a gyermek lelki fejlődésének stádiumait írja le körülbelül a harmadik életév végéig, tehát addig a korig, amíg a gyermekben a tudat a saját elkülönült „én"-jéről kialakul. Ez a fejlődés-lélektani modell főleg egészséges gyermekek megfigyeléséből származik, ez foglalkoztatta Mahlert utolsó alkotó korszakában. Ezt megelőzte egy évtizedekig tartó periódus, amelyben mint gyermekorvos és gyermekpszichiáter-pszichoanalitikus főleg súlyosan lelki sérült, elmebeteg gyermekekkel foglalkozott.

Az életpálya fő szakaszai tehát: tizenhat éves koráig Sopron; gimnázium és orvosegyetem kezdete Budapesten huszonkét éves koráig, az egyetem folytatása Münchenben, illetőleg Jénában huszonöt éves korig, ezután tizenhat éves tevékenység mint gyermekorvos, gyermekpszichiáter és pszichoanalitikus kiképzés és tevékenység Bécsben, negyvenegy éves korában férjével együtt emigráció, New Yorkban, ahol negyvenhét évet tölt haláláig. A fő állomások tehát: Sopron–Budapest–München–Jéna–Bécs–New York. Élete végéig zsidónak vallotta magát, de a vallást nem gyakorolta aktívan, évtizedekig nem látogatta a zsinagógát, csak utolsó életévében.

Sopron és a család

1897. május 10-én született, kilenc hónappal és hat nappal szülei esküvője után. Anyja ekkor huszonkét éves, az elsőszülött leányt nem szereti, sőt elutasítja. Margit apja lánya. „Engem a papa szült", mondta egyszer Margit a családi szájhagyomány szerint. Az anya sváb származású volt, otthon a szülők németül beszéltek. Ez Margit számára nyelvi törés is volt, mert apja vele magyarul beszélt. Az anya boldogtalan háziasszony, a háztartás és a lakás rabja. Az apa, dr. Schönberger Gusztáv,

fertőszentmiklósi születésű, a város általánosan becsült és elismert, köztiszteletben álló tisztiorvosa, a helyi zsidó hitközség elnöke. Az apa büszkén dicsekszik barátainak, hogy ő lányával politizál és matematikáról beszélget. Margit női szépségét egyik szülő sem húzza alá, az apa számára is a lány intelligenciája volt fontos.

Margit négy évvel fiatalabb húga, Zsuzsanna ezzel ellentétben az anya kedvence, amit az anya Margit előtt is nyíltan hangoztat.

Az apa ideálja a férfias intellektus és a függetlenség volt. Az apa Margit későbbi házasságát is lényegében ellenezte, mert lányát „átlagon felüli"-nek tartotta; az apa az esküvői lakomáról elkésett.

A magasabb leányiskola után Margit elhatározza, hogy Budapestre megy gimnáziumba. Sopronban akkoriban a leányok előtt zárva volt a gimnázium. 1913-ban Budapestre költözik, tizenhat évesen, mint a második fiatal nő, aki Sopront e módon elhagyja.

Szülei 1944-ig Sopronban élnek. Az életrajzi adatokból kivehető, hogy Margit budapesti és bécsi évei alatt (1938-ig, tehát huszonöt éven át) rendszeresen járt Sopronba. Húga zongoraművész lett, az adatok szerint később Bécsben, illetőleg New Yorkban élt. Apja a megszállás előtt, 1944. január 23-án természetes halállal halt meg. Anyját a zsidóüldözés áldozataként 1944-ben Auschwitzba hurcolták, és ott pusztult el. Margit ekkor már New Yorkban élt, és nagy aggodalommal várta a híreket családjáról. A család barátjától, Ferenczy Béni szobrászművésztől kapott levélből értesült a szörnyű eseményekről. Súlyos depresszióba esik, amiből Edith Jacobson, a világhírű pszichoanalitikus gyógyítja ki, akinek emiatt nagyon hálás.

Budapest és a pályakezdet

Budapesten először anyai nagynénjénél lakik, akivel nem szeret együtt élni. Így kerül egy budai házba, a híres Kovács-villába, amely azokban az években a Kovács család aktivitása révén a budapesti pszichoanalitikus élet központja volt. A ház asszonya, Kovács Vilma, maga is híres pszichoanalitikus volt. A Kovács család egyik leánya Margit barátnője. Ferenczi Sándor, Freud híres tanítványa, aki nemegyszer vendégeskedik Kovácséknál, nagy hatással van Margitra, Margit úgy hiszi, hogy Ferenczi is szereti őt. A ház gyakori vendége a gimnazista Bálint Mihály is, az egyik Kovács leány barátja, ebből a barátságból később házasság lesz. Kovács Alice szintén pszichoanalitikus lesz, és később Bálint Mihállyal együtt hagyja el az országot.

Mahler Margit tehát gimnazistaként ismeri meg a pszichoanalitikusok világát. Ez a pszichoanalízis „budapesti iskolája". Talán a legjellemzőbb vonzereje ennek az iskolának az, hogy a gyermek és az anya kapcsolatának vizsgálatára helyezi a fő hangsúlyt, ezt a kapcsolatot itt az anya és a gyermek „kettős egységének", „duál-unió"-nak nevezik. Ez a téma, mint láttuk, Mahlert élete végéig kísérte. Ezzel szemben a hagyományos, ortodox pszichoanalitikus freudi felfogás értelmében az apa, anya és a gyermek hármas kapcsolata áll a vizsgálódás középpontjában. Ezt nevezik Ödipusz-komplexusnak. Ez utóbbi, mint közismert, azt jelenti, hogy a

gyermek szexuális vonzalmat érez a másik nemű szülő iránt, és egyidejűleg fél az azonos nemű szülő rosszallásától, bosszújától, rivalitásérzéseitől. Mindezen vonzalmak és érzelmek a gyermeket félelemmel töltik el. Egyébként éppen ez a pszichoanalízis freudi értelemben vett lényege, hogy a felnőtt betegnél ezt az érzelmi komplexust késői kihatásaiban analizálja, a betegség ugyanis eme érzelmek bonyolult késői következménye.

Mahler, mint láttuk, a magyar iskolára jellemző, tipikus „anyatémát" vitte magával Bécsen keresztül New Yorkba.

De a gimnazista kor ezen élményei után először a pályaválasztás gyötrődései következtek. Tipikus női pályát szem előtt tartva művészettörténetre és esztétikára iratkozik be a budapesti egyetemen, hogy ezután egy fél évvel apja nyomdokaiba lépve orvosegyetemi tanulmányokat kezdjen Budapesten (1917). „A művészi képesség egyszerűen hiányzott belőlem", mondja, bár nagyon érdeklődött, főleg a szobrászat iránt.

Kettős kívánsága, hogy gyermekorvos és pszichoanalitikus legyen, az apjával *és* a Ferenczi Sándorral való identifikációból ered.

Magyarországot a Horthy-rezsim érezhető zsidóellenes politikája miatt hagyta el, ebben a környezetben ugyanis zsidóként és nőként különösen rosszak voltak a kilátásai az orvosi pályát illetően. München mellett szólt az is, hogy ott híres volt a gyermekgyógyászat, azonkívül testvére az ottani zeneakadémián tanult.

Münchenben eredményes egyetemista, professzorai szeretik és tudományos munkákat bíznak rá. Vonzódik a férfias egyetemista világhoz, de riasztja is, női szépségével még mindig nem tud megbirkózni, menekül.

Münchenből menekül a növekvő antiszemitizmus elől is, ami eleinte nem annyira a bajor zsidókat, mint inkább a külföldi, többnyire kelet-európai bevándorlókat érinti. A városból ki kellett költözniük, egy elővárosban lakhattak csak, egyszer néhány órára le is tartóztatták őket.

Münchenben lezár egy bonyolult szerelmi kapcsolatot, amely még Budapesten kezdődött. Ezután Jénában folytatja az egyetemet, ahova egy híres gyermekideggyógyász miatt megy. Itt kezd foglalkozni gyermek-pszichoszomatikával. Itt fejezi be az egyetemet, de előtte még egy fél évet Heidelbergben töltött, ahol híres filozófusok és szociológusok társaságában forog (Karl Jaspers, Emil Lederer és Nicholas Havasi), Lederer háza a naphegyi Kovács-villa intellektuális atmoszférájára emlékezteti.

Az egyetem elvégzése után vágyott „haza Bécsbe", ahol gyermekgyógyászként kívánt dolgozni és egyúttal a pszichoanalitikus kiképzést is el akarta kezdeni. Ekkor már osztrák állampolgár is volt.

Bécs – gyermekgyógyászat, gyermekpszichiátria és pszichoanalízis

Bécsben az első négy évben a gyermekklinikán, egy csecsemőintézetben és saját praxisban dolgozott. Memoárjaiban hangsúlyozza pszichoszomatikus megfigyeléseit táplálkozászavarban szenvedő gyermekeknél, az anya jelenlétének fon-

tosságát beteg gyermekek gyógyításában. Mint nőnek, és ráadásul feltűnően csinos nőnek, nem volt reménye, hogy állandó asszisztensi állást kapjon, ezért volt kénytelen saját egyszobás lakásában praxist nyitni, ami jól ment. Egy férfi kollégájához évekig sajátos fantáziakapcsolat kötötte. De a cél világos maradt: az analitikus kiképzés.

A gyermekpszichiáter August Aichhorn révén kapcsolatba került a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesülettel. Ott találkozott ismét magyar analitikusokkal is, akiket részben már ismert a Kovács-villából.

Mahler első tanulmányi analízise kudarcba fullad, analitikusa, Helene Deutsch a szó szoros értelmében kirúgja (14 hónap után), azzal az indokkal, hogy analizálhatatlannak tartja. Egy ilyen esemény iszonyatos törés az analitikus kiképzésben, illetőleg a karrierben mérhetetlen emberi feszültséget okoz, valójában alkalmatlanságnak minősül. Mahler kiképzési státusát átmenetileg felfüggesztik, gyakorlatilag kizárják a kiképzésből. Ekkor August Aichhorn, apja barátja vette újra analízisbe, hogy kiképzését folytathassa.

Ebben az időben sok későbbi híres analitikus dolgozott Bécsben, akik Mahler eseteit kontrollálták. Mahler többnyire szeretettel emlékezik vissza rájuk, de például Anna Freud nem tartozik közéjük. Irigyei is vannak, mert a kiképzéssel párhuzamosan egy gyermekambulanciát vezet, ahol sok eset áll rendelkezésére, sőt ő közvetít betegeket más terapeuták számára is.

Mahler bécsi éveiben egyszerre volt elismert és elszigetelt, élete tele volt feszültséggel. Azért is irigyelték, mert saját autójával közlekedett, ami akkor Bécsben feltűnő volt. Bécsből rendszeresen jár „haza" Sopronba. E kapcsolat egyik kellemetlen mozzanata volt, hogy apja ellenezte Paul Mahlerrel, a kémikussal való házasságát, aki abban az időben egy családi likőrgyár résztulajdonosa volt Ausztriában.

1933-ban befejezte analitikus kiképzését. A társaságban Helene Deutsch volt az egyetlen, aki az elismerő bizonyítvány ellen szavazott. Ebben az évben hal meg Ferenczi Sándor Budapesten. Mahler részt vett a temetésen. Mint láttuk, Ferenczi Sándor volt első pszichoanalitikus mentora.

New York

Évekig tartó töprengés előzte meg az emigrációt a tengerentúlra. Az atmoszféra a bécsi analitikus egyesületben, és a politikai hangulat, az egyre növekvő antiszemitizmus, az Anschluss végül is erre a döntésre késztették a házaspárt. Sok más analitikus is elhagyta Ausztriát, és mint tudjuk, Magyarországot is. Mahler szülei egynapos bécsi vízumot kaptak a búcsúlátogatásra.

Az átmeneti, féléves londoni tartózkodás kellemes találkozást jelentett több bécsi kollégával, szívélyes fogadtatással. 1938 októberében hajón érkeztek New Yorkba.

Segítség révén lakáshoz, majd lassan munkához is jutott, bár az ottani analitikusok szívesebben látták volna, ha az újonnan jöttek továbbmennek, féltették pacientúrájukat. Nagy kitüntetés volt Mahler számára, hogy a New York-i analitikus tár-

saság hamarosan rábízta az ottani oktatást a gyermekanalízis területén. Egy jól sikerült előadása nagyban hozzájárult, hogy állást kapott egy pszichiátriai klinikán a gyermekrészlegben. 1948-ban a gyermekkori elmebetegségekről szóló újabb előadás biztosította számára a szakma prominens képviselőinek támogatását.

Ebben az időben már túl volt azokon a nehéz éveken, amelyeket szüleinek sorsa határozott meg, s lezajlott súlyos depressziójának kezelése Edith Jacobsonnál.

Összegezve az első tíz évet Amerikában, Mahler felszabadultnak érezte magát, kreativitása a fojtogató bécsi évek után újraéledt, többé már nem érezte magát a bécsi titánok árnyékában.

1950-ben az Albert Einstein College-ban kezdett dolgozni, ahol mint kutatóorvos a gyermekkori elmebetegségekkel foglalkozott. Ettől kezdve egyidejűleg rendszeresen oktatott a hétvégi szemináriumokon Philadelphiában. Arra később is nagyon büszke volt, hogy a következő generáció gyermekanalitikus nagyjai gyakorlatilag mind abból a szemináriumból kerültek ki.

A kutatómunka lényege az elmebeteg gyermekekkel az úgynevezett „szimbiotikus szindróma" kutatása volt egy terápiás óvodában, az állami egészségügy finanszírozásában.

E kutatások eredményeit a *Szimbiózis és individuáció* (1968) című könyvében tette közzé munkatársával, Manuel Furrerrel együtt.

Ebben a periódusban következett be a már említett fordulópont a kutatásaiban. Ettől kezdve nemcsak az elmebetegségeket, illetőleg azok terápiáját kutatta, hanem a normális gyermekek fejlődését is, mégpedig egy óvodához hasonló intézményben. E kutatások eredménye lett Mahler fő műve, amelyet Fred Pine-nal és Anni Bergmannal együtt írt, *Az ember lelki születése* (1975) címmel. Ezt a könyvet a szakma a pszichoanalitikus elmélet mérföldköveként üdvözölte.

Amikor 1984-ben Stepansky, az életrajz kiadója-gondozója Mahlert megismerte, akkor Mahler már 87 éves volt. Stepansky leírása szerint Mahler friss, kritikus, szellemes társalgó volt ekkor is. De mint tudjuk, egy év múlva meghalt, életrajza elkészültét nem érte meg, az utolsó kiadói munkákat kinevezett hagyatéki gondnokok hagyták jóvá. Egy operáció szövődményei okozták a halálát, még aktív volt, épp egy utazást tervezett egy párizsi kongresszusra.

Ragyogó karrierje mellett sok személyes gyötrelme is volt. Talán legfőbb gondja az lehetett, hogy nőként érvényesülhessen. Kifejezetten attraktív megjelenése ezt a konfliktust inkább fokozta, tagadta saját vonzerejét, nem szerette például a tükröt.

Az utolsó évtizedekről életrajzában kevesebb a személyes adat. Férjéről megjegyzi, hogy nem rivalizáltak.

A müncheni dr. Lotte Köller, akihez barátság fűzte, megjegyzi róla az életrajz német nyelvű fordításának előszavában: „Mahlernek voltak barátai, de mégis magányos volt. Mahler kereste az embereket, és mégis ellökte őket. Nem volt senki a közelében, akit meg ne sértett volna, de mindig ki is békült. Tudott önző lenni, de egészen odaadó is. Saját sebezhetősége és érzékenysége segítette hozzá ahhoz, hogy e két oldalt betegeinél is érezze."

A mahleri koncepció

A lelki zavarok megértése a feltétel ahhoz, hogy kezelni tudjuk őket. A zavarok megértéséhez viszont hozzátartozik, hogy képünk legyen a fejlődésről, arról, ahogyan a lelki struktúrák, illetőleg azok zavarai létrejöttek. A pszichoanalitikus szemléletmódnak egyik gyökere ez a fejlődés-lélektani megközelítés. A terápia egyik célja éppen az lesz, hogy a hosszú terápiás folyamat révén ezt a fejlődési múltat feltárjuk, a beteggel közösen, annak aktív részvételével megértsük, ami a folyamatok megváltoztatásának, a gyógyulásnak az alapja lesz. Egyébként ezt a dinamikát fejezi ki konferenciánk címe is: „A rekonstruált gyermek és a megfigyelt gyermek."

A gyermek lelki fejlődésének megértésére vonatkozóan több tudományos modell ismeretes.

Valószínű, hogy helyes az a megállapítás, hogy mindezen modellek bizonyos egyoldalúsággal, egy saját alappozícióból kiindulva, írják le a gyermek fejlődését.

A pszichoanalízis hagyományos szemléleti módja az ösztöntan. Ez az emberkép szorosan összefügg azzal az elképzeléssel, hogy az embert alapvetően ösztönei irányítják, s ennek célja az (egoisztikus) ösztönkielégülés. Freud maga két alapvető ösztönt, szexualitást és agressziót (halálösztön) különböztetett meg.

Más súlypontot jelent a társas szemléletű fejlődéslélektan, amely a gyermek és a nevelő személyek (többnyire az anya főszerepével) kapcsolatát szemléli, és a fejlődést, mint társas folyamatot fogja fel.

Egy harmadik nézőpont a gyermek biológiai-testi függőségét hangsúlyozza, mely genetikailag is meghatározott. Ez a szemléletmód a biológiából – az állatvilágból is – merít fontos alapokat.

Egy negyedik szemléletmód a gondolkodást, illetőleg a tanulást helyezi vizsgálati középpontjába, tanuláson itt érzelmi tanulást is értünk.

Egy ötödik szemléletmód az ember testiségét veszi kiindulópontul.

Egy hatodik fő nézőpont centrumába az élet értelmét helyezi, tehát a lelki egzisztencia kérdését kutatja.

Tudjuk, hogy ma több száz pszichoterápiás módszert írnak le. Valamennyiben megjelennek a fent leírt nézőpontok különböző fogalmazásokban és variációkban. Persze itt felmerül a tudományosság kérdése is.

Konferenciánk témájával és címével mi is felvetettünk egy kiinduló vitapontot, éspedig épp a gyermek közvetlen megfigyeléséből, illetőleg a gyermekkor késői terápiás rekonstrukciójából adódó diszkrepanciát. Az utóbbi évek megfigyelő vizsgálatai azt mutatják, hogy nem minden úgy van, ahogy a klasszikus analitikus felfogás a rekonstrukcióból következtetett.

Mahler Margit megfigyelő módszere, szisztematikus és hosszmetszeti formában mindenképpen úttörő munkának számít, akkor is, ha egyes részletében a mahleri interpretáció revízióra szorul. Ez a revízió is konferenciánk egyik témája, neves pro és kontra előadókkal.

Mahler fő témája, mint láttuk, az anya és a gyermek kapcsolata, tehát egy társas szemléletű fejlődéslélektan. A magyar pszichoanalitikus iskolának ez szintén tipi-

kus szemléleti módja. Ezen iskola korábbi, már elhunyt nagyjai (Ferenczi Sándor, Hermann Imre, Bálint Mihály), de jelenlegi képviselői is ezen az alapon állnak. Ez a freudi „ortodox" klasszikus felfogáshoz képest bizonyos súlyponteltolódást jelent, ami tulajdonképpen vitával és tudományos feszültséggel is jár. Mahler hangsúlyozza, hogy az ő koncepciója nem ellentétes a freudi tételekkel, hanem azokat kiegészítik, azokkal összeegyeztethető.

A „magyar iskolának" egy másik tipikus fogalma Hermann Imre nevéhez fűződik, a „megkapaszkodási ösztön", illetve annak felnőttkori, részben beteges megnyilvánulásai, az ún. „megkapaszkodási szindróma". Itt is az anya–gyermek kapcsolatról van szó, de arról is, hogyan manifesztálódik a gyermekkori megkapaszkodási ösztön a felnőttkori kapcsolatokban, például a párkapcsolatban.

Végül pedig essék szó a mahleri fejlődéskoncepcióról. A megfigyelés metodikájához csak annyit, hogy a kisgyermekek és az anyák egy nagyobb, óvodateremszerű szobában rendszeresen összejöttek. A terem egyik részében a gyermekek egymással játszhattak, a másik részében, kissé elkülönítve, de a gyermekek számára láthatóan, az anyák tartózkodtak. A gyermekek odamehettek az anyákhoz, az anyák is a gyermekekhez. A lényeg az volt, hogy kötetlen-játékos-szabad atmoszféra alakuljon ki, amelyben a gyermekek és az anyák magatartását a vizsgálat vezetői megfigyelték, felírták, részben filmezték is. A megfigyelésekben a magatartás minden mozzanata, tehát például a közös érkezés, közbeni kapcsolatok, távozás stb. fontos volt. A mahleri koncepció lényege két párhuzamosan lezajló folyamatnak a megfigyelése, illetőleg leírása, éspedig egyrészt a gyermeki én-kép kialakulása, másrészt az anyától való fokozatos leválás története. E folyamatban Mahler fázisokat, illetőleg alfázisokat különböztet meg. E fázisok, illetőleg alfázisok a következők:

Autizmus,	0–2	hónap
Szimbiózis,	2–6	hónap
Szeparáció és individuáció,	6–24	hónap
Differenciáció alfázis,	6–10	hónap
Gyakorló alfázis,	10–16	hónap
Újraközeledési alfázis,	16–24	hónap
Tárgykonstancia kifejlődése,	24–26 hónap és tovább.	

E fázisokat, illetőleg alfázisokat N. G. Hamilton (1990) *Tárgykapcsolat-elmélet a gyakorlatban* című könyvében a következőképpen foglalja össze (Animula, 1996):

„Az autisztikus fázisban (0–2. hónap) a tárgyak még irrelevánsak, a gyerek egy pszichés burokban él. Amint kialakul benne egy kezdeti képzet a szelfről és a tárgyakról, az anya és a gyermek válik a szimbiotikus fázis (2–6. hónap) diadikus egységének két pólusává. Fokozatosan differenciálódva az anyától, a kisgyermek átlép a szeparációs-individuációs fázisba, illetve annak alfázisaiba: fészekalja, gyakorlás és újraközeledés. A differenciáció alfázisában (fészekalja: 6–10. hónap) fokozatosan tudatára ébred annak, hogy anyja különálló lény. Hamarosan a fejlő-

dő motoros és kognitív képességek hatására szinte megmámorosodni látszik saját nagyszerűségétől, elrohan anyjától, mintha az egész világ az övé lenne. Ez a gyakorló alfázis (10–16. hónap). A gyerek ide-oda ingadozik a leválás és a visszatérés között, követelőző és mégis dependens. Az újraközeledés megoldódásakor a gyerekben már biztos tudás alakul ki arról, hogy anyja akkor is szereti őt, amikor éppen nincs vele. Az emocionális tárgykonstancia képessége, amikor az anyáról mint elsődleges kielégítőről kialakult belső képzet már ellenáll az átmeneti frusztrációknak, a tárgyállandóság időszakában érkezik el (24–26. Hónap). A gyermekben fokozatosan egy stabilabb és összetettebb egyéniségtudat alakul ki, és egy egyre stabilabb tárgyképzet.

Ezek a csecsemőkori fázisok és alfázisok párhuzamosak azokkal az intrapszichés és interperszonális folyamatokkal, amelyek a pszichoanalízis és a pszichoterápia során létrejövő érési folyamat és fejlődés során jelentkeznek."

Mint mondottam, Mahler nem szakad el a freudi koncepciótól, de kiegészíti azt egy *társaslélektani* mozzanattal, és ezenkívül fontos adatokat szolgáltat a gyermek fejlődéséhez *én-pszichológiai* szempontból.

Mahler és Magyarország

Mint mondottuk, Mahler mindig ragaszkodott magyar származásához. Személyes közlésekből tudjuk (Annie Bergman), hogy voltak magyar barátai és ismerősei. Szerette a magyaros ételeket, illetve életének utolsó szakaszában is magyar indulatszavakat kevert angol beszédébe. Elhatározása, hogy földi hamvait Sopronban, szülőföldjén helyezik el, bizonyos fokig mégis meglepő és rejtélyes. Nagy valószínűséggel állítható, hogy 1938 után nem járt Magyarországon, annak ellenére, hogy járt Európában, például Bajorországban hosszabb időt is töltött egy pihenőkúra keretében.

Előadásomat azzal a gondolattal szeretném lezárni, hogy Mahler mint pszichoanalitikus ragaszkodott a magyar gyökerekhez, illetve hogy a magyar gyökerek mély benyomást gyakoroltak kutató- és terápiás munkásságára. Ferenczit gyakran idézi, minden munkájában.

Mint láttuk, Mahler gimnazista korában ismerte meg a pszichoanalízis világát, a Kovács-villában, mint érdeklődő és intelligens fiatal lány. Valószínű, hogy a Ferenczi körüli gondolatvilág alapvető benyomásként hatott Mahler gondolatvilágára, így állíthatjuk, hogy Mahler tulajdonképpen a budapesti iskolának egyik elszakadt tagja.

Az 1997 májusában tartott soproni Mahler-konferencia ezt a tényt kívánja rögzíteni. Ezen túlmenően Mahler Margit magyar származását, a magyar kultúrával való kapcsolatát is hangsúlyozni kívánjuk, erre bizonyára annál is inkább szükség van, mert az alapmű, *Az ember lelki születése* német kiadása a rövid életrajzi jegyzetben azt a hibás adatot tartalmazza, hogy Mahler Ausztriában született.

A soproni Mahler-konferencia keretében 1997. május 10-én, Mahler Margit születésnapján, a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület, a Wiener Psychoanalytische Vereinigung, a soproni konferencia rendezői Mahler szülőházának falán, a Sopron Várkerület 77. szám alatt, emléktáblát avattak fel. Mahler Margit emlékére.

KÖNYV

AZ UTÁNOZHATATLAN BRUNO BETTELHEIM[*]

Edith Kurzweil

Vajon Bruno Bettelheim valóban egy intellektuális rendszert épített-e fel annak érdekében, hogy racionálisan elfogadhatóvá tegye képmutató életét, ahogyan ezt életrajzírója, Richard Pollak gondolja, és ha ez tényleg így is történt, akkor miért nem „ismeri be hibáit, és tárja fel az igazságot, hogy megvédje becsületét" – ahogyan ő maga írta? Erre, úgy hiszem, az a rövid válasz adható, hogy ő ehhez túlságosan is sikeres képmutató volt, hiszen füllentései tették híressé, és ha valaki egyszer belevág egy ilyen karrier felépítésébe, akkor valóban ostobaság lenne visszalépnie. Bettelheimre azonban bármit lehet mondani, csak azt nem, hogy ostoba volt. Miután megérkezett az Amerikai Egyesült Államokba, általa kitalált, soha meg nem történt múltbéli tapasztalatokkal szerzett magának jó állásokat, majd rögtönzései segítségével ért el még ennél is nagyobb és jobb dolgokat. Koncentrációs tábori tapasztalataival nagyképűsködött, aminek következtében rövidesen úgy emlegették, mint túlélési specialistát. Habár nem ő volt az egyetlen bécsi, aki ilyesmit tett, valószínűleg ő volt az egyetlen, aki fiktív önéletrajzát híres professzorságra, tiszteletbeli tudományos fokozatokra és világszerte lelkes üdvözlésre váltotta be.

1967-ben Richard Pollak meglátogatta Bruno Bettelheimet, aki ekkor a chicagói egyetemen működő Sonia Shankman Ortogenikus Iskola kinevezett igazgatója volt, azért, hogy többet megtudjon bátyja, Stephan haláláról, aki két évtizeddel azelőtt az intézet lakója volt. Pollakot megdöbbentette Bettelheim védekező hozzáállása, nevezetesen az, hogy édesanyjáról mint gonosztevőről, édesapjáról mint egy szürke senkiről beszélt, és az a magabiztossága, amellyel azt állította, hogy bátyja harminc lábnyi esése a szénaboglya tárolójába öngyilkosság volt.

[*] A cikk eredeti címe: The Inimitable Bruno Bettelheim. Az írás Richard Pollak *The Creation of Dr. Bettelheim: A Biography of Bruno Bettelheim* című könyvének (Simon and Schuster, New York, 1997) recenziójaként jelent meg a *Partisan Review* 1997/4. számában (647–656).

„Hogyan is van ezekkel a zsidó anyákkal, Mr. Pollak?" – kérdezte Bettelheim kemény, ellenszenves hangnemben, amellyel oly sok évvel később is elképesztette beszélgetőtársát. Végül ez az interjú indította Pollakot arra, hogy megírja ennek az okos és elbűvölő embernek kiváló és pártatlan életrajzát, akinek igazságokkal körülölelt hazugságai és hazugságokkal körülölelt igazságai egész életére ráillettek.

Gomba módra szaporodtak az öngyűlölő zsidók Bettelheim Bécsében, és sokan közülük, miután megérkeztek Amerikába, felfújták korábbi eredményeiket és iskolázottságukat, mert szükségük volt munkára. Azok a menekültek, akik az Eclairnál gyűltek össze New York 72. utcájában az 1940-es évek elején, tréfájuk tárgyává tették azokat a hegedűművészeket, akik a Bécsi Filharmonikusokkal akartak együtt játszani, illetve vezényelni a Staatsoperben, vagy azokat az üzlettulajdonosokat, akik most emlékeiket mesélik áruházaikról, és azokat a banki alkalmazottakat, akik a bankárságig pöffeszkedték fel magukat. Mindemellett az a kiábrándító helyzet, amely az újonnan érkezettek friss kiszabadulásának következtében vált valósággá, ötvöződött rokonaik élete miatti aggódásukkal, azzal a nehéz szembesüléssel, hogy uras kényelemből szegénységbe süllyedtek, szakképzetlen munkáért tülekedtek, és mindezeken felül még az angol nyelvet is tanulták; egybekovácsolta őket. Mindannyian úgy érezték, hogy hazudniuk kell azért, hogy munkát kapjanak. A menekültek a következő tanácsokkal látták el a frissen érkezetteket: „ha nem érted azt, amit a jövendő főnököd mond neked, csak bólogass, ha még soha nem végeztél olyan munkát, amit felajánl neked, akkor mondd azt, hogy már van tapasztalatod azon a területen, és figyeld, hogyan végzi azt a melletted dolgozó, még akkor is, ha a nap végén elbocsátanak, megtanultál valamit, és néhány dollárral gyarapodtál. Csak folyamatosan improvizálj!" Mivel a náci törvények és a háború miatt a korábban szerzett bizonyítványokat nem lehetett bemutatni, Bettelheim állíthatta azt, hogy a humán tudományok területén pszichológiából doktorált.

Biztos vagyok benne, hogy Bettelheim nem tudta volna csak úgy egyszerűen eladni magát, mint az unokahúga, Edith Buxbaum, aki orvos és pszichoanalitikus is volt egy személyben, és be tudta bizonyítani szakértelmét az állami bizottság előtt. Neki ki kellett dolgoznia a „menekültek tízparancsolata" saját magára szabott változatát. Végül Bettelheim a Rendkívüli Segélyezési Bizottság segítségével szabadult ki a dachaui és a buchenwaldi táborokból. Buxbaum Lawrence-Kubie-t, a híres pszichoanalitikust bízta meg azzal, hogy járjon közben Bettelheim érdekében az amerikai külügyminisztériumban. Ez a szerencsesorozat tette lehetővé számára azt, hogy felhasználja korábbi olvasmányait és a Richard Sterbával, Freud egyik tanítványával folytatott, meglehetősen rövid ideig tartó pszichoanalízisét arra, hogy elhitesse pszichoanalitikus múltját. Amikor 1939 végére néhány ember szintén kiszabadult a táborokból, azonnal az Egyesült Államokba menekültek, a pszichoanalitikus elmélet még mindig hamisítatlan volt. Így Bettelheim tábortársain végzett pszichoanalitikus praxisa látható elismerést nyert.

A táborban mindenekelőtt saját magának harcolta ki az elismerést azzal, hogy bizonyította erejét bebörtönzőivel szemben, akik viszonzásképpen megtisztelték őt bátorságáért. Azt azonban már mindannyian régóta tudjuk, amiről Ernst Federn, a Buchenwald táborbeli legjobb barátja tudósított, és amit Pollak a későbbiekben dokumentált, hogy Bettelheim ugyanolyan nyomorult volt a táborban, mint bárki más, de olyan szerencséje volt, hogy pénzt kapott az édesanyjától, és így megvesztegetett néhány őrt. Így először is sikerült elérnie azt, hogy mentesüljön a fárasztó munkák alól, ezután elérte a szabadulást, majd pedig a Rendkívüli Segélyezési Bizottság révén amerikai beutazási engedélyhez jutott. Ha neki is, mint a többieknek, csupán a páratlan szerencsén múlt volna szabadulása, senki sem tehetett volna neki szemrehányást. Ő azonban ezt a privilegizált menekülést álfreudista pszichológiai elméletté alakította, szem előtt tartva azt, hogy ha a zsidók erősebben és tevékenyebben léptek volna fel elnyomóikkal szemben, elérhették volna a náciknál, hogy emberségesebben bánjanak velük.

Mint ismeretes, amikor Bettelheim képtelen gondolatai napvilágot láttak, az emigráns közösség nagy részének dühét zúdította magára, mivel eltekintett attól a ténytől, hogy 1939-ben a halálgépezet még nem működött. Gordon W. Allport, a Harvard Egyetem pszichológusa közölte le az *Egyéni- és tömegviselkedés szélsőséges helyzetekben*[1] című 1943-ban írt cikket, mivel az az individuummal foglalkozott, de a többi kiadó visszautasította, mert az írás megbízhatatlan adatokon alapult. Ebben az esszéjében, amely arról szólt, hogy a rabok elnyomóik ellen úgy próbáltak védekezni, hogy velük azonosították magukat, Bettelheim nem hivatkozott Anna Freud és Ferenczi Sándor elméleteire, annak ellenére, hogy ők ezt a gondolatot kevéssel az Anschluss előtt fedezték fel. Az olyan nagy elmék, mint Hannah Arendt, Max Horkheimer és Th. W. Adorno, akik a nácik sikerét ugyancsak az egyéni viselkedés terminusaival próbálták magyarázni, bár eltérő filozófiai álláspontot vallottak, és nem értettek egyet Bettelheim néhány állításával és hiperbolájával sem, nyilvános vitákon elkötelezték magukat mellette, és nem sokkal később felkérték őt arra, hogy működjék közre egy kötetben, amely a nemzeti szocializmusról szól. Dwight Macdonald részleteket közölt a *Szélsőséges helyzetek*ből a *Politics* című folyóiratban, és gyakran idézték a *Commentary*ban is. Mindezek reflektorfénybe állították Bettelheimet, és felkeltették a média érdeklődését.

Amikor Bettelheim megérkezett New Yorkba, azt követően pedig Chicagóba, a bécsi pszichoanalitikusok közül még senkinek sem ismerték a nevét, bár az amerikai környezet készen állt fogadásukra. Bettelheim élvezte ennek a kulturális atmoszférának az előnyeit, és nem utolsósorban tehetségének köszönhetően, ki is használta azt. Azzal, hogy a freudi kategóriákat alkalmazta, két legyet üthetett egy

[1] In: Bruno Bettelheim: *A végső határ.* Európa, Bp. 1988. 39–82.

csapásra: megalapozta professzori hírnevét a pszichoanalitikus nyelvezet segítségével, és alátámaszthatta azt az állítását, hogy közel állt Freudhoz, akivel sohasem találkozott. Hiszen ki tudta volna Amerikában bebizonyítani, hogy ez nem volt igaz, és ki törődött ezzel?

Első felesége, Gina, egy autista gyermeket vitt bécsi otthonukba, aminek következében Bettelheim elkerülhetetlenül is betekintést nyert ennek a lánynak, Patsy Lyne-nek a lelkivilágába. Hogy azután Freud követőjeként tovább növelhesse pszichoanalitikusi hírnevét, és hogy munkát kapjon a pszichológia világában, eltúlozta eredményeit, mondván, hogy ő maga foglalkozott a lánnyal. (Amikorra 1960-ban megírta *The Informed Heart* című művét, továbbra is azt állította, hogy két autista gyermekkel élt Bécsben, akiket kezelt, és történeteket talált ki velük kapcsolatban.) A bécsi *Schmäh* az autizmus egyik atyjának kiáltotta ki, bár az autizmus ebben az időben még nem volt jól definiált és általánosan elfogadott kategória. Elbűvölő személyisége és kivételes tehetsége, amellyel képes volt magára irányítania a rivaldafényt, meggyőző ereje és hallgatni tudása juttatta őt első megbízatásához az Ortogenikus Iskolában.

Bettelheim bizonyára többet takart el, mint csupán szakértelmének hiányosságait. Megpróbálta meghamisítani a múltját, és mindenekelőtt magyarázatot adni arra a tizenkét évre, amelyet használt bútorok kereskedésével töltött. Az üzletet neki kellett átvennie, miután édesapja meghalt szifiliszben. Miközben a tönkremenéstől rettegett, a fiatal Brunót rémképek gyötörték, főleg amiatt, mert nem tudta azt, hogy vajon apja betegsége (ami biztos halálhoz vezet) azután jelentkezett-e, hogy ő megszületett, vagy előtte, és így örökölte azt. Az otthon elkerülhetetlen nyomasztó légköre miatt szívesebben töltötte idejét a nagynénje és unokaöccse, Buxbaumék társaságában. Tudatában volt annak, hogy külseje nem vonzó: kistermetű, krumpliorrú, szemüveges ember volt. Mint minden magában bizonytalan ifjú, hajlamos volt arra, hogy beletemetkezzen a könyvekbe. Végül Gina sürgetésére, harmincöt éves korában visszament a bécsi egyetemre, hogy megírja doktori disszertációját a humán tudományok területén – 1938 júniusában, pár hónappal az Anschluss után.

Pollak könyvében rendszeresen visszatér Bettelheim korai tapasztalatainak köszönhető különböző depressziós küzdelmeire. Habár Bettelheimnek az volt a szokása, hogy mindenki más tüneteit a pszichoanalízis révén magyarázta, a sajátjai esetében nem tette ezt. Még az sem teljesen világos, hogy Sterbával folytatott pszichoanalízise depressziójának leküzdése céljából 1929-ben történt-e, mint ahogyan azt ő legalább egyszer állította, vagy 1936 körül, ahogyan Gina, az őt leginkább ismerő tanú visszaemlékszik. Gina azt mondta, hogy a kezelés legfeljebb egy évig tarthatott, míg Bettelheim azt állította, hogy legalább két évig. Hogyan is ismerhette volna be Bettelheim azt, hogy szinte nem is vett még részt analízisben, miközben egekig magasztalták őt, mint kiváló pszichoterapeutát – ha nem is szükségsze-

rűen szakmai hozzáértése alapján, de a világ szemében mindenképpen! Vajon félte attól, hogy ha a média kitalálja, hogy pácienskent kezelték, kártyavára összedőlhet, és a király újra békává változik? Hiszen a mély önismeret alapvető feltétele és egyben belső lényege is a pszichoanalitikus munkának. Bettelheim nem vette komolyan Kurt Eissler tanácsát, nevezetesen azt, hogy addig, amíg nem vett részt teljes analízisben, senki nem vezethet egy olyan iskolát, ahol érzelmileg sérült gyermekeket gyógyítanak. Úgy vélem, ez a hiányossága okozta az örökbe fogadott családokkal szemben mutatott felsőbbrendű viselkedését, valamint hajthatatlan ragaszkodását ahhoz, hogy miután megbíztak benne, eltávolítsa a szülőket gyermekeiktől. Pollaknak azt állította, hogy az ő (mármint Pollak) apja egy „slemil", azaz szerencsétlen flótás volt, aki erősen hárította az érzelmeket, az édesanyja pedig szentnek és mártírnak tüntette fel magát, s nem fogadta el azt, hogy felelős Stephan pszeudo-gyengeelméjűségéért.

Pollak szerint Bettelheim más prominens pszichoterapeutáknál sokkal ellenségesebb volt az anyákkal szemben, mind a magánéletben, mind pedig a közéletben, és nagyobb gyűlöletet érzett a saját anyja iránt, mint amit valaha is leírt vagy beismert. Bettelheim boldog házasságban élt Trude Weinfelddel, akivel volt már Bécsben egy kalandja, mielőtt Trude Ausztráliába emigrált volna. A házasságkötésre azután akkor került sor, hogy Gina röviddel Amerikába érkezése után elhagyta Bettelheimet. A Trudéval való házasság Bruno körül forgott, amit Trude látszólag nem bánt. Mindezekhez hozzá kell még fűznöm azt, hogy Trude első pillantásra halálosan szerelmes lett Brunóba, és ez a fajta egyoldalú kapcsolat mélyen magán viselte a bécsi stílusjegyeket. Később a házaspár legtöbb közeli barátja menekültek közül került ki, akik közé tartozott Gina a férjével, Peter Weinmann-nal. Bettelheim még sikerei és híre ellenére sem mondott le arról, hogy kicsi, csúnya, idegen zsidóként gondoljon magára. És amint egyre öregebb lett, romló egészsége csak felfokozta ezeket az érzelmeket, különösen Trude halála után.

Hogyan tudott vajon Bettelheim mindezekkel a sérülésekkel együtt maga köré gyűjteni olyan sok hűséges barátot és kollégát, és mindamellett, hogy hírnévre tett szert, felépíteni az Ortogenikus Iskolát, ha – mint ahogyan halála után egyre inkább kiszivárgott – várát homokra építtette, és a féligazságok hálójában tartotta azt fenn? Természetesen ki tudta használni azt, hogy Amerikában egyre inkább szükség lett olyan módszerekre, amelyekkel az érzelmileg sérült és bűnöző gyermekeket lehet kezelni. Bár voltak más szakértők is, akik a gyerekek kezelésére tették a hangsúlyt, nem pedig zárt intézeti elhelyezésükre, ezek mégsem tudták úgy magukra vonni a közfigyelmet, mint Bettelheim. Ő persze sokkal termékenyebb író volt, mint a többiek, akik az autizmus okainak és gyógymódjainak kutatásával foglalkoztak, és ezen felül képes volt arra, hogy megtartsa szerfelett hűséges szerkesztőit, akik szorgalmasan dolgoztak írásain. Miután a *The New Yorker* kedvence lett, semmi sem tarthatta vissza őt attól, hogy nagy hűhót csapjon szabad asszociációival.

Miután elolvasta Melford Spiro könyvét ebben a témában, a kibucok gyermeknevelési szakértőjévé kiáltotta ki magát. Spiro antropológiai munkáját, amely mindössze egyéves kutatáson alapult, gyengének és korlátozott érvényűnek minősítette, annak érdekében, hogy előremozdítsa saját karrierjét. Anélkül, hogy valaha is ellátogatott volna Izraelbe és látott volna akár egyetlenegy kibucot is, Bettelheim azt állította, hogy bár a gyerekek alkalmanként kedvesen néznek szüleikre, ezt szeretet és tisztelet nélkül teszik, ugyanakkor a szülők sem hiányolják azt, hogy gyermekeik érzelmi középpontjai legyenek. Eme felfedezés után Bettelheim továbbment, és azt tartotta, hogy a kibucban folyó nevelés „kétségtelen siker" – miközben maguk a kibuclakók is ambivalensek voltak iránta, és elkezdték otthon marasztalni gyermekeiket. Nem kellett sok ahhoz, hogy láthatóvá váljék az, hogy ez az írás Bettelheim álláspontját próbálta alátámasztani arról, hogy a szülők rossz hatást gyakorolnak utódaikra, és azt az elhatározását, hogy saját felelősségükre tartsák távol őket maguktól azzal, hogy az Ortogenikus Iskolába adják gyermekeiket.

1977-ben Bettelheim megjelentette *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*[2] című könyvét. Ebben a művében azt kifogásolta, hogy csupán néhány pszichoanalitikus tartotta fontosnak a gyermekeknek szóló meséket (de ők is túlságosan leegyszerűsítve és dogmatikusan szemlélték a meséket), és senki sem írt a témáról. Pollak megállapítja és részletesen dokumentálja azt, hogy ez nem volt igaz miként az éhes Hansel, Bettelheim úgy segített magán Julius Heuscher magyarázataival, és még arról is elfelejtkezett, hogy feltüntesse Heuscher művét könyve irodalomjegyzékében. Arra a megállapításra jutott, hogy sokkal többet tanulunk saját magunkról és társadalmilag nehéz helyzetünkről a tündérmesékből, mint bármilyen más irodalomból, és a gyermekek képesek jól kezelni találkozásukat farkasokkal és boszorkányokkal, még nehéz helyzetekben is. A könyv megkapta az amerikai kritikusok díját és a Nemzeti Könyvdíjat is. Ezt követően Bettelheim nyugdíjba vonult és elköltözött kaliforniai álomkastélyába. De nem volt elégedett, és még mindig melengette magában kisebbrendűségi érzését. Bettelheim utolsót dobbantott 1982-ben napvilágot látott könyvével, a *Freud and Man's Soul* című művével. Ez eredetileg egy hosszabb cikknek indult a *The New Yorker* hasábjain, és azt hangsúlyozta, hogy Freud írásait rosszul fordították le angolra: az amerikai freudistákra szabták, akik tudományos alapokra próbálták helyezni a pszichoanalízist, hogy elfogadtassák azt az orvosokkal. Ily módon Strachey fordításai kimosták Freud műveiből az emberi minőségeket. Bettelheim kitűnő példákkal illusztrálta ezt: a *Fehlleistung*ot *parapraxis*nak fordította Strachey, a *Schaulust*ot *scopophilia*nak, az olyan mindennapos kifejezéseket pedig, mint *Ich, Es* és *Über-Ich, egó*nak, *id*nek és *superegó*nak. Azt azonban elfelejtette megemlíteni, hogy ezzel a témával évekig foglalkoztak az

[2] Gondolat Kiadó, Bp. 1986.

önmagukra valamit is adó pszichoanalitikusok, Freudot és leányát, Annát is beleértve. S ahogyan feltételeztem könyvismertetőmben, valószínűleg nem is gondolt arra, hogy írjon erről, egészen az Anna Freud halálát követő évig.

Bettelheim népszerűsége minden bizonnyal növelte az Ortogenikus Iskola hírnevét. Eredményességét azonban megkérdőjelezhetetlenül kitartó híveinek köszönhette, hűséges tanítványokból felszentelt csapatának – akik számára ő egyfajta terapeutaként szolgált –, és a freudi kánon alapos ismeretének. Mindahányszor a tanácsadók kérdéseket tettek fel és aggodalmaikat fejezték ki a gyermekek viselkedésével kapcsolatban, vagy saját személyes felháborodásaiknak adtak hangot, Bettelheim visszaemlékezett egy barátjára Bécsben, aki ugyanilyen problémával küszködött. Az anekdotákon keresztüli tanítás természetesen nem jelentett különleges megközelítést Bettelheim számára, de ezzel a meglehetősen laza módszerrel szert tett siker arra sarkallta, hogy minél több olyan történetet találjon ki, amelyekben végül is hinni látszott. Ő maga eltúlozta a kezelések arányait, s ezzel a nevelők, a pszichoanalitikusok, a pszichológusok és mások figyelmének középpontjába állította. Továbbá, ezeknek az eredményeknek az eltúlzása révén egyre több jelentkezőt vonzott tanítványai közé, ami egyben azt is jelentette, hogy kevésbé sérült gyermekeket is fel tudott venni, olyanokat, akik növelték az iskola sikerét. Mert ahogy mondják, semmi sem sikerül úgy, mint a siker.

Pollak bemutatja, hogy Emmy Sylvester, egy bécsi orvos és pszichiáter, aki segített Bettelheimnek megírni azt a beszámolót, amelynek köszönhetően munkát kapott az iskolában, tovább könnyítette felemelkedését azzal, hogy együttműködött vele hat olyan folyóiratcikk megírásában, amely elrejtette őt a tartózkodási engedélyt firtató hatóságok szeme elől. De ő sem neki, sem másnak nem mondott köszönetet ezért a győzelemért. Például a *Home for the Heart* (1974) című, tizedik könyvében hangsúlyozza a gyermekek megmentését szolgáló elkötelezettségét, amely tábori tapasztalataiból származik: abból a dühből, amelyet az elvesztegetett életek korbácsoltak fel benne, függetlenül attól, hogy a vas vagy az érzelmek szögesdrótja mögött rekedtek-e meg. Ekkor már számos népszerű és tudományos cikkben foglalkoztak műveivel, és karrierjének csúcspontjára ért.

Minden egyes művében, csakúgy mint a *Time* „Jó reggelt, Amerika" című rovatában, számtalan interjúban, szakmai és népszerűsítő cikkekben, Bettelheim ragaszkodott ahhoz, hogy mindenfajta verés, fizikai bántalmazás, vagy bármilyen másfajta gyermekeken elkövetett fizikai erőszak tilos legyen. Úgy tartotta, hogy a gyermek példák hatására hagy fel a verekedéssel, és a terapeutának kötelessége küzdenie a betegek fölött gyakorolt jogtalan dominanciával szemben. A Bettelheim indulatos vérmérsékletére tett első utalás a *New York Times Magazin*ban jelent meg 1970-ben, amely azt állította, hogy Bettelheim nem cselekedett prédikációi szerint. Annak ellenére, hogy egy egykori bentlakó regényt írt az Ortogenikus Iskola életéről a nyolcvanas évek elején, az igazság csak Bettelheim 1990-ben elkövetett ön-

gyilkossága után derült ki. Néhányan azt állították, hogy terrorizálta a gyerekeket; mások elborzadtak attól a ténytől, hogy Bettelheim kegyetlen ember, aki megértésről prédikál, megint mások védelmére keltek, visszaemlékezve a vele folytatott sikeres terápiákra, és arra, hogy legalább néhány gyermeknek felajánlotta teljes segítségét. Afelől azonban semmi kétség, hogy Bettelheim jó néhány gyereket megvert, s ezt Pollaknak egykori diákokkal folytatott interjúi is megerősítik. Miközben Bettelheim ahhoz ragaszkodott, hogy tanítványai inkább a pszichoanalitikus megközelítést mélyítsék el magukban, mintsem működőképes környezeti feltételeket alakítsanak ki, zsarnokoskodott felettük. „Azért tette-e ezt, mert meg volt győződve arról, hogy ő a gyermekek felettes-énje, amit neki kívülre kell helyeznie, míg ők magukévá nem tudják tenni?" De vajon miért nem hozta nyilvánosságra ezt a meggyőződését? Pollak azt állítja, hogy nem tudta megtenni, amellett, hogy pénzügyi támogatásban részesült a kormányhivataloktól, alapítványoktól és mecénásoktól, a szülők bizalma is alábbhagyott volna, és a chicagói egyetem is visszavonhatta volna azt a feltétel nélküli segítséget, amelytől vállalkozása függött. Vagyis, ha a teljes igazságra fény derül, ez Bettelheim egész életművét értéktelen semmivé változtatta volna.

Sokan állították, hogy az alkalmazkodás a zsidó élet egyik alaptényе, azok számára is, akik feladták zsidóságukat – akár gyűlölik saját magukat, akár nem. Még inkább igaz ez, azt hiszem, a bécsi menekültekre, akiknek már a szülei feladták vallásukat, és akik, mint Bettelheim, univerzalista és szocialista eszméket kezdtek vallani, kirándulni jártak a *Wandervögel*-mozgalommal,[3] és akiktől Amerikába érkezésük után elvárták, hogy beilleszkedjenek a tágabb kultúrába, miközben azonosították őket a zsidó közösséggel, amelyet ezek a jövevények nem igazán értették, de amelyet nem tudtak (és valószínűleg nem is akartak) elutasítani. Sokszor elmondták azt is, hogy az emigráció következtében a pszichoanalízist hozzáigazították az amerikai szükségletekhez, így Freud tanítványai Amerikába érkezésüket követően „tudományosították" „művészetét". Ez egy másik vitának lehetne a tárgya. Bettelheim azonban, amint belépett ebbe a szakmába, belekerült ebbe a vitába is. Ily módon, s azáltal, hogy láthatóvá vált a közvélemény szemében, legalábbis néhány klasszikus freudista többé-kevésbé teljesen elfogadta őt, és többel közülük együtt is dolgozott. Mégis, ahogy több pszichológus nyert bebocsátást a szakma belső köreibe anélkül, hogy felvették volna őket a Nemzetközi és az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület tagjai közé, ő is csatlakozott a tiltakozásokhoz.

Természetesen ezek után elfelejthette volna a *Schmäh* kétélű iróniáját, ami Bécsben magától értetődő volt. Ezt a fajta komoly ugratást, amely leginkább a verbális *repartén* alapult, és ami azt feltételezte a hallgatóságról, hogy soha nem ad-

[3] „Vándormadarak" – német hazafias ifjúsági mozgalom a húszas években.

ja fel hitetlenségét, bizonyos mértékig készpénznek vették, amikor Bettelheim Chicagóba érkezett.

Élete vége felé Bettelheim meghívta azokat a fiatal barátait, fiatal pszichoanalitikusokat és tudományos kutatókat, akik meg akarták ismerni gondolatait, tapasztalatait, és tanulni akartak tőle. Bettelheim elbűvölte őket, és nagy hatást gyakorolt rájuk brilliáns tehetségével. David James Fisherrel folytatott utolsó interjúja alapján úgy látszik, igazán elhitt önmagáról néhány olyan történetet, amelyről Pollak aprólékos munkával kimutatta, hogy nem igazak. Mindezek ellenére mégsem becsülném le eredményeit, amelyek – függetlenül attól, hogy igazak voltak-e vagy hamisak – egy olyan ember történetéhez tartoznak hozzá, aki kitalálta önmagát, és ezzel hozzásegített sok autista gyermeket ahhoz, hogy teljes értékű életet éljen.

Tóth Angelika fordítása

ÚJ KÖNYVEK

Bereczkei Tamás: *A belénk íródott múlt*. Dialóg–Campus, Budapest–Pécs 1998.

Bíró Judit (szerk.): *Deviációk*. Válogatott tanulmányok. Új Mandátum, Budapest, 1998.

Bodor Péter–Pléh Csaba–Lányi Gusztáv (szerk.): *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai.* Pólya Kiadó, Budapest, 1998.

Bókay Antal–Erős Ferenc (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány.* Filum, Budapest, 1998.

Carver, Charles S.–Scheier, Michael F.: *Személyiségpszichológia*. Osiris, Budapest, 1998.

Csabai Márta–Erős Ferenc (szerk.): *Mélylélektan és kultúra.* Gradus ad Parnassum Könyvkiadó, Szeged, 1998

Csabai Márta–Erős Ferenc–Fábián Zoltán–Kovács Attila–László János–Pólya Tibor: *Az egészség szociális reprezentációja budapesti középiskolások körében.* Scientia Humana-MTA Pszichológiai Intézete, Budapest, 1998.

Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária (szerk.): *Kisebbségszociológia.* Minoritás Alapítvány, Budapest 1997

Csíkszentmihályi Mihály: *Flow… és addig éltek, míg meg nem haltak.* Fordította: Boross Ottilia. Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1998.

Derrida, Jaques: *A disszemináció*. Jelenkor, Budapest, 1998.

Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás.* Új Mandátum– Wesley János Lelkészképző Fősikola, Budapest, 1998.

Feldmann Sándor: *Az ideges félelem és egyéb fejezetek a pszichopatológia köréből.* Édesvíz, Budapest, 1998.

Freud, Sigmund: *A Farkasember. Klinikai esettanulmányok II.* Fordította: Bart István, Berényi Gábor és Schulz Katalin. Filum, Budapest, 1998.

Fromm, Erich: *Az önmagáért való ember.* Fordította: Gelléríné Lázár Márta. Napvilág, Budapest, 1998.

Gardner, Howard: *Rendkívüliek*. Fordította: Farkas Éva. Kulturtrade, Budapest, 1998.

Hadas Miklós–Vörös Miklós (szerk.): *Ambiguous Identities in the New Europe.* Replika Circle, Budapest 1997. (*Replika* special issue).

Husserl, Edmund: *Az európai tudományok válsága.* Atlantisz, Budapest, 1998.

Iskolai mentálhigiéné. Tanulmányok. A Pro Pannonia Kiadó, Pécs 1998.

Jung, Carl Gustav: *Alapfogalmaink lexikona II.* Kossuth, Budapest, 1998.

Kállai János–Karádi Kázmér–Tényi Tamás: *A térélmény kulturtörténete és pszichológiája.* Tertia Kiadó, Pécs, 1998.

Kulcsár Zsuzsanna: *Egészségpszichológia.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1998.

László János: *Szerep, forgatókönyv, narratívum. Szociálpszichológiai tanulmányok*. Scientia Humana, Budapest, 1998

László János (szerk.): *Élettörténet és megismerés. Tanulmányok Pataki Ferenc tiszteletére.* Scientia Humana, Budapest, 1998.

László János–Kiss Gyöngyi–Kovács Attila–Sallay Hedvig–Ehmann Bea: *A családi szocializáció szerepe a fiatalkori munkanélküliség viszonyaihoz való alkalmazkodásban*. Scientia Humana–MTA Pszichológiai Intézete, Budapest, 1998.

Mérei Ferenc: *Lélektani napló*. Osiris, Budapest, 1998.

Mérei Ferenc: *Közösségek rejtett hálózata.* Osiris, Budapest, 1998.

Pléh Csaba (szerk.): *A megismeréskutatás egy új útja: A párhuzamos feldolgozás*. Typotex, Budapest, 1997.

Pléh Csaba: *Bevezetés a megismeréstudományba.* Typotex, Budapest, 1998.

Popper, Karl: *Test és elme. Az interakció védelmében.* Fordította: Káldy Zsuzsa. Typotex, Budapest, 1998.

Rácz József: *Ifjúsági (szub)kultúrák, intézmények, devianciák. Válogatott tanulmányok*. Scientia Humana, Budapest, 1998.

Róbert Péter (szerk.): *A társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések.* Új Mandátum, Budapest, 1998.

Szabó Ildikó–Örkény Antal*: Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány, Budapest 1998.

Tóth László (szerk.): *A szex. Szociológia és társadalomtörténet*. Új Mandátum, Budapest, 1998.

HIREK, INFORMÁCIÓK

A *Magyar Pszichoanalitikus Egyesület* 1998. október 30-31-én rendezi hagyományos konferenciáját *Pszichoanalízis – kultúra* (Módszer, emberkép, világkép) témakörben. Az előadásokat az egyesület tagjai, tagjelöltjei, külföldön élő magyar anyanyelvű analitikusok, valamint meghívott előadók tartják, két párhuzamos szekcióban.

A konferencia hagyományos helyszíne a *Stefánia palota* (a Magyar Honvédség Művelődési Háza, Budapest, XIV., Stefánia út 34.).

A részvételi díjak a következők:

– szeptember 30-ig befizetett részvételi díj 5000 Ft.

– október 1-től, illetve a helyszínen befizetve 5600 Ft.

– nappali tagozatos egyetemi hallgatók részvételi díja 2500 Ft.

– a csoportos résztvevők számára személyenként 4300 Ft. (valamely pszichoterápiás kiképzőhely hallgatóiból szervezett legalább 8 fő képezhet csoportot). Befizetés közös csekken szeptember 30-ig.

– a szomszédos országokból érkező kollégák az egyetemi hallgatók díjtételeit fizetik.

További információ Flaskay Gábortól kérhető (Budapest, 1125 Diósárok út 16/b. Tel/Fax: 3 561 561).

Befizetési csekket és információt kérésre Móricz Éva küld (Budapest, 1194 Vas Gereben u. 144. Tel.: 282 60 44).

*

Örömmel értesítjük Olvasóinkat, hogy lapunk webes változata megtalálható a Soros Alapítvány C^3 *(Kulturális Kommunikációs Központ)* szerverén, a „SCRIPTA” program keretében a **http://www.c3.hu/scripta/** címen. Folyóiratunk korábbi számai 1995-ig visszamenőleg találhatók meg az interneten.

E-mail címünk a WEB oldalon: **thalassa@c3.hu**

*

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik személyi jövedelemadójuk 1%-ával a Thalassa megjelenését támogatták. Reméljük a jövőben is megtisztelik lapunkat támogatásukkal.

Edited by Antal Bókay, Ferenc Erős (editor-in-chief), Kinga Göncz, György Hidas, Judit Mészáros, Júlia Vajda.

THALASSA is the journal of the Sándor Ferenczi Society, Budapest.
THALASSA is the title of Sándor Ferenczi's classical work.
THALASSA symbolically refers to the sea, the womb, the origin, the source.
THALASSA is an interdisciplinary journal devoted to free investigations in psychoanalysis, culture and society.
THALASSA has roots in the historical traditions of Hungarian psychoanalysis, but is not committed to any particular school or authority.
THALASSA welcomes all original contributions, historical, theoretical, or critical, dealing with the common problems of psychoanalysis and the humanities.

The first issue of THALASSA (1990/1) is based on the proceedings of the first scientific conference of the Sándor Ferenczi Society, held in Budapest, 1989, under the title Psychoanalysis and Society. The second issue (1991/1) is devoted to the life and work of Sándor Ferenczi. The third issue of our review (1991/2) deals with the relationship between psychoanalysis and hermeneutics. The fourth issue (1992/1) is devoted to the problems of the relationship between psychoanalysis and politics. The fifth issue (1992/2) is a memorial volume devoted to the life and work of Géza Róheim. The sixth issue (1993/1) contains psychoanalytic studies on language, fiction and cognition. The seventh issue (1993/2) is devoted to the life work of the French psychoanalyst Jacques Lacan. The focus theme of the eighth and ninth issue (1994/1–2) are the effects and aftereffects of the Holocaust – from both psychoanalytic and psychosocial point of view. This issue commemorates the fiftieth anniversary of the Holocaust in Hungary. The tenth and eleventh issue (1995/1–2) contains articles on the relationship between psychoanalysis, postmodernism, art, and mass phenomena. The main topic of the twelfth issue (1996/1) is the relationship between psychoanalysis and feminism and related issues. The thirteenth issue (1996/2) is devoted to the life and work of Leopold Szondi, the founder of "fate analysis", and published as well a series of newly discovered pre-psychoanalytic writings of Sándor Ferenczi. In our fourteenth issue (1996/3) we continued the series on psychoanalysis and feminism, and we published – among others – texts by Marcel Proust, Georg Groddeck and Bruno Bettelheim. The main topic of the fifteenth issue (1997/1) is the relationship between psychoanalysis and postmodernism. The sixteenth and seventeenth issue (1997/1–2) we started a series on psychoanalysts of Hungarian origin living in France; in this issue we published interviews with Béla Grünberger and Iván Fónagy. In the same issue, we published articles dealing with the history of psychoanalysis in Eastern Europe (Aleksandr Etkind, Wilhelm Reich and Petar Klein). The next, 1998/2 will contain – among other articles – a presentation of the life and work of Nicholas Abraham and Maria Torok, psychoanalysts who emigrated from Hungary to France.

DESCRIPTION OF THE PRESENT ISSUE (1998/1)

In our section **ATTACHMENT THEORIES** we publish three contributions.

1. PETER FONAGY and MARY TARGET: **Attachment and reflective function: their role in self-organization.** The paper traces the relationship between attachment processes and the development of the capacity to envision mental states in self and others. We suggest that the ability to mentalize, to represent behavior in terms of mental states, or to have "a theory of mind" is a key determinant of self-organization which is required in the context of the child's early social relationships. Evidence for an association between the quality of attachment relationship and reflective function in the parent and the child is reviewed and interpreted in the context of current models of theory of mind development. A model of the development of self-organization is proposed which has at its core the caregiver's ability to communicate understanding of the child's intentional stance. The implications of the model for pathological self-development are explored, with specific reference to the consequences of maltreatment.

2. MARY TARGET: **Representation of attachment in patients with severe personality disorder: Implications for practice.** Psychoanalytic therapy is under savage attack in most countries where it is practiced. Yet the need for intensive psychosocial treatments for severe psychological disorders is illustrated by studies of outcome and are also increasingly seen as essential by behaviorists, cognitive therapists and those practicing systemic work with families. We recommend a shift in analytic technique from the unfocused, conflict and insight oriented approach to a focused, mentalization oriented therapy, which we believe is already widely used by those treating more severe psychological disturbance. Psychoanalytic training, supervision and personal treatment remain crucial in enabling clinicians to use their emotional reactions to better understand their patient's subjective world, rather than be entrapped in the quicksand of rigid, unthinking patterns of relatedness. The techniques suggested here and the theoretical ideas on which they are based may also be put to good effect in prevention, informing parenting training, home visitation programs, nursery education and crime prevention interventions. The change of aims and priorities we are suggesting is not radically new, or exclusive of other approaches. At its strongest, our claim is that severe disorders of character require modifications of technique in the direction of prioritizing a mentalizing approach. At its weakest, we are introducing new jargon into an area already bursting with terminological confusion. However, even here, there may be value added by harmonizing our language with that of developmental cognitive science.

GYÖRGY GERGELY and JOHN S. WATSON: **The social biofeedback theory of parental affect-mirroring: The development of emotional self-awareness and self-control in infancy.** The authors present a new theory of parental affect-mirroring and its role in the development of emotional self-awareness and control in infancy. It is proposed that infants first become sensitised to their categorical emotion-states through a natural social biofeedback process provided by the parent's 'marked' reflections of the baby's emotion displays during affect-

regulative interactions. They argue that this sensitisation process is mediated (similarly to that of adult biofeedback training) by the mechanism of contingency-detection and maximising. Apart from sensitisation, affect-mirroring serves three further developmental functions: (1) it contributes to the infant's state-regulation; (2) it leads to the establishment of secondary representations that become associated with the infant's primary procedural affect-states providing the cognitive means for accessing and attributing emotions to the self; (3) it results in the development of a generalised communicative code of 'marked' expressions characterised by the representational functions of referential decoupling, anchoring and suspension of realistic consequences. They consider the clinical implications of our theory, relating it to current psychodynamic approaches to the functions of parental affect-mirroring. Using their model they identify various types of deviant mirroring styles and speculate about their developmental consequences. Finally, they discuss what role their social biofeedback model may play as a mediating mechanism in the therapeutic process.

In the **WORKSHOP** section we publish ANTAL P. ORMAY's essay entitled **The place of the social self in the structure of personality.** According to the author, with the advent of social biology it is possible to revise the classical instinct theory to include a social instinct. Then the structural theory of Id, Ego and Superego can be revised accordingly to include an instinct based social part which could be called Nos, Latin for We, to denote a genuine social function in the personality. Some of the implications in psychoanalysis, group analysis and sociology are examined.

The next section, **HUNGARIAN PSYCHOANALYSTS IN PARIS II.** represents a continuation of our series started in the 1997/1–2. issue. In this section we publish now an interview with the French psychoanalyst of Hungarian origin, JUDITH DUPONT, who retells her life story and comments on her professional activities. The interview, entitled **"Psychoanalysis is my art"** was made by FERENC ERŐS and JUDIT SZILASI. In his brief obituary NICHOLAS RAND commemorates MARIA TOROK, another French psychoanalyst of Hungarian origin who died in 1998. We also publish an interview with the psychoanalyst KATHLEEN KELLEY-LAINÉ, whose book *Peter Pan ou l'enfant triste*, written originally in French, was recently published in Hungarian. PÉTER ARADI interviews the French–Hungarian author on her book and her Hungarian roots.

In our **ARCHIVES** section we publish ANDOR HARRACH's lecture which was held on a memorial conference on MARGARET MAHLER in 1997 **(Margaret Mahler's hundred years. Her personal and professional roots in Hungary).** In the **BOOKS** section we publish an article by EDITH KURZWEIL (**The inimitable Bruno Bettelheim**), which reviews a book dealing with Bettelheim's controversial life and work.

We accept contributions in Hungarian, English, German or French. Authors are requested to provide their papers with an English and/or Hungarian summary. Original articles, reviews, reflections, and suggestions should be sent to Dr. Ferenc Erős, Institute of Psychology of the Hungarian Academy of Sciences, Teréz krt. 13., H–1067 Budapest. Phone: (36-1) 322-0425, fax: (36-1) 342-0514. E-mail address: **thalassa@c3.hu** and **feros@orange.okt.cogpsyphy.hu**

THALASSA is now available on Internet: **http://www.c3.hu/scripta/thalassa/**

THALASSA is published by the Thalassa Foundation, Budapest (address above). Subscription and distribution: SZIGET REHABILITÁCIÓS SZÖVETKEZET, Murányi u. 21, H-1078 Budapest, phone (36-1) 342-7158.

The present issue of THALASSA was supported by the the National Cultural Fund of the Republic of Hungary.

E számunk szerzői

Aradi Péter újságíró, 1132 Budapest, Csanády u. 11.

Fonagy, Peter pszichoanalitikus, Head for the Sub-Department of Clinical Health Psychology, University College London, Gower Street, London, WC1E 6BT United Kingdom; The Anna Freud Centre, 21 Maresfield Gardens, London, United Kingdom.

Gergely György pszichológus, tudományos osztályvezető, MTA Pszichológiai Intézete, 1067 Budapest, Teréz krt. 13.; University College, London, Gower Street, London WC1E 6BT United Kingdom; The Anna Freud Centre, 21 Maresfield Gardens, London NW3 United Kingdom.

Harrach Andor pszichoanalitikus, Falkenstein str. 23. 34132 Kassel, Németország.

Kurzweil, Edith a *Partisan Review* szerkesztője, Boston, Mass., USA.

Ormay Antal Pál csoportanalitikus, pszichoterapeuta, 113 Goldhurst Terrace, London, NW6 3HD United Kingdom.

Rand, Nicholas egyetemi tanár, University of Wisconsin-Madison, Department of French and Italian, 1220 Linden Drive, Madison, Wieconsin, 53706 USA.

Szilasi Judit jogász, 10, rue Jean Jaurčs, 92320 Chatillon, Franciaország

Target, Mary pszichoanalitikus, Sub-Department of Clinical Health Psychology, University College, London, Gower Street, London, WC1E 6BT, United Kingdom.

Watson, John S. pszichológus, Department of Psychology, Universtiy of California at Berkeley. Berkeley, CA 94720 USA.

Contents

ATTACHMENT THEORIES

Introduction *(György Gergely)* 3
Peter Fonagy and *Mary Target:* Attachment and reflective function: Their role in self-organization 5
Mary Target: Representation of attachment in patients with severe personality disorder: Implications for practice 44
György Gergely and *John S. Watson:* The social biofeedback theory of parental affect-mirroring: The development of emotional self-awareness and self-control in infancy 56

WORKSHOP

Antal P. Ormay: The place of the social self in the structure of personality . . 106

HUNGARIAN PSYCHOANALYSTS IN PARIS II.

"Psychoanalysis is my art". An interview with *Judith Dupont* 119
Maria Torok An Obituary *(Nicholas Rand)* 139
An interview with *Kathleen Kelley-Lainé* 142

ARCHIVES

Andor Harrach: Margaret Mahler's hundred years. Her personal and professional roots in Hungary 151

BOOKS

Edith Kurzweil: The unimitable Bruno Bettelheim 160

EVENTS AND INFORMATION 169

ENGLISH SUMMARIES 172